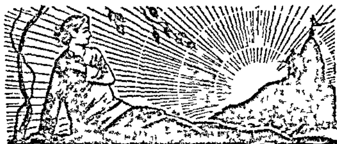
શ્રી જીવન મણિ સદ્‌વાચનમાળા ટ્રસ્ટ : ૨૦૧૫ : વર્ષ ત્રીજું પુસ્તક બીજું

હવે તો જાગો

—ચિત્રભાનુ—
(મુનિ ચંદ્રપ્રભસાગરજી)

શ્રી જીવન-મણિ
સદ્‌વાચનમાળા ટ્રસ્ટ

હઠીભાઈની વાડી સામે દિલ્હી દરવાજા બહાર અમદાવાદ

પ્રથમ આવૃત્તિ : ઓગસ્ટ ૧૯૫૯
દ્વિતીય આવૃત્તિ નવેમ્બર ૧૯૫૯

કિંમત : રૂ ૨–૫૦

પ્રકાશક
લાલભાઈ મણિલાલ શાહ
શ્રી જીવન-મણિ સદ્‌વાચનમાળા ટ્રસ્ટ
હઠીસાઈની વાડી સામે અમદાવાદ

મુદ્રક
કાન્તિલાલ એમ. દેસાઈ : ચંદ્રિકા પ્રિન્ટરી
મિરઝાપુર રોડ અમદાવાદ

જે વડલાની ઘેઘૂર છાય મારો જીવનવિસામો હતી,

એ ધર્મરત્ન

ચારિત્રરત્ન

સ્વ મુનિશ્રી ચદ્રકાન્તસાગરજી મ ને!

તમે આપ્યુ-તમને સમર્પણ

—ચિત્રભાનુ

દિલનું દીવાનખાનું

[પ્રકાશકનું નિવેદન]

માણસ સુખ ઇચ્છે છે પણ સુખનાં સાધનોને ઇચ્છતો નથી
માણસ દુઃખ ઇચ્છતો નથી, પણ દુઃખનાં સાધનોને છોડતો નથી

આ બંને તરફના મજધારમાં સપડાયેલી દુનિયા માટે પ્રાચીન સમયથી વિધવિધ પ્રકારના બોધ અને ઉપદેશો અપાયા છે માણસે શું કરવું, શું ન કરવું માણસે કેવી રીતે જીવવું કેવી રીતે ન જીવવું માણસે કેવી રીતે વિચારવું, કેવી રીતે ન વિચારવું—આપણા પ્રાજ્ઞ પુરુષોએ માણસ સવારમાં જાગે ત્યાંથી રાતે સૂવે ત્યાં સુધીની બધી બાબતો પર નુક્તાચીની કરેલી છે

લોક ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે, લોક પ્રશંસા કરે કે ચિડાય, એ આર્ય પુરુષોએ તો પોતાનાં ચિંતન, મનન અને અનુભવથી લોકોનો સાચો ગજ સાફ દિલથી ચીંધવાનું કાર્ય કર્યું છે અલબત્ત, સમષ્ટિગત એનું પરિણામ જોતાં જગત જાણે એનું એ રહ્યું છે ખારો સાગર હજારો મીઠી સરિતાઓ એમાં ભળવા છતાં ખારો જ રહ્યો છે, છતાં વ્યક્તિગત રીતે એમાં તરતમતા જરૂર આવે છે ભલે સાગર ખારો રહ્યો, પણ એને તરી જવાની તાકાત આવે છે

અને આખરે વ્યક્તિ પર જ સમષ્ટિનો આધાર છે ને! સમાજ વ્યક્તિને ઘણીવાર ઘડે છે એના કરતાં વ્યક્તિ સમાજને વધારે ઘડે છે

આવું સુંદર સરળ બોધનું 'હવે તો જાગો' નામનું પુસ્તક વાચકોના હાથમાં મૂકતાં અમને ખરેખર આનંદ થાય છે

જ જગત સુધરી જાય છે, તેવું પણ અમે નથી માનતા, પણ જગત-સુધારનાં અનેક સાધનોમાં આ પણ એક જરૂરી સાધન છે, એમ જરૂર માનીએ છીએ

આ પુસ્તકના લેખક જૈન અને જૈનેતર સમાજમાં કુશળ વક્તા અને ચિંતક તરીકે જાણીતા મુનિરાજ શ્રીચંદ્રપ્રભસાગરજી છે તેઓનું તખલ્લુસ 'ચિત્રભાનુ' છે તેઓ શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળાના પ્રારંભથી જ પ્રેરક અને પુરસ્કર્તા છે

આ વાચનમાળાને સર્વત્ર સત્કાર સાંપડ્યો છે બાકી ક્ષતિ તો ક્યાં નથી? કોનામાં નથી? પણ માણસે સારતત્ત્વના હમેશાં ગ્રાહક થવું ઘટે સર્વથા સત્ય તો સર્વજ્ઞ વિના કોઈને શક્ય નથી છતાંય એ પ્રકારની કોઈમાં શક્યતા કલ્પવી એ પણ નરાતન ભ્રમ છે ભ્રમ કદી સત્યની ગરજ સારી શકતું નથી વિવેકી માણસે તો સદા ક્ષીર-નીરનો વિવેક કરનાર હંસ બનવું જોઈએ, ન કે ચાંદું જોનાર કે ખોતરનાર કાગ

આ પ્રકારના વિવેકી આધ્યાત્મિક હંસાએ આ વાચનમાળાને પ્રથમથી જ પ્રેરણા ને પ્રોત્સાહન આપ્યાં છે એ ગુણી અને વિદ્વજ્જનોમાં મુનિરાજ શ્રી ચંદ્રપ્રભસાગરજીનું નામ મોખરે છે અમારા પ્રયાસને એમણે સદા આશીર્વાદ આપ્યા છે અમારી ક્ષતિઓ તરફ આંગળી ચીંધી છે, અને અમે એવા સજ્જનની સલાહને યથાશક્ય અનુસર્યા પણ છીએ

'ચિત્રભાનુ'ના તખલ્લુસથી પોતાની કલમપ્રસાદી પીરસતા મુનિરાજશ્રીથી અમારા વાચકો સુપરિચિત છે પ્રથમ વર્ષનાં પુસ્તકમાં 'સૌરભ,' બીજા વર્ષમાં 'ભવનું ભાતું,' અને પ્રસ્તુત ત્રીજા વર્ષમાં 'હવે તો જાગો' એ તેઓશ્રીની જ કલમ પ્રસાદી છે ચોથા વર્ષ માટે તેઓશ્રીની 'સૌરભ'ના જેવી નવી અનુપમ કૃતિ તૈયાર થઈ રહી છે, જે રૂપ-રંગ ને સુયોજનથી અદ્વિતીય બનશે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથ 'હવે તો જાગો'માં મુનિરાજશ્રીએ ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે, ભિન્ન ભિન્ન વિષયો પર આપેલ વ્યાખ્યાનો છે કુલ ચૌદ

વ્યાખ્યાનો છે, અને તેમાં સામાજિક, ધાર્મિક, રાષ્ટ્રીય અને શૈક્ષણિક જીવનનાં તમામ પાસાંઓને આવરી લીધાં છે

વિદ્વાન મુનિરાજ પોતાની એક આગવી સ્વતંત્ર દૃષ્ટિ ધરાવે છે, એટલે કોઈ વાર એમનું સાહિત્ય ઠડવા ચાબખા પણ મારે છે, કેટલીક વાર અજ્ઞાન જે ગા જનોને સાકરવેષ્ટિત કોયદાન પણ આપે છે, ને કેટલીક વાર તો જાણે નિર્ભેળ પીપરમીટનો આસ્વાદ કરાવે છે

મુનિરાજે પોતાના આ પુસ્તકરૂપી દિલના દીવાનખાનામાં સહુને પોતપોતાની સૌ ન લઈને નોતર્યા છે અને પોતે અત્તરિયા બનીને બેઠા છે એ અત્તરિયાના પૂમડાનો થોડો આસ્વાદ નીચેનાં ઉદ્ધરણો પરથી મળશે.

માણસ પોતાના પગ પર ઊભો રહેતા શીખે ને કોઈના પર આધાર વિના જીવી શકે એજ પાયાની કેળવણી

'આજની કેળવણી જીવનને માર્ગદર્શક ત્યારે જ બને કે જ્યારે કેળવણીને ધર્મનું માર્ગદર્શન હોય '

'સવાર તોફાની ઘોડાને કેળવીને કાબૂમા ન છે પણ તેને મારી નાખતો નથી કારણ કે ભાતે એ જ ઘોડો મજા આપવાનો છે તેમ આપણે પણ આપણી સ્વચ્છંદ ઇન્દ્રિયોને કેળવીને સંયમમાં રાખવાની છે નાશ કરે નહિ ચારે.'

પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે હક એ માનવીને જ મસિદ્ધ છે પણ પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિ કહે છે કે હક યોગ્યતાથી પ્રાપ્ત થાય છે એક જન્માન છોકરો ઋષિભણ-સ્નાતકના હક માગે તો એ અપાય ? કોઈ ક્રિયાઓ અને આગો દેનારો વળી સ્નાતકનો હક માગે તો તે અપાય ? નાદાન બાળકને મતદાતાનો હક અપાય ? વ્યભિચારીને આચાર સ્તાવ ધનો હક અપાય ખરું? તાત્પર્ય એ કે ના હાથમાં હકનું હથિયાર ન અપાય

'પશ્ચિમના તજવા લાયક સંસ્કારોનું આપણે અનુકરણ કર્યું, અને અંગીકૃત કરવા લાયક ગુણોનું અપમાન કર્યું'

'સુખ પૈસા કે વસ્તુમાં નથી પણ આપણા હૃદયમાં છે એ આપણા હૃદયમાં ઠસી તો જગતની દરેક વસ્તુ આનંદના બજાર જેવી લાગશે'

હું તમને પૂછું છું કે તમે તમારા દિલના દીવાનખાનામાં કોની છબી રાખી છે? રામની કે રમાની? ધર્મની કે ધનની? વાસનાની કે વાત્સલ્યની? જવા દો એ તમે નહિ કહો. નાવ દિલનું દીવાનખાનું છબી વિના ખાલી તો કદી નહિ જ રહે. યાદ રાખો કે તમે વિકાસની છબી ત્યાં નહીં ટાંગો તો વિનાશની છબી એની મેળે દેખાઈ જશે. માટે કહું છું કે વિનાશની છબી પસંદ ન હોય તો વિકાસની છબી લાવો.

આમ મુનિશ્રી આખા અથવારા ટૂંકામાં એક જ વાત કહે છે: તમારા દિલના દીવાનખાનામાં સુંદર છબી ટાંગો! દિલમાં દીવો કરો.

શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા ટ્રસ્ટ આવા મુનિગણની કૃતિઓ મેળવવા માટે પોતાને ભાગ્યશાળી માને છે, અને પોતાના વાચકોને આ વ્યાખ્યાનોને પોતાના જીવનમાં ઉતારી વક્તાની સર્વતોમુખી કલ્યાણ ભાવનાને જીવનમાં ચરિતાર્થ કરવા વિનવે છે.

સદ્વાચનમાળાના ત્રીજા વર્ષનું આ ત્રીજું પુસ્તક છે. ચોથું પુસ્તક પણ બહાર પડી ગયું છે ને શેષ પુસ્તકો પણ દિવાળી પહેલાં પ્રગટ થઈ જશે. અમારા વાચકોને આટલી સસ્તી કિંમતમાં રૂપ, રસ ને ગુણથી સર્વોત્તમ સાહિત્ય આપતી આ સંસ્થાના ગ્રાહક બનવા-બનાવવા વિનંતી છે.

પહેલી આવૃત્તિનું આ પુનર્મુદ્રણ છે.

—વ્યવસ્થાપક

કલ્યાણ–ભાવના

મૈત્રી

મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે,
શુભ થાઓ આ સકલ વિશ્વનું, એવી ભાવના નિત્ય રહે

પ્રમોદ

ગુણથી ભરેલા ગુણીજન દેખી, હૈયું મારું નૃત્ય કરે
એ સંતોના ચરણકમળમાં મુજ જીવનનું અર્ઘ્ય રહે

કારુણ્ય

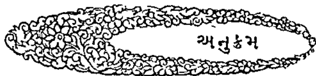
દીન, ક્રૂર ને ધર્મવિહોણાં દેખી દિલમાં દર્દ રહે,
કરુણાભીની આંખોમાંથી અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે

માધ્યસ્થ

માર્ગભૂલેલા જીવનપથિકને, માર્ગ ચીંધવા ઊભો રહું,
કરે ઉપેક્ષા એ માર્ગની, તોય સમતા ચિત્ત ધરું

મૈત્ર્યાદિ આ ચાર ભાવના, હૈયે ચંદ્રપ્રભ લાવે
વેર–ઝેરનાં પાપ તજીને મંગળ ગીતો એ ગાવે.

મુનિ ચંદ્રપ્રભસાગરજી

અનુક્રમ

[૧]

હવે તો જાગો!

ઊંઘતા હો તો જાગો
બેઠા હો તો હવે ઊભા થાઓ
ઊભા હો તો હવે ગતિમાન બનો
ગતિમાન હો તો હવે કાર્યદક્ષ બનો

એમ 'જાગો' શબ્દ મનુષ્યને કર્તવ્યધર્મ તરફ આગળ વધવાની પ્રેરણા આપનાર મંત્ર છે

જાગો! આ શબ્દ જેમ ચેતવણી આપનાર છે, તેમ એની પૂર્વે રહેલો 'તો' અનિસૂચક છે, જેને દુનિયામાં તેર મણનો તો કહેવામાં આવે છે

હવે તો જાગો—આ સામૂહિક વાક્ય એમ ઘોષણા કરે છે કે, હદ થઈ, ખૂબ અંતર પડી ગયું, કેટલો બધો પ્રમાદ? ખૂબ ઊંઘ્યા, હવે જાગો! પ્રમાદ છોડો આપણામાં

ઘર કરીને બેઠેલી આળસને છોડો ને જીવનની સાધના કરવામા તત્પર બની જાઓ કારણ કે, જેનુ મૂલ્યાકન ન થાય એવી માનવતાભર્યું, અને વિશ્વમા સહજ પ્રાપ્ત ન થાય એવું ઉત્તમ માનવજીવન તમને મળ્યુ છે, તો એને સફળ કરો પ્રમાદ કરશો તો આ મહામૂલુ ધન હારી બેસશો માટેજ કહેવું પડે છે કે હવે તો જાગો !

મહાનુભાવો ! આજના વ્યાખ્યાનનો વિષય છે ' હવે તો જાગો ! ' આ વાકય જો ગભીરતાપૂર્વક વિચારાય તો આજના દોઢ કલાકના વકતૃત્વનુ રહસ્ય સહજ રીતે પામી શકાય હવે તો જાગો—આમા ' જાગો, ' શબ્દ શુ સૂચવે છે ? આ શબ્દ ચાનક ચઢાવનારો છે

આવુ ઉત્તમ જે માનવજીવન મળ્યુ છે તે સ્વાર્થના કુડાળામા રહી અળસિયાની જેમ જીવવા અને મરવા માટે નથી, પણ જીવનને અમર બનાવવા માટે મળ્યુ છે આજે તમે કેવી પવિત્ર ભૂમિમા જન્મ લીધો છે, એનો તો વિચાર કરો આર્યાવર્તમા, ઉત્તમ કુળમા ને ધાર્મિક કુટુમ્બમા કે જેના માટે તમે ગૌરવ લઈ રહ્યા છો, અને ' અમે બ્રાહ્મણ છીએ, અમે ક્ષત્રિય છીએ, અમે વણિક છીએ '—એમ ગૌરવપૂર્વક બોલીને ફરો છો, પણ હુ તમને જ પૂછુ છુ કે બોલવા માત્રથી મહત્ત્વ શુ ! મહત્ત્વ છે કર્તવ્યપરાયણતાનુ, સદાચારી વર્તનનુ અને પ્રતિભાસપન્ન જીવનનુ

મહાન કહેવાથી મહાન ન બનાય

' મહાન ' કહેવા માત્રથી મહાન ન બનાય એના માટે મહાન કાર્ય કરવુ પડે, જીવનને તેવુ બનાવવુ પડે

પિત્તળ પોતાને સોનુ કહે તેટલા માત્રથી તે સોનુ નથી થઈ જતું એના ચળકાટ ઉપરથી એની કોઈ કિમ્મત આકે તો એ થાપ ખાય સોનાને તો તેજાબનો તાપ ખમવો પડે, કસો-ટીએ ચઢવુ પડે, અગ્નિપરીક્ષામા ઉત્તીર્ણ થવુ પડે, અને છતા કાળુ ન પડે તે સોનુ, તેમ મનુષ્યે પણ પોતાની જાતને અગ્નિપરીક્ષામા મૂકી, કસોટીએ ચઢાવવી જોઈએ અને તેમા ઉત્તીર્ણ બને તો જ એ જાતિવાન કહેવાય અને મહાન ગણાય એમા શક્તિહીન થાય એ શી રીતે પાલવે ?

કર્તવ્ય કરી મહત્તા સિદ્ધ કરવી પડશે અને જગતને પડકાર કરવો પડશે કે જીવનના પ્રત્યેક પ્રકારના વાતાવરણુમા પણ કર્તવ્ય માટે અમે તૈયાર છીએ ! ગમે તેવા સમયે અમે ચારિત્ર્યથી ડગીશુ નહિ, ધૈર્યથી ચ્યુત થઈશુ નહિ, અમારા આદર્શને પ્રાણાન્તે પણ છોડીશુ નહિ આ રીતે મહત્તા સિદ્ધ કરવા તમારી તૈયારી નહિ હોય તો ભલે ઊંચ જ્ઞાતિઓના નામ બોલતા ફરો પણ માનવા કોઈ તૈયાર નહિ થાય માણસ સારો કે ખરાબ, ઊંચ કે નીચ એ શબ્દથી નહિ, આચરણથી સિદ્ધ થાય છે તમે પણ ઉચ્ચ હો તો સારા આચરણથી અને પવિત્રતાથી તમને પોતાને તમે મહાન પૂરવાર કરો

આપણો બે હજાર વર્ષનો ઇતિહાસ

આપણે ન જાગવાને કારણે ઘણુ ગુમાવ્યુ છે બે હજાર વર્ષનો ઈતિહાસ તપાસશો તો જણાશે કે આપણે કેટલા ગબડી ગયા છીએ એક વાર વિહગાવલોકન કરી જુઓ તો પરિસ્થિતિ સમજાશે એક દિવસ રોમની સસ્કૃતિ પણ આપણી સસ્કૃતિ પાસે ઝાંખી લાગતી આ સસ્કૃતિ માટે રોમમા

પણ ગૌરવ હતુ, દેશપરદેશના પ્રવાસીઓ આ સસ્કૃતિના મુક્તકંઠે ગુણગાન કરતા, તે જ સસ્કૃતિ આજે મૃત-પ્રાય અને જાણે છેલ્લા શ્વાસોશ્વાસ લેતી હોય એમ લાગે છે આજે તમે કઈ દશામા આવી પહોચ્યા છો? કાળી ચામડીમા ભયકર ગોરા! આર્યોના શરીરમા અનાર્યોનો આત્મા પેઠો

સત-મહન્તોની ગૌરવવન્તી આ ભારત ભૂમિમા આજે જીવનની કિમ્મત નથી, ધર્મની કઈ ગણના નથી, તત્ત્વજ્ઞાનની કઈ પડી નથી—આ શુ કહેવાય? આપણા યુવાનોને યુરોપના પર્વત, નદી ને તળાવો વગેરે કઠસ્થ ખરા, પણ ગગા, યમુના કે સરસ્વતીનુ પ્રભવસ્થાન કે વિલીન થવાનુ સ્થાન કર્યા—એ ખબર ન મળે અરે, બહારના બધા તત્ત્વચિન્તકોના નામ બોલી જનારને એના પોતાના આસપાસમા થયેલા જીવનદ્રષ્ટાઓના નામ પણ ન આવડે આ કેટલી શોચનીય સ્થિતિ ગણાય?

આખા વિશ્વનુ જ્ઞાન મેળવો પણ ઘરનુ જ્ઞાન પહેલા મેળવો એ મારુ કહેવુ છે ઘરનુ જ્ઞાન ન મેળવવાને કારણે આપણા જ યુવાનો દ્વારા આપણી સસ્કૃતિ ભૂસાતી જાય છે ને બહારની સસ્કૃતિ નવપલ્લવિત થાય છે માટે કહેવુ પડે છે કે ખૂબ ઊધ્યા! બહુ ઊઘનારો ઊઘમા પણ લવારો કરે છે, એવી જ આપણી પણ દશા છે ઊડો વિચાર કરાય તો સમજાય કે સસ્કૃતિ અગે તમારુ બોલવુ પણ બકવાદ રૂપ છે તમારા આગેવાનો કેટલીક વાર આર્યાવર્તના ગુણગાન કરે છે, પણ તે પૂર્ણ રીતે સમજ્યા વગર અને જીવનમા ઉતાર્યા વગર માત્ર ઉપર ઉપરથી શબ્દોના સાથિયા પૂરી જાય છે—એની કિમ્મત ઊઘમા થતા લવારા કરતા જરાયે વધારે ન

આંકી શકાય માટે જાગો ! આપણને મળેલા આધ્યાત્મિક ને સાસ્કૃતિક વારસાની કિમ્મત સમજો, તો જ મળેલા આ ઉત્તમ માનવજન્મની મહત્તા અકાશે

બ્રહ્મચર્ય

આજના પ્રવચનની પ્રાગ્ભૂમિકા આપણે વિચારી ગયા હવે મુખ્ય વિષયનો વિચાર કરીએ આ દેશ બ્રહ્મચર્યના પુજરૂપ હતો, સયમની ચર્ચા ઘર ઘર થતી બ્રહ્મચર્ય એ જ ધન અને સર્વસ્વ મનાતુ, કારણ કે આ બધા સદ્ગુણોનુ બ્રહ્મચર્ય એ મૂળ છે ! એના ખોવાથી તેમજ વિલાસ અને મોજ–શોખના સેવનથી આર્યદેશ પતન પામ્યો છે આ દેશનુ ક્ષાત્રતેજ વગેરે સર્વત્ર આદર્શરૂપ હતા એ બળ, એ દીર્ઘાયુષિતા, એ શૌર્ય, એ વીરતા અને એ દીર્ઘચિન્તન આદિ આજે એમાનુ કઈ શોધ્યુ ય મળતું નથી એનુ કારણ આપણે સયમને છોડયો અને અસયમને સ્વીકાર્યો તે છે

વિષય, વિલાસ, વિનોદ ને વિકારના સાધનો આજે ઘણા પ્રમાણમા અહી પેસી ગયા છે વ્યસનો અને કુટેવો માટે તો કહેવું જ શુ ? હુ તમને પૂછુ છુ કે, આ દેશમા ચાની શી જરૂર? ઇગ્લાડ આદિ ઠડા પ્રદેશમા તો સમજ્યા કે ત્યા માટે (Strong) સ્ટ્રોગ ચાની કદાચ જરૂર પડે, પણ આ સમશીતોષ્ણ દેશમા એની શી જરૂર ? ચાને લઈને આ હિદમા કેટલી બેકારી વધી ? માત્ર રૂપિયો કમાનાર માણસ પણ ત્રણ–ચાર આના ચામા વાપરે, આ કઈ દશા ? આજના ક્રાન્તિકારી યુવાનને, ચા વિના ઊઘ ન ઊડે ! મોઢા પર સુરખી ન આવે, જાણે આ દેવીનો માનીતો

ભલે તમે કદાચ ચા, પીતા હો, પણ એના વિના ચાલે જ નહિ, ઊંઘ ન ઊડે, ટાટિયા ઘસવા પડે–એ કઈ સ્થિતિ કહેવાય? આપણા આપ–દાદા ચા વિના ઘોર્યા જ કરતા હતા અને આપણે ચા પીને જાગીએ છીએ, એમ તો નથી ને?

વ્યસન અને સંયમ

તમે શાન્તિથી, હું જે કહું છું તેના પર વિચાર કરો. આજે વ્યસનોને લીધે કેવી સંયમહીન સ્થિતિ થઈ છે તેનો વિચાર કરો મનનો, વાણીનો કે ચક્ષુનો એકેનો પૂર્ણ સંયમ છે ખરો? તમે તમારી જાતને ભલે સ્વતંત્ર માનતા હો પણ વાસ્તવિક રીતે સ્વતંત્ર છો ખરા? ઈન્દ્રિયોનો ગુલામ એ આઝાદ નહિ પણ બંદીવાન છે વિષયોનો દાસ એ સ્વતંત્ર નહિ પણ પરતંત્ર છે વિકારો પાછળ ઘસડાઈને સંયમહીન જીવન બનાવવું એ ઉન્નતિ નથી પણ અવનતિ છે પણ તમે તમારા અન્તરને પૂછો કે તમે આજે માલિક છો કે ગુલામ? વાસનાઓના દાસ બની સ્વતંત્રતાની વાતો કરવી એ કેટલું હાસ્યસ્પદ ગણાય!

સ્વતંત્રતાનો હક્ક વાતોથી નહિ, પણ ગુણ અને લાયકાતથી મેળવવો જોઈએ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે, હક્ક એ માનવીને જન્મસિદ્ધ છે! પણ પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે, હક્ક યોગ્યતાથી–લાયકાતથી પ્રાપ્ત થાય છે, આ બે વચ્ચેનું અન્તર સમજવા જેવું છે એક જન્માંધ છોકરો પરિભ્રમણ સ્વાતંત્ર્ય માગે તો એનો પિતા એને પરિભ્રમણ સ્વાતંત્ર્યનો હક્ક આપે ખરો? કોઈ કજિયાળો અને ગાળો દેનારો માણસ વાણીસ્વાતંત્ર્યનો હક્ક માગે તો એને અપાય ખરો? અને અપાય તો રોજ કજિયા કેટલા થાય? નાદાન

બાળકને મનસ્વાતન્ત્ર્યનો હક્ક અપાય ખરો? વ્યભિચારીને આચારસ્વાતન્ત્ર્યનો હક્ક અપાય ખરો? મૂર્ખને વિચારસ્વાતન્ત્ર્ય અપાય ખરું? તાત્પર્ય એ કે અયોગ્યના હાથમાં હક્કનું મહાન શસ્ત્ર ન અપાય અયોગ્યના હાથમાં ગયેલી વસ્તુ લાભને બદલે હાનિકારક નીવડે વાનરના હાથમાં રહેલી તલવારની જેમ વસ્તુ સુંદર હોય તો પણ ઘણીવાર સંગના યોગે ભયંકર થઈ જાય છે

ઘી જેવા પોષક વસ્તુ પણ સો વખત ધોવાય એટલે ઝેર બની જાય છે આથી પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિનું કહેવું છે કે સ્વતંત્રતાનો હક્ક યોગ્યને હોય, અયોગ્યને નહિ! ઇન્દ્રિયો પર સંયમ ન રાખો અને સ્વતંત્રતાની વાતો કરો એમાં શું વળે? સંયમ વગર તો સ્વતંત્ર માણસ પણ પરતંત્ર બની ગયા પૃથ્વીરાજ સ્વતંત્ર મટી પરતંત્ર બન્યો, શાથી? સંયમ ગુમાવ્યો ને સંયુક્તાના મોહમાં ઘેલો બન્યો તેથી!

ગુણ ચિન માટે શુદ્ધ ભૂમિ જોઈએ

બ્રહ્મચર્ય એ એવો ગુણ છે કે એની પાછળ બધા ગુણો તણાઈ ને આવે છે, જીવનશુદ્ધિ એનાથી થાય છે સાધના એનાથી સધાય છે દૂરની વાત તો જવા દો, પણ આ દુનિયામાં પણ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીને જોઈને સૌ કોઈ નમી પડે છે બધા એના પર વિશ્વાસ રાખે છે, લોકો એને વન્દનીય અને પૂજનીય ગણે છે

બ્રહ્મચર્ય એ મહાન શક્તિ છે એ વિના જીવન ચેન નાહીન કહેવાય એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે 'Strength is life and weakness is death' બ્રહ્મચર્યની શક્તિ એ જીવન છે, અને વીર્યહીન-શક્તિહીન જીવન એ મૃત્યુ છે! વિકસિત ફૂલની ખૂશબોથી ભ્રમરાઓ જેમ ખેંચાઈને આવે

છે, તેમ બ્રહ્મચર્યથી પણ બીજા ગુણો ખેચાઈને આવે છે

સૂર્ય ઊગે એટલે લોકો કામે લાગી જ જાય છે, તેમ બ્રહ્મચર્યરૂપી તેજસ્વી સૂર્ય ઊગે એટલે બીજા સદ્‌ગુણો એની મેળે આપણા જીવનમા પ્રવેશી કામ કરવા મડી પડે છે તમારે સદ્‌ગુણોને જીવનમા વસાવવા હોય તો ભૂમિ શુદ્ધ કરો

આજે હુ અહી ભૂમિ શુદ્ધ કરવા આવ્યો છુ ઝાડુ લઈ કચરો વાળવા આવ્યો છુ કયો કચરો? વિષય અને વિલાસનો કચરો તેને આજે મારે સયમના ઝાડુથી કાઢવાનો છે તમને કાઈ વાધો તો નથી ને? (જે હૉલમા વ્યાખ્યાન ચાલતુ હતુ એ હૉલની બાર સાખે આગળી ચીંધી મહારાજશ્રીએ કહ્યુ) આ હોલમા કચરો કાઢયા વિના તમે જાજમ બિછાવો ખરા? પહેલા તમે કચરો સાફ કરાવો પછી ઉપર જાજમ પાથરી પણ એમ ને એમ અશુદ્ધ ભૂમિ ઉપર જાજમ નાખી હોય તો શું પરિણામ આવે? ધૂળ જ ઊડે ને? દુનિયામા કોઈ સારો માણસ ઉકરડે ખાટલો નાખીને સૂએ? નહિ જ, ભલે તળાઈ રેશમની હોય, પણ ત્યા ન સૂવાય, કારણ કે દુર્ગંધ મારે, તેમ પ્રમાણિકતા, સજ્જનતા, ભ્રાતૃત્વ આદિ ગુણોને લાવવા માટે પ્રથમ સયમ જોઈએ એ ગુણોના નિવાસ માટે ભૂમિકા શુદ્ધ જોઈએ

કાળી, મેલી, ખાડા-ટેકરાવાળી ભીત પર ચિત્રકાર પાસે ચિત્ર દોરાવીને કહીએ કે ચિત્ર સારુ નથી એમા એનો દોષ નથી દોષ ભૂમિનો છે દીવાલ ચોખી જોઈએ ખરાબ ભીત પર તો સારો ચિત્રકાર પણ ચિત્ર ન દોરી શકે તેલથી ખરડાયેલા મેલા વસ્ત્રો પર રગારો પણ સારો રગ શી રીતે

કરી શકે? તાત્પર્ય એ કે દીવાલ સુન્દર હોય તો ચિત્ર સુંદર થાય વસ્ત્ર ચોખ્ખુ હોય તો રંગ ચઢે, જીવન વિશુદ્ધ હોય તો સદ્‌ગુણો વિકસે!

બ્રહ્મચારી સત્યકામી હોય

જેનામા બ્રહ્મચર્ય નહિ હોય તેનામા બીજા ગમે તેવા ગુણો હશે તો પણ તે નિષ્ફળ જવાના સુવર્ણવસતમાલતી પોષક છે સાઠ કે સિત્તેર રૂપિયે તોલાના ભાવની છે, પણ મરવા પડેલાને તે અપાય? અને બેઆનાની ભાર આપો તો બે મિનિટ મોડો મરવાનો હશે તે ઉલ્ટો વહેલો મરશે, કેમકે એનામા પચાવવાની શક્તિ નથી લાયકાત વિના સારી વસ્તુ પણ વિપરીત પરિણામને લાવનારી નિવડે છે યુવકો અને યુવતીઓ માટે આ વાત અતિ જરૂરની છે બ્રહ્મચર્યના ખમીર વિના સદ્‌ગુણની એ ગમે એટલી વાતો કરે, તો પણ એ વાતો નિષ્ફળ અને વધ્ય છે, વાયડી અને વ્યર્થ છે

એક દિવસ એવો હતો કે આર્યાવર્તનુ પ્રત્યેક ઘર બ્રહ્મચર્યના બ્રહ્મધ્વનિથી ગુંજતું હતું વાતાવરણ સયમમય હતું, પણ આજે કમનશીબે હાલત જુદી છે બ્રહ્મચર્યના નીર ઓસરતા જાય છે રસ્તે દક્કો ટેવા? બ્રહ્મચર્યનુ ખૂન કરી નાખે તેવા! સ્કૂલ–કૉલેજનુ વિલાસથી ભભકતું વાતાવરણ જોઈને સયમી વિદ્યાર્થીને તો ત્રાસ જ છૂટે!

સહશિક્ષણ

સહશિક્ષણ અને અતિસપર્કનુ જે કટુ પરિણામ દેખાય છે તે મારે તમને કહેવાની જરૂર ખરી? તમે પ્રત્યક્ષ નથી જોયુ? છાપામા નથી વાચ્યુ? સાઠ વર્ષનો ગુરુ–અધ્યાપક

શિષ્યાને પરણી બેસે અને થાય કે જગતમાં આ શું થવા બેઠું છે? અધ્યાપક એટલે કેવો પવિત્ર પુરુષ! એ પવિત્ર પુરુષ-અરે, સમાજનો એક જવાબદાર માનવી, શિષ્યાને પરણી બેસે તો પછી છોકરીઓના મા-બાપો અધ્યાપકો પર વિશ્વાસ કેમ રાખી શકે? રક્ષક જ ભક્ષક બને અને અધ્યાપક જ અપહારક બને, આ સ્થિતિ તમને શોચનીય નથી લાગતી?

સાહિત્ય

આજના છાપાઓમાં નટ-નટીના હાવભાવો, સિનેમાના રૂપેરી પરદા પર ભજવાતા ભયંકર દૃશ્યો અને નફટાઈની હદ આવે ત્યાં સુધી પહેરાતી વેષભૂષાઓ બ્રહ્મચર્યને બાળનાર નથી તો બીજું શું છે? પુસ્તકના વાચનથી જ્ઞાન મળે પણ આજના પ્રગટ થતા પુસ્તકો તો જાણે પ્રણયત્રિકોણના ચિત્રો! નોવેલો એટલે વિલાસના પ્યાલીઓ! આવું સાહિત્ય ઊગતા યુવાનો અને યુવતીઓ વાંચે તો એના સંયમમાં તો પૂળો જ મુકાય ને?

ચિત્રો

તમારા ઘરમાં ચિત્રો કેવા છે? નવયૌવનાઓના વસ્ત્રો ચોરાતા હોય એવા ચિત્રો એવું ચિત્ર રાખવું હોય તો પણ સદાચારનું પતન કરનારું છે હોય તો દૂર કરો નટ-નટીના ચિત્રો ટાંગ્યાં હોય તો ફગાવી દેજો ફોટા રાખો તો સંતના, જ્ઞાનીના, ધ્યાનીના કે કોઈ વિતરાગ તપસ્વીના રાખો આ તો છબીઓ રાખી છે નટ-નટીની! પ્રભાતે ઊઠીને દર્શન કોના કરવાના નટ અને નટીઓનાં ને? માટે કહું છું કે ભૂમિકા એવી રાખો કે જેનો પડઘો પડે બ્રહ્મચર્ય હશે તો સાચા આનંદ બનાશે આમ

ભૌતિક રીતે આઝાદ થયા છીએ? પણ આઝાદીની ખરી લહેજત ક્યાય દેખાય છે? મુખ પર ગ્લાનિ શાથી? બ્રહ્મચર્ય હોય તો મો પર તેજ ચમકતું હોય અને બીજા ગુણો સહજ ભાવે આવી વસે, આ વાત યાદ કરો

પાડવ–કૌરવોના યુદ્ધમા ભીષ્મપિતામહ કૌરવોના પક્ષમા હતા. યુદ્ધના આરભકાળે ધર્મરાજાએ બડવીર ભાઈ ભીમને ભીષ્મપિતામહ પાસે આશીર્વાદ લેવા જવાનુ કહ્યુ ભીમે આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યુ "ભાઈ! આપ આ શુ કહો છો? એ તો કૌરવોના પક્ષમા છે એ કઈ વિજયનો આશીર્વાદ આપણને આપે? પરાજિત થાઓ એમ જ કહે ને!" ધર્મરાજાએ કહ્યુ 'ના, એમ નથી. સાચો બ્રહ્મચારી સત્યકામી હોય છે, અસત્યકથી નથી હોતો, માટે તુ એમની પાસે જા, અને આશીર્વાદ માગ'

ભીમ મોટાભાઈના વચન પર વિશ્વાસ રાખી ત્યા ગયો ને ભીષ્મને પગે પડ્યો કૌરવોએ આ દૃશ્ય જોયુ અને માન્યુ કે હમણા જ પરાજયનો આશીર્વાદ લઈને એ જશે. પણ બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવાન્ ભીષ્મપિતામહે ભીમને કહ્યુ "સત્ય તમારા પક્ષમા છે માટે વિજય તમારો છે!" આ સાભળી કૌરવો ભોઠા પડી ગયા આવુ પ્રગટ સત્ય બોલાવનાર હોય તો તે બ્રહ્મચર્ય છે—સયમ છે! આવા આજીવન બ્રહ્મચારી ભીષ્મ પિતામહ જેવા પુરુષો અને નેમિનાથ જેવા તીર્થંકરો જે ભૂમિમા થયા એ ભૂમિના માણસો બ્રહ્મચર્યથી કેટલા પાછા હઠી ગયા છે, એ જ કહેવુ પડે છે કે હવે તો જાગો!

આદર્શ માટે મરતા શીખો

જે દેશમા આવા નરવીર પાકયા ત્યા બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ દેવો પડે એ દુઃખનો વિષય નથી? આ દેશની નારીઓ પણ કેવી પવિત્ર હતી? મહાન્ સતી સીતાને યાદ કરો ત્રણ ખંડનો ધણી રાવણ એના ચરણોમા પડતો હતો, પણ એ મહાદેવીએ એના પ્રલોભનોને ઠોકરે માર્યા

રાવણ એટલે કોણ? એને ત્યા કેવા વૈભવો! અચ્છા અચ્છા રાજાઓ જેની સેવા કરે, ઇન્દ્ર જેની પાસે હાજર રહે અને જેની સત્તા સાર્વભૌમ ગણાય એવા રાવણે સીતાને કહ્યુ "તુ શા માટે ભટકતા રામડા પાછળ બરબાદ થાય છે? એની સાથે વનમાં ભટકવાનુ, જમીન પર સૂવાનુ અને સૂકા ફળ ખાવાના, એના કરતા મારી ઇચ્છને તાબે થા તો હે માનિની! હું તને મારી પ્રિય પટરાણી બનાવું અને તારી તમામ ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવાનુ આ ખતપત્ર તારા ચરણોમા ધરુ!"

વિચારો! એક બાજુ રખડતા રામ અને ભેંકાર વન-જંગલ, બીજી બાજુ ચરણોમા નમતો રાવણ અને સંપત્તિથી છલકાતું રાજ્ય! પણ સીતાએ-શિયળવતી સીતાએ, એ બધી સંપત્તિને ઠોકરે મારીને કહ્યું નરાધમ! આવું બોલતા લાજતો પણ નથી? શરમ છે, રાવણ, તને શરમ છે! ધિક્કાર હો તારા ત્રણ ખંડના વૈભવને! તારી સંપત્તિ વિશાળ છે, વિરાટ છે, પણ તારો આત્મા વામણો છે રામની સંપત્તિ તને થોડી દેખાતી હશે પણ એનો આત્મા મહાન છે, વિરાટ છે! રામ તે રામ છે, એની સાથે તારી જાતને સરખાવતા તને શરમ કેમ નથી આવતી? કયા સાગર ને કયા ખાબોચિયુ! તારુ

એ પણ મારે નથી જોવું, અને તારી વાતેય મારે નથી સાભળવી!"

સયમનુ આ કેવું આદર્શ દૃષ્ટાન્ત છે! પુનર્લગ્ન અને છૂટા-છેડાની વાતો કરનારાઓને જરા કહેજો કે રામાયણમા એક શાન્ત નજર ફેરવી આવે ભીષ્મપિતામહ અને સીતા જેવા એ માનવીઓ ઉચ્ચ આદર્શ માટે ખપી જનારા સાચા રત્નો હતા બર્નાર્ડશૉએ પણ ઠીક જ કહ્યુ છે —

'The secret of happiness is being used up for a purpose recognized by yourself as a mighty one'

કોઈ મહાન હેતુ માટેની વીરત્વભરી જીવનસાધનામા જ સુખનુ રહસ્ય છે સાચો આનન્દ જોઇતો હોય તો સયમની સાધનામા લાગી જાઓ વિલાસ-પ્રધાન વૃત્તિઓનો પરિત્યાગ કરો ઉત્તિષ્ઠત! જાગ્રત! પ્રમાદની ઊઘમાથી જાગો અને ઊભા થાઓ!

હૈયાના વિચારોનુ ઽન્ય ઝડપાય તો?

જીવનમા સદ્ભાવના ન હોય, મન ઉપર સયમ ન હોય, ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ ન હોય તો એ જીવ ı નરક જેવું દુર્ગન્ધી બને છે

'નર-નારીના દેહમા, હાડ, ચામ ને માસ,
શુ એને સુદર કહો, જેમા દુર્ગન્ધ ખાસ.'

હાડ, ચામ ને માસ તો નરમાય હોય ને નારમાય હોય, એ બેમા ફરક શો? શ્રેષ્ઠતા છે સયમી જીવનની સયમી જીવન મહાન છે સયમ વગર શરીર હાડ-માસનો કોથળો છે ઉદરપૂર્તિ તો શ્વાન પણ કરે છે આ સસારમા માનવીની મહત્તા જે કાઈક અધિક છે તે સયમથી! જગતને શાન્તિ-ચેન પણ એનાથી જ છે સયમ વિના દુનિયાને ત્રાસ પમાડનાર તો

ભયકર છે

સયમ વગરનુ જીવન મીઠા વિનાના અનાજ જેવું મોળુ છે જીવનમા વાસ્તવિક રીતે સદ્ગુણની સુવાસ આવે પછી ગભરામણુ કઈ નથી

સયમ એ ગુલાબનુ ફૂલ છે એ તમારી પાસે હશે તો તમનેય સુગન્ધ આપશે ને તમારા સમાગમમા આવનારનેય સુગન્ધ આપશે આ વાતનો મનની સાથે એકાન્તમા વિચાર કરી જોજો આ કાઈ કોઈ ને કહેવાની વાત નથી, હૃદયની વાત છે

વિજ્ઞાને બધી જાતની શોધ કરી, ફોટા પાડવાના કૅમેરા શોધ્યા પણુ મનના ફોટા પાડવાની શોધ હજુ સુધી થઈ નથી હૃદયના વિચારો ઝડપવાનો કેમેરો જો કે હજુ શોધાયો નથી, પણુ માનો કે એવો કૅમેરો નીકળે અને તમારા ગુપ્ત વિચારોના ફોટા લેવાય તો તમને લાગે છે કે તમારી પાસે કોઈ બેસે? અરે, સગો ભાઈ પણુ પાસેથી ભાગી જાય ભાગી! તમારા અનિચ્છનીય વિચારો એ ફોટામા પ્રિન્ટ થાય તો સગો બાપ પણુ એમ કહે કે આના આવા વિકૃત વિચારો? અરે, સારુ છે કે એવા કેમેરા હજુ સુધી નિકળ્યા નથી જેમ આતરડાના ફોટા લેવાય તેમ વિચારોના ફોટા લેવાય તો દુનિયા જ એક વગર પૈસાનુ પ્રસિદ્ધ નાટક બની જાય!

બીજી એક વાત માણુસની છાતીમા છે સો માસના લોચા, પણુ માનો કે છાતીમા વીશવીશ તોલા સોનુ ભર્યું હોય અને જાહેર થાય કે જેમ, છીપમા મોતી, હાથીના કુભસ્થળમા મુક્તાફળ, મૃગની ડૂટીમા કસ્તૂરી છે, તેમ માણુસના કલેજામા સોનુ છે તો એનુ પરિણામ કેવુ આવે? તમે જ કહો, મારે

બોલવું નથી માણસ એકલો ફરી શકે ખરો ? રાત્રે બહાર નીકળી શકે ખરો ? માણસ માણસને જીવતો રહેવા દે ખરો ? આ તો સારુ થયું કે કલેજામા સુવર્ણ મૂક્યું નહિ, નહિતર આજની મયમહીન ભાવનાવાળા વાતાવરણમા તો જુલમ થઈ જાત ! ફિર એ અગીમો છે

આજે જગતમા કલેશ, અવિશ્વાસ આદિ દુર્ગુણો દેખાય છે, તે આપણી ભાવનાઓનો પડઘો છે આપણા હૃદયમા વિશ્વના પ્રાણીઓ માટે કલ્યાણબુદ્ધિ હોય તો વિશ્વના પ્રત્યેક માનવીને આપણા માટે સદ્‌બુદ્ધિ હોય પણ આપણા હૃદયમા તારા-મારાપણાની જ વૃત્તિ રમતી હોય તો બીજા લોકો આપણા માટે કલ્યાણ કેમ ઇચ્છે ? ભાવનાઓનો પડઘો પડયા વિના રહેતો નથી આ સિદ્ધાન્ત પર તમને એક પ્રસગ સમજાવું

ધર્મરાજાના વખતની આ વાત છે એક ખેડૂતના ખેતરમાથી એક ચરૂ નીકળ્યો ખેડૂત હતો તો ગરીબ પણ પ્રમાણિક ! આવો ચરૂ નીકળે તો આજે પ્રમાણિકતા કેવી જળવાય ? પણ ખેડૂતે તો વિચાર્યું "જમીનનો માલિક રાજા ગણાય તો ખેતરમાથી નીકળેલા ચરૂનો માલિક પણ રાજા ગણાય હુ તો જમીન ખેડુ એટલે ખેતીથી પાકેલ અનાજનો જ માલિક" એમ વિચારી એ રાજાને ચરૂ આપવા ગયો

ધર્મરાજાને નમીને એણે કહ્યુ "મહારાજ ! મારા ખેતરમાથી સોનામહોરોથી ભરેલો આ ચરૂ નીકળ્યો છે, અને તે આપનો ગણાય આપ એનો સ્વીકાર કરો" ધર્મરાજાએ એનો અસ્વીકાર કરતા કહ્યુ "ના, ભાઈ ! એ ખેતર તો તને વેચાયેલુ છે માટે એનો માલિક તું ગણાય" પછી તો રાજા

અને ખેડૂતે ઘણીય ચર્ચા કરી પણ ધર્મરાજા કઈ એ લે? પણ ખેડૂત તો એ ચરૂ ત્યા જ મૂકીને ચાલતો થયો

એમ કરતા દિવસો ગયા, પખવાડિયા ગયા ને મહિનાઓ ગયા, પણ ચરૂ તો ત્યા જ! આવી ગરીબીમા આવો ચરૂ જોઇ ભલભલા ચળી જાય પણ આ તો પ્રમાણિકતાથી જરા પણ ન ડગ્યો પણ આજે આવો સોનામહોરોથી ભરેલો ચરૂ મળે તો? અરે, પણ મળે જ શાનો? ભાગ્ય વિના એવુ કાઈ મળતુ નથી એક કવિએ કહ્યુ છે

'पदे पदे निधानानि योजने रसकूपिका।
भाग्यहीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुन्धरा ॥'

ડગલે ડગલે ધન છે યોજને યોજને રસકૂપિકા છે, પૃથ્વી તો બહુ રત્નોવાળી છે પણ ભાગ્યહીનને ન મળે, ન દેખાય

ધર્મરાજા રોજ એ ચરૂને જુએ છ મહિના સુધી એ ચરૂ ખૂણામા પડયો રહ્યો એક રાત્રે રાજાને વિચાર આવ્યો "મે ભૂલ કરી કે ચરૂ મે ન લીધો ખેડૂતે તો કહ્યુ હતું કે, માલિક તમે છો વાત પણ ખરી છે પૃથ્વીનો માલિક હુ એટલે ક્ષેત્રનો માલિક પણ હુ સવારે ચરૂ ભડારમા મુકાવી દઈશ"

તે જ સમયે ખેડૂતને પણ વિચાર આવ્યો, "મે ભૂલ કરી કે હુ ચરૂને મૂકી આવ્યો ભલા રાજાએ તો કહ્યુ જ હતું કે જેના ખેતરમાથી જે વસ્તુ નીકળે તેનો માલિક તે પણ હું ભૂલ્યો ચાલ, સવાર થવા આવ્યુ છે જઈને એ ચરૂ ઉપાડી આવું" એમ વિચાર કરી એ લઈ ગયો સવારે રાજ સભામા રાજા જુએ તો ચરૂ ન મળે! પૂછ્યુ, તપાસ કરી, એટલે જાણવા મળ્યુ કે ચરૂ ખેડૂત લઈ ગયો છે એટલે ખેડૂતને

બોલાવ્યો અને લઈ જવાનુ કારણ પૂછ્યુ

ખેડૂતે સાફ સાફ શબ્દોમા કહી દીધુ “ મહારાજ ! આપે તો તેજ દિવસે લઈ જવાનુ કહ્યું હતું પણ મે મૂર્ખાએ ત્યારે નહોતું માન્યુ પછી વિચાર કરતા આપની વાત ખરી લાગી ખેતર મે વેચાતું લીધુ છે માટે માલિક હુ છુ અને તેથી હુ લઈ ગયો છુ ” પછી રાજાની તમામ દલીલને તોડી એ ચાલતો થયો

અન્તે ધર્મરાજાને વિચાર કરતા સમજાયુ કે મારી જ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ એનુ જ આ પરિણામ ! પ્રજાનો માલ હડપ કરવાની મારા દિલમા ઇચ્છા થઈ, એટલે આનો વિચાર પણ પલટાયો–આની ભાવના પણ બદલાણી કેમકે ભાવનાનો પડઘો પડયા વિના રહેતો નથી દિલ એ તો અરીસો છે આત્મા પરમાત્મા ક્યારે બને ?

આજે તો આ દૃષ્ટાતનુ ચિત્ર પ્રત્યક્ષ છે પ્રાય પ્રધાનથી માડીને સામાન્ય પ્રજાજન, તમામ, એકબીજાને ઉતારી પાડવાની, છેતરવાની, ઠગવાની, પોતાની જાળમા ફસાવવાની અને શીશામા ઉતારવાની રમત રમી રહ્યા છે આ સ્થિતિમા પુરુષોમા સાચુ પુરુષત્વ અને સ્ત્રીઓમા સાચુ સ્ત્રીત્વ લાવવુ હોય તો નૈતિક ભાવનાનો ઉદય માગે છે

બર્નાડ શોએ પાશવતા તરફ ખેચાતા જગતને પડકાર કર્યો છે ‘ The beginning of manhood and womanhood is the dawning of passions in him ’

મનુષ્ય કે સ્ત્રીમા સાચુ પુરુષત્વ કે સાચુ સ્ત્રીત્વ ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે ઉત્કટ ભાવનાનો તેઓનામા ઉદય

કાટો સ્થિર હોય તો માપ (તોલ) નીકળે, પણ કાટો હાલતો ચાલતો ચચળ હોય તો માપ ન નીકળે તેમ ચિત્ત સ્થિર હોય તો મહાપુરુષોના વચન સાભળવામા રસ અને આસ્વાદ આવે, તેની અસર થાય, અને પોતાના વિચારમા રહેલી ત્રુટીઓ પણ જણાય, માટે ચિત્તની સ્થિરતા કેળવો અને ચિત્તની સ્થિરતા લાવવા માટે પૂર્વભૂમિકા રૂપે બ્રહ્મચર્યને બરાબર પાળો

અમ યમ ને પતન

બ્રહ્મચર્ય પળાય એટલે ભૂમિકા શુદ્ધ થાય પછી પ્રમાણિકતા વગેરે ગુણો આવી એમા પ્રતિબિબિત થાય ભૂમિકા અશુદ્ધ હોય ત્યા સદ્‌ગુણોનો વાસ હોય ખરો કે? આજની સ્થિતિ તપાસો કાયમ એક ધ્યાનથી લાળો સમય પૂજા વગેરે કરનારનુ પણ ત્યાથી બહાર નીકળ્યા પછીનુ જીવન તપાસો ચોવીશ કલાકનુ ટાઈમ ટેબલ તપાસો દુનિયામા લગભગ બધે અપ્રમાણિક તરીકે જ એની છાપ હશે! કેટલુ દુ ખદ!

પહેલાના સમયનો ઇગ્લેન્ડનો એક દાખલો આપુ:—

એક છાપાનો ફેરિયો દોઢસો છાપા લઈને વેચવા નીકળ્યો એને અણધાર્યું ઘરનુ કામ આવી પડ્યુ, અને ઘરે જવુ પડે તેમ હતુ હવે એ તેમ કરે તો છાપા વેચાય નહિ સમય ગયા પછી કોણ લે? એટલે એ ટેબલ ઉપર એ દોઢસો છાપા મૂકતો ગયો, પાસે પૈસા માટે પેટી પણ મૂકતો ગયો ગ્રાહકોને સૂચના માટે છાપાની કિંમત લખી એક ચિઠ્ઠી મૂકી ગયો

ઘેર જઈ કામ પતાવી એ આવ્યો ત્યારે તમામ છાપા ખપી ગયેલા ગ્રાહકો એ લઈ ગયેલા અને પેટીમા પૈસા પણ

પૂરેપૂરા નાખી ગયેલા કેવી ભવ્ય પ્રમાણિકતા! હિંદુસ્તાનનો કોઈ ફેરિયો જો આવો અખતરો કરે તો શુ પરિણામ આવે? મારે નથી કહેવુ, તમે જ કહો છાપા તો ઠીક, પણ ગેજ કે પેટી પણ રહેવા દે ખરા? ત્યા સદાચારના સસ્કાર અહિંથી ગયા તેઓ અનાર્ય મટી આર્ય થયા અહીંથી સદાચારના સસ્કાર પલાયન થયા

આપણે હજુ આર્ય મટી અનાર્ય થયા નથી, પણ આપણે પૂરજોશથી એ તરફ ધસી રહ્યા છીએ અને એ પૂરને અટકાવનાર હોય તો તે માત્ર સયમ જ છે પશ્ચિમના તજવા લાયક સસ્કારોનુ આપણે અનુકરણ કર્યું અને અગીકૃત કરવા લાયક ગુણોનુ અપમાન કર્યું તેનુ કેવુ ભયકર પરિણામ આવ્યુ તે એક દાખલાથી તમને સમજાવુ

હિંદનો એક વિદ્યાર્થી જાપાન ભણવા ગયો ત્યા એક પુસ્તકની જરૂર પડી પુસ્તક ત્યાના એક પ્રસિદ્ધ પુસ્તકાલયમા હતુ પણ એ ઘણુ કીમતી હતું આ વિદ્યાર્થી એ પુસ્તક પુસ્તકાલયમાથી લઈ આવ્યો અને વાચ્યુ તેમા મહત્ત્વના ચાર ચિત્રો હતા એના મનમા હતુ કે તેવા ચિત્રો બનાવી લઈશુ, પણ એ બનાવવા અશકય લાગ્યા અને એનાથી એ ન બનાવી શકાયા મનમા થયુ કે ચિત્રના ચાર પાના તફડાવવા દે ને! ઈન્કમટેકસ ખાતાને છેતરવા નવા ચોપડા કરવા, ચોપડામા ઘાલમેલ કરવી, એ બધુ થાય છે ને! એજ મહા રથીઓનો આ પુત્ર હતો ને! એટલે એને વિચાર આવ્યો

"ચૌદસો પાનાના ગ્રથમાથી ચાર પાના તફડાવવામા શું વાંધો? કોણ જુએ છે?" એણે પાના ફાડી લીધા, અને ગ્રથ

પાછો પુસ્તકાલયમાં આપી આવ્યો પણ પાપ કદી છુપાય છે?

> પાપ છુપાવે ના છૂપે, છૂપે તો મોટા ભાગ,
> દાબી દૂબી ના રહે, રૂઈ લપેટી આગ

રૂથી લપેટાયેલી આગને ગમે એટલી દબાવી રાખે તો પણ ભડકો થયા વિના રહે જ નહિ પાંચ દસ મિનિટમાં જ ભડકો પાપરૂપી આગ પણ બાળ્યા વિના રહેતી નથી એ વિદ્યાર્થી ગ્રંથ આપી આવ્યા પછી ત્રણ માસ પસાર થઇ ગયા

એક દિવસ એનો જાપાનીસ મિત્ર એને ત્યાં આવ્યો પેલો કાંઇ કામે બહાર ગયો, અને આ મિત્ર પોતાના મિત્રને ત્યાં શું સુંદર સાહિત્ય છે, તે ફેંદવા લાગ્યો ફેંદતા ફેંદતા એણે પેલા ચાર ચિત્રો જોયા એણે વિચાર કર્યો કે આની પાસે આ ચિત્રો ક્યાંથી? આ તો પેલા પ્રસિદ્ધ પુસ્તકના ચિત્રો છે, અને એ પુસ્તક તો આ પુસ્તકાલય સિવાય ક્યાંય ન મળે એમ વિચારી ચિત્રો ત્યાં મૂકી, એણે પુસ્તકાલયમાં તપાસ કરી, તો જણાયું કે ત્રણ માસ પહેલાં એનો મિત્ર પુસ્તક લઈ ગયેલો, અને એમાંથી ચિત્રો કાઢી લીધેલા

તે મિત્રે પુસ્તકાલયના અધિકારીને આ વાત જણાવી અને અધિકારીએ તપાસ કરી એ ચિત્રો પાછા મેળવ્યા પણ તમે આ જાણીને ખુશી (?) થશો કે, એ પછી ત્યાં એવો એક ધારો થયો કે, 'હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને આ પુસ્તકાલયમાંથી પુસ્તક આપવું નહિ' કેવો નિયમ! સંયમ વિના પ્રમાણિકતા આટલી હદે પલાયન થઈ છે માટે કહેવું પડે છે કે, હવે તો ચેતો

વિશ્વના કચનને ઘરમા ઘાલવો છે?

તમે જગતને સુધારવાની મોટી મોટી વાતો કરી સમયને બરબાદ ન કરો. હમણા એક વર્ષને માટે, માત્ર એક જ વર્ષને માટે, તમે બીજાને સુધારવાનુ માંડી વાળો અને માત્ર તમારી જાતને જ સુધારો પછી જુઓ કે પરિણામ કેવું આવે છે!
'All are good if we are good

જાતને સુધાર્યા વિના બીજાને સુધારવા જશો તો તમે ય બગડશો ને તમારા સમાગમમા આવનારને પણ બગાડશો માટે તમે તમારા સ્થાન પર સ્થિર થાઓ

શ્રીસવામી આર્કિમીડીઝ કહેતો કે, "મને ટેકા માટે હાથમા એક દંડ મળે અને ઊભા રહેવા માટે પૃથ્વી બહાર કોઈ સ્થિર સ્થાન મળે તો હું આખા વિશ્વનુ પરિવર્તન કરી શકુ" અરે રે, આ માણસને આખા જીવનમા એવું સ્થિર સ્થાન મળ્યુ નહિ, તે માટે મને એના પર દયા આવે છે પણ હું તમને કહું છુ કે, તમને તો એવુ સ્થિર સ્થાન આજે પણ મળી શકે તેમ છે અને તે તમારો આત્મા! આત્માના સ્થિર સ્થાન પર સયમનો દંડ હાથમા લઈને, ઊભા થઇ જાઓ જાઓ, હું તમને કહું છુ કે, સયમના આધારથી તમે આખા જગતને ફેરવી શકશો પછી કોઈની તાકાત નથી કે તમને કોઈ હલાવી શકે કે ડોલાવી શકે! સર્વનો માલિક આત્મા છે

મિત્રો! આ ગપ્પ નથી, કલ્પના નથી પણ હકીકત છે, ભગવાન્ મહાવીરે સયમના દંડથી જગત આખામાં પરિવર્તન આણ્યુ, અને મૌલિક જીવનની દૃષ્ટિ આપી! પણ આ કામ એમણે ક્યારે કર્યું? કેવી રીતે કર્યું? પહેલાં

એમણે પોતાની જાતનો કચરો દૂર કર્યો, પછી મહોલ્લાનો, પછી ગામનો, પછી દેશનો અને પછી વિશ્વનો! પણ આજે તો પોતાની જાતનો વિચાર કર્યા વિના આતરરાષ્ટ્રીય દુનિયાનો કચરો કાઢવાની ધૂન સૌને લાગી છે

એ વિશ્વનો કચરો કાઢીને પોતાના દેશમા ઘાલવો, દેશનો કચરો તાલુકામા, તાલુકાનો કચરો ગામમા, ગામનો કચરો મહોલ્લામા અને મહોલ્લાનો કચરો પોતાના ઘરમા કહો કેવી ભવ્ય વ્યૂહ-રચના! ઘરનો કચરો દરિયામા નાખવાને બદલે વિશ્વનો કચરો ઘરમા નાખનારને બાહોશ માનવા કે બેહોશ? 'charity begins at home!' શુભ શરૂઆત પોતાની જાતથી જ થવી જોઈએ

વાણી નહિ વર્તન

જાતને સુધારવા માટે ઘણુ સહન કરવુ પડશે, અતરમાં ડૂબકી મારવી પડશે, પોતાની સુંવાળી વૃત્તિઓને ખસેડવી પડશે પળેપળ સાવધાન રહેવુ પડશે અને ઊચામા ઊચા પ્રલોભનો આવી પડે તો પણ એને ફગાવી દેવા પડશે માત્ર વાતો કરે કાઈ નહિ વળે બોલનાર તો મે ઘણાય પ્રવચનકારોને જોયા છે, એવાઓને માટે આ વાત નથી અહી તો જીવનમા ઉતારનાર જોઈએ

શ્રી સયાજીરાવ મહારાજાની અધ્યક્ષતામા એક ભાઈ, એક જાહેર સભામા "અહિસા" એ વિષય પર દોઢ કલાક સુધી ઘણુ સારુ બોલ્યા એ વક્તવ્ય સાભળી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ સભા એના પ્રવચનથી પ્રભાવિત થઈ ગઈ ઉનાળાનો દિવસ હતો, વક્તાના શરીરે પસીનો પસીનો થઈ ગયો

હતો પમીનો લૂછવા માટે એણે ખીસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢ્યો ત્યા રૂમાલ સાથે ખીસામાં રહેલુ ઇંડુ પણ તરત ઊછળી બહાર આવ્યુ, અને પડયુ વ્યાસપીઠ પર!

શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ વિચક્ષણ હતા એમને ઉપસહાર કરવાનો હતો એમણે કહ્યુ, "આ ભાઈ અહિંસા પર સારુ બોલ્યા છે બોલવાની છટા અને શક્તિ સારા છે પણ હિંદુસ્તાનની બરબાદી આવા વક્તાઓએ કરી છે, જે બોલે છે તેની વિરોધી દિશામા જ એમનુ જીવન હોય છે!" આ સાભળી વક્તા ને સભા સૌ ઠરી ગયા મતલબ કે આવા વક્તાઓ અમર ન ઉપજાવી શકે, સ્થાયી સુવાસ ન ફેલાવી શકે

જીવનમા આચાર જોઈએ, પ્રથમ જોઈએ ઊચા ઊચા મચ પર હજારોની મેદની પાસે ત્યાગની વાણી ઉચ્ચારનાર પોતે પચાસ હજારની મોટરમા બેસી હકારી જતો હોય તો એની સ્થાયી અસર કેટલી થાય, તે તમે જ સમજી શકો તેમ છો

આપણે આજના વ્યાખ્યાનમા બે વાત કરી બ્રહ્મચર્ય અને સદાચાર પૂર્વકની પ્રમાણિકતા! પ્રમાણિકતા એ પ્રસિદ્ધ છે એના પર અધિક વિવેચનની જરૂર નથી પણ બ્રહ્મચર્ય સયમ એ માનજીવનનો પાયો છે સયમ હશે તો પ્રમાણિકતા એની મેળે આવશે, માટે મૃત્યુને ન ઇચ્છતા હો અને અમરતાને ચાહતા હો તો ઝેરવાળા અન્નની જેમ અસયમ–સ્વેચ્છાચારને છોડો ને સયમને સ્વીકારો

આજે કેટલા કહે છે કે "Religion is humbug ધર્મ ગપ્પ છે" પણ હું એમને કહું છુ કે You are humbug, because you do not know what religion

એમણે પોતાની જાતનો કચરો દૂર કર્યો, પછી મહોલ્લાનો, પછી ગામનો, પછી દેશનો અને પછી વિશ્વનો! પણ આજે તો પોતાની જાતનો વિચાર કર્યા વિના આતરરાષ્ટ્રીય દુનિયાનો કચરો કાઢવાની ધૂન સૌને લાગી છે

એ વિશ્વનો કચરો કાઢીને પોતાના દેશમા ઘાલવો, દેશનો કચરો તાલુકામા, તાલુકાનો કચરો ગામમાં, ગામનો કચરો મહોલ્લામા અને મહોલ્લાનો કચરો પોતાના ઘરમાં કહો કેવી ભવ્ય વ્યૂહ-રચના! ઘરનો કચરો દરિયામા નાખવાને બદલે વિશ્વનો કચરો ઘરમા નાખનારને બાહોશ માનવા કે બેહોશ? 'charity begins at home!' શુભ શરૂઆત પોતાની જાતથી જ થવી જોઈએ

વાણી નહિ વર્તન

જાતને સુધારવા માટે ઘણુ સહન કરવુ પડશે, અતરમાં ડૂબકી મારવી પડશે, પોતાની સુંવાળી વૃત્તિઓને ખસેડવી પડશે પળેપળ સાવધાન રહેવુ પડશે અને ઊચામા ઊચા પ્રલોભનો આવી પડે તો પણ એને ફગાવી દેવા પડશે માત્ર વાતો કરે કાઈ નહિ વળે બોલનાર તો મે ઘણાય પ્રવચનકારોને જેયા છે, એવાઓને માટે આ વાત નથી અહીં તો જીવનમા ઉતારનાર જોઈએ

શ્રી સયાજીરાવ મહારાજાની અધ્યક્ષતામા એક ભાઈ, એક જાહેર સભામા "અહિંસા" એ વિષય પર દોઢ કલાક સુધી ઘણુ સારુ બોલ્યા એ વક્તવ્ય સાભળી સભા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ સભા એના પ્રવચનથી પ્રભાવિત થઈ ગઈ ઉનાળાનો દિવસ હતો, વક્તાના શરીરે પસીનો પસીનો થઈ ગયો

હતો. પસીનો લૂછવા માટે એણે ખીસામાંથી રૂમાલ કાઢયો ત્યાં રૂમાલ સાથે ખીસામાં રહેલું ઇંડું પણ તરત ઊછળી બહાર આવ્યું, અને પડયું વ્યાસપીઠ પર!

શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ વિચક્ષણ હતા. એમને ઉપસંહાર કરવાનો હતો. એમણે કહ્યું, "આ ભાઈ અહિંસા પર સારું બોલ્યા છે. બોલવાની છટા અને શક્તિ સારા છે પણ હિંદુસ્તાનની બરબાદી આવા વક્તાઓએ કરી છે, જે બોલે છે તેની વિરોધી દિશામાં જ એમનું જીવન હોય છે!" આ સાંભળી વક્તા ને સભા સૌ ઠરી ગયા. મતલબ કે આવા વક્તાઓ અસર ન ઉપજાવી શકે, સ્થાયી સુવાસ ન ફેલાવી શકે.

જીવનમાં આચાર જોઈએ, સંયમ જોઈએ. ઊંચા ઊંચા મંચ પર હજારોની મેદની પાસે ત્યાગની વાણી ઉચ્ચારનાર પોતે પચાસ હજારની મોટરમાં બેસી હંકારી જતો હોય તો એની સ્થાયી અસર કેટલી થાય, તે તમે જ સમજી શકો તેમ છો.

આપણે આજના વ્યાખ્યાનમાં બે વાત કરી: બ્રહ્મચર્ય અને સદાચાર પૂર્વકની પ્રામાણિકતા! પ્રામાણિકતા એ પ્રસિદ્ધ છે એના પર અધિક વિવેચનની જરૂર નથી. પણ બ્રહ્મચર્ય-સંયમ એ માનજીવનનો પાયો છે. સંયમ [illegible] પ્રામાણિકતા એની મેળે આવશે, માટે મૃત્યુને ન [illegible] અને અમરતાને ચાહતા હો તો ઝેરવાળા [illegible] અસંયમ-સ્વેચ્છાચારને છોડો ને સંયમને સ્વીકારો.

આજે કેટલા કહે છે કે "Religion [illegible] ધર્મ ગપ્પ છે" પણ હું એમને કહું છું કે [illegible] humbug, because you do not [illegible]

ક! તમે ગપ્પ છો કારણ કે ધર્મ શુ છે, એ તમે જાણતા નથી ધર્મ શું છે એ જાણ્યા વિના કહેવું કે ધર્મ જુઠ્ઠો છે, એના જેવુ ગપ્પ બીજુ કયુ હોઈ શકે?

કારણ કે ધર્મ એ બીજુ કાઈ નવાં, પણ સયમ એ જ ધર્મ છે સયમપુર્વકનો ધર્મ તો ભવ્ય છે, આદર્શ છે, સુખ-શાન્તિને દેનાર છે, દુખ-દારિદ્રને કાપનાર છે અને જીવનમા સુવાસને ફેલાવનાર છે

આવા મહાન ધર્મને તમારા હૃદય-મદિરમા પધરાવવો હોય તો પાયાને મજબૂત કરો, ભૂમિકાને શુદ્ધ કરો

આજના વ્યાખ્યાનમા યુરોપ કે જાપાનના કેટલાક દષ્ટાતો આપ્યા છે, એ ઉપરથી તમે એમ ન માનતા કે મને ભારતવાસીઓમા અશ્રદ્ધા છે મને તો માનવજાતમા પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે વીરની વાણી કહે છે કે એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી ધર્મની પતાકા ભરતક્ષેત્રમા ફરકવાની છે! એટલે માનવીના ઉજ્જવળ ભાવિ માટે મારી તીવ્ર ઝખના છે, એટલે જ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી હુ કહુ છુ કે સયમની જાગૃતિ એ જ સાચી જાગૃતિ છે

વ્યક્તિનો, સમાજનો, દેશનો કે વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો સયમ પહેલા જોઈશે-તો તમે અત્યારથી જ સયમની સાધના માટે આત્માને સયમિત કરી તમારી પવિત્ર સાધનામા લાગી જાઓ

સયમનો પ્રકાશ આપણા અનતના પથને અજવાળો એવી ભાવનાપૂર્વક આજનુ વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરવામા આવે છે.

[૨]

સુખની શોધમાં

જગતમા દરેક પ્રાણી જીવનભર સુખની ઝખના કરે છે એ અપ્રાપ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરવા માનવી જગતના એકે એક ખૂણે ફરી વળે છે, ને એ સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આકાશ-પાતાલ એક કરતો હોય છે, છતા એ સાચુ સુખ મેળવી શકતો નથી, કારણકે મનુષ્ય સાચા સુખનો સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા સમજી શકયો નથી

સાચા સુખનુ કલ્પનાચિત્ર એની પાસે સ્પષ્ટ નથી અને એનુ સ્પષ્ટ ચિત્ર ન હોવાને કારણે જ માનવી આજે દુખી છે આજે જગતમા મહાન ગણાતા માનવીને પણ પૂછી જુઓ કે સાચુ સુખ તમને સાપડયુ છે? સાચા સુખનો આસ્વાદ તમે કર્યો છે? ત્યારે પ્રત્યુત્તર એક જ મળશે

કે ભાઈ, તમારી જેમ અમે પણ સુખની શોધમાં જ છીએ, પણ સાચુ સુખ હજુ સુધી તો મેળવી શક્યા નથી એટલે આ રીતે માણસ હજારો ને લાખો વર્ષોથી સાચા સુખને પામવા પરિશ્રમણ કરે છે, પ્રવાસ ખેડે છે, વિપત્તિ સહે છે, છતા સાચુ સુખ મેળવી શક્યો નથી

અતૃપ્ત ઇચ્છા

સાચુ સુખ મેળવવા માટે મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ મહાન અને અદ્દ્ભુત સાધનો છે સુખનુ સાધન જગતમા ક્યાય શોધવાની જરૂર નથી, એ તો આપણી પાસે જ છે મન, વચન અને કાયાનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરવામા આવે તો એ દ્વારા અદ્દ્ભુત સાચુ સુખ પામી શકાય, ને એનો વિવેકવિહોણો દુરુપયોગ થાય તો આપણા જ હાથે દુ ખના ડુગરા ખડકાઈ જાય આટલા વર્ષોને અતે પણ માણસ સુખ મેળવી શક્યો નથી એનુ કારણ એ જ છે કે સ પત્તિમા અને વિપત્તિમા મન, વચન ને કાયાના યોગનો સુમેળ રાખી શક્યો નથી સુખમા ઉન્મત્ત બન્યો ને દુ ખમા મૂઝાઈ ગયો

આ દ્વિધાભરી વૃત્તિને લીધે જ માણસનુ જીવન સુખ વિહોણુ ને અસમતોલ બન્યુ છે સુખ મેળવવા ઇચ્છતા પ્રાથમિક સાધકે સ પત્તિમા ખૂબ ઉત્સાહમા આવી ઘેલા ન બનવું, અને વિપત્તિમા ગભરાઈને કર્તવ્યહીન કે વિવેકહીન ન બનવુ, પણ તેનો અડગ ને અડોલ રહી સામનો કરવો દુ ખ એ પણ ઉજ્જવળ જીવન-વસ્ત્રની એક કાળી કિનાર છે જીવનનુ એક પાસુ છે, એમ માની જીવનમાં સમતોલ પણુ જાળવવુ જોઈએ જીવનમા વિચારણાપૂર્વક સમતોલપણુ

જળવાય તો જ મનુષ્ય સુખી થઈ શકે

પણ કમભાગ્યે માણસની સુખની ઇચ્છા મૃગજળ જેવી છે મૃગ જેમ ઉનાળાના દિવસોમા ધગધગતા તાપમા પાણી પીવા માટે વલખા મારે છે, અને મૃગજળ જોઇ એને મેળવવા દોડે છે છતા પાણીનુ એક બિન્દુ પણ મેળવી શકતુ નથી, અને મરણને શરણ થાય છે તેમ માણસ પણ જગતમા ધનિક માણસનુ માત્ર બાહ્ય સુખ જોઈ એમા જ સાચા સુખની કલ્પના કરી, એ મેળવવા માટે જીવનભર દોટ મૂકે છે છતા પરિણામે નથી તો એ મેળવતો બાહ્ય સુખ કે નથી જાળવી શકતો પોતાનુ મૂળસ્થાન જીવનભર એ સુખ શોધવા ભમ્યા જ કરે છે

એક ઇચ્છા પૂર્ણ ન થાય ત્યા તો બીજી સુખની ઇચ્છા જન્મી જાય છે બીજી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માણસ પ્રયત્ન કરે છે ને અર્ધવાટે જાય છે ત્યા વળી કોઈ ત્રીજી જ કલ્પના આવે છે આમ માણસ એ અપૂર્ણ સુખને પૂર્ણ કરવાની વ્યર્થ ઝખનામા જીવન વેડફી નાખે છે ઘણાને, પાસે કાઈ ન હોય ત્યારે લાખ મેળવવાની ઇચ્છા જાગે છે, લાખ મળે એટલે દશ લાખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, દશ લાખ મળે ક્રોડ મેળવવા વલખા મારે, ને ક્રોડ મળે એટલે દસ ક્રોડ મેળવવા ટળવળે–આમ ઇચ્છાઓની ઘટમાળ ચાલ્યા જ કરે, પણ ઇચ્છાઓનો અન્ત ન આવે

અતૃપ્ત માનસને લીધે માનવીને સાચુ સુખ ન મળે, એ સહજ છે પૈસો એ જ આદર્શ છે ને પૈસામા જ સાચુ સુખ છુપાયેલુ છે, એવું માનસ ને સિદ્ધાત ઘડાઈ

કહેવું જ પડે, કે તમારી સુખની કલ્પનાઓ ભ્રામક ને ખોટી છે, અવાસ્તવિક ને અસિદ્ધાન્તિક છે, એ કલ્પનાની ધરમૂળથી ક્રાન્તિ કરવાની જરૂર છે, એ વિના માનવજાતિ સુખની શોધમા જિંદગી હારી બેસશે,

જગતમા સુખના સ્વપ્ન સેવનારા વિવિધ પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે કોઇને ખૂબ જ ધન મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે, તો કોઇને પુત્ર મેળવવાની ઝંખના હોય છે, કોઈ ને પ્રિયજન મેળવવાનો તલસાટ હોય છે, કોઇને કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા હોય છે, તો કોઇને સત્તાનુ સિંહાસન પ્રાપ્ત કરવાની મહેચ્છા હોય છે ઐહિક સુખની, આવી ક્ષણિક એષણાઓ હોય છે, તેમ સાથે સાથે અનેક પ્રકારની અર્થહીન ચિન્તાઓ પણ વસેલી હોય છે

વિદ્યાના ક્ષેત્રમા હોય તો કોઈ બેરિસ્ટર અગર કોઈ મોટી ડિગ્રી મેળવે તો બીજાને અદેખાઈ આવે છે વેપારના ક્ષેત્રમા હોય તો કોઈ ખૂબ પૈસાદાર થાય અગર વેપારમા ફાવી જાય તો બીજાને ઇર્ષા થાય છે રાજકારણમા હોય તો કોઈ પ્રધાન થાય અગર ઊંચા હોદ્દા પર જાય તો બીજાને બળતરા થાય છે ત્યાગવિહોણી સાધુ–સંસ્થામા હોય તો કોઈ પૂજાય અગર લોકમાન્ય થાય ત્યારે અન્યને એ જોઇ ને અંગઅંગમા અગન લાગે છે–એમ માણસ જેમ વાસ્તવિક સુખ સમજી શકતો નથી, ને મેળવી શકતો નથી, તેમ અન્યનુ બાહ્ય સુખ શાન્તિથી જોઇ પણ શકતો નથી

માનવીની દૃષ્ટિ આજે વિકૃત બની છે, એણે સુખને જોવા માટે પહેરેલા ચશ્મા સાવ ઊંધા છે, એ ઊંધા ચશ્માને

લીધે સુખને જોઇ શકતો નથી ને દુ ખીનો વિચાર સરખો પણ કરી શકતો નથી

દાદરો ઊતરનાર જેમ નીચે જોઇને ઊતરે તો એ સુખેથી દાદર ઊતરી જાય છે, તેમ સ સારમા સુખપૂર્વક જીવવું હોય તો આપણાથી નીચી કક્ષાના ગરીબો કઈ રીતે જીવન જીવે છે તે જોવાની જરૂર છે ઊચે જોઇને દાદર ઊતરનાર જેમ ગબડયા વિના રહેતો જ નથી, તેમ પોતાનાથી સુખી કોણ છે એ જ જોયા કરનાર માણસ પણ સુખી બની શકતો નથી, તે દુ ખી થાય છે જીવન પથમા ગબડી જાય છે, માટે સાચા સુખને શોધનાર માણસે દુ ખી જગત ઉપર પણ એક વાર નજર નાખવાની જરૂર છે

જગત આજે દુ,ખથી ભરેલુ છે કેટલાય એવા મનુષ્યો છે કે જેઓ પેટનો ખાડો પૂરવા માટે દિવસભર કાળી મજૂરી કરે છે, છતા એ મનુષ્યો પેટ પૂરતુ ખાવાનુ અન્ન પણ મેળવી શકતા નથી શરીર ઢાકવા માટે પૂરતા વસ્ત્રો પણ મેળવી શકતા નથી, માદગીમા રિબાતા હોય છતા દવાનુ એક બિન્દુ પણ મેળવી શકતા નથી, નિરાધાર રખડતા હોય છતા રહેવા એક ઝુપડુ પણ પામી શકતા નથી

અરે! કૂતરાને તો રહેવા બખોલ હોય, પણ કેટલાક માણસોને તો આજે રહેવા એ પણ નથી ઉપર આભ ને નીચે ધરતી! આવા દશ્યો જોવા છતા એમના દુ ખનો વિચાર સરખો કર્યા વિના દરેક માણસ પોતાના જ દુ ખની વાત કહે છે, બીજાની ગરીબી ને બીજાના દુ ખનો વિચાર હોવાને કારણે, સમૃદ્ધ માણસ પણ ભિખારીના જેવી

તો સ્વપ્નમાં પણ ન હોય! પણ એ જ જગતને સાભળવુ પડયુ ને જોવુ પડયુ કે જગતનો એ અજોડ મત્તાધીશ હિટલર ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમા કયાય કે કાંઈ ગયો એનુ આજે વિશ્વના પટ પર નામનિશાન પણ નથી—એનુ નામ ભૂસાઈ ગયુ એની પાછળ એના સ્મરણુની એક ખાભી ઊભી કરનાર પણ કોઈ નથી કહો, જે સુખને માટે લોકો ઈર્ષાની અગનમા બળતા હતા, એ હિટલર અને એનુ સુખ કયા ગયા? દુનિયાના કોઈ પણ માણુસને કહેવુ જ પડશે, કે એ સુખ પોતાનુ ન હતું, પણ પારકુ હતુ માગી લાવેલુ હતુ—ક્ષણભગુર હતું—સધ્યાના રગ જેવુ અલ્પજીવી હતુ!

રડતા આવ્યા પણ હસતા જાઓ

એક કવિ કહે છે

'જબ તુમ આયે જગતમે, જગત હસત તુમ રોત,
અબ કરણી ઐસી કરો, તુમ હસત જગ રોત'

આ ચાર પક્તિઓ પર જરા વિચાર કરો આપણે જગતમા આવ્યા, જન્મ લીધો ત્યારે રડતા હતા, તે વખતે આપણો નિર્દોષ કાળ હતો નિર્દોષ જીવનને લીધે આપણે શુ કરીએ છીએ, એ આપણે જાણુતા નહોતા, આપણે શા માટે આવ્યા છીએ? સુખ શુ? ને વાસ્તવિક સુખના સ્વપ્ના શા? એ આપણે સ્થૂલ રીતે સમજતા નહોતા એટલે રડતા હતા એ સમયે નિર્દોષ બાળકોને જોઈ ઘરના ને ગામના માણુસો હસતા હતા, કારણુ કે શેઠને ત્યા પુત્ર જન્મે એટલે આનદ જન્ય હાસ્ય જ હોય ને? પણ હવે તો આપણે સમજણા થયા, વિચારક થયા, વેપારી થયા, પ્રૌઢ બુદ્ધિવાળા થયા હવે દુનિયા

એ રીતે છોડવી કે આપણા મો પર સદ્કર્તવ્યોનુ ને જિંદગી સફળ કર્યાનુ સ્મિત હોય, આનન્દ હોય, સંતોષની રેખા મો પર ઉપસતી હોય, સંતોષનો પ્રકાશ મો પર ચળકાટ મારતો હોય અને આપણા સદ્કર્તવ્યો ને સદ્ગુણોને યાદ કરી લોકો અશ્રુનો પ્રવાહ વહાવતા હોય આ રીતે મરણ થાય તો જાણવુ કે જિંદગી મેળવી તો કેળવી!

પણ તે સમયે હાય, હાય! મારુ શુ થશે? મારી મિલકતનુ શુ થશે? મારા કુટુમ્બનુ શુ થશે? એવા ત્રે દૈન્યતા ભર્યા શબ્દો ને ઉદ્ગારો નીકળ્યા તો સમજવું કે જિંદગી મેળવી પણ કેળવી નહિ અને કેળવ્યા વિનાની જિંદગી તો દીર્ઘ હોય તો પણ વન્ધ્ય જ છે

તત્ત્વચિન્તક કહે છે જેમ માણસ જૂના કપડા છોડે ને નવા કપડા પહેરે છે, તેમ માનવ જીર્ણ શરીર છોડીને નૂતન શરીર ધારણ કરે છે જેમ જૂના વસ્ત્રો છોડીને નવા કપડા પહેરતા માણસને આનંદ આવે છે, તેમ જીર્ણ શરીર છોડતા ને નવા શરીરને ધારણ કરતા પણ આનંદ થવો જોઈએ, સાચા સુખનુ લક્ષણ આ જ છે

જૂનુ શરીર એટલે અનાદિનો આ સંસાર અને નૂતન શરીર એટલે આદિ અનંત મોક્ષ!

આવો અપૂર્વ મોક્ષ મેળવતા જીવનના સાચા પ્રવાસીને તો આનંદ જ થાય, કારણ કે એનુ ભવભ્રમણ ટળે છે, પણ લોકો આજે મરણથી ગભરાય છે, એનુ કારણ એ છે કે એ જાણે છે કે જીવનમા કાંઈ સાચી વસ્તુ મેળવી નથી, કાંઈ સદ્કર્તવ્ય કર્યું નથી, દાન દીધુ નથી, શિયળ

પાળ્યુ નથી, તપ કર્યા નથી, ને ભાવના ભાવી નથી, એટલે અહીથી મરીને બીજી ગતિમા ગયા એટલે આ બધુ ખલાસ! નવુ વસ્ત્ર તો નહી મળે, પણ આ જૂનુ વસ્ત્ર પણ નહી રહે, અને નિરાધાર રીતે નરકમા ને તિર્યંચમા ભટકવુ પડશે ને તાપમા ઉઘાડા ટળવળવુ પડશે આજ કારણે માણસો મરણથી ગભરાય છે

માણસ પાસે સત્તા, સિહાસન કે ક્રોડ રૂપિયા હોય તો પણ એ આત્મિક વૈભવ વિના સુખી હોતો નથી બહાર એ ભલે સુખી દેખાતો હોય પણ એના આતરિક જીવનમા અશાતિનો દાવાનળ સળગતો હોય છે, ચિન્તાઓ એના પર ગીધડાની જેમ ભમતી હોય છે, ફફડાટ એના હૈયાને કીડાની જેમ કોરી ખાતો હોય છે, માટે જ કહુ છુ કે આજની તમારી સુખની કલ્પના અવાસ્તવિકતામાથી જન્મેલી છે

સુખ પૈસા કે વસ્તુમા નહી, પણ આપણા હૃદયમા હોવુ જોઈએ આપણા હૃદયમા હશે, તો જગતની દરેક વસ્તુ આનદના બજાર જેવી લાગશે એટલે જ જીવનશોધ કોએ કહ્યુ કે આપણો આનદ આપણા હૈયામા પોઢેલો છે, આપણા હૈયામા આનદનુ સરોવર ભરેલુ પડ્યુ છે! પણ અન્ધ મન એ જોઈ શકતુ નથી, ને તરસ્યુ બની આખા વિશ્વમા આનદ-જળ પીવા દોડે છે, જેમ કસ્તૂરી મૃગની ડૂટીમા જ હોય છે, પણ એ જાણતુ નથી, તેથી આખા વનમા ભટકે છે જે દિશાથી પવન આવે છે એ દિશા તરફ દોડે છે, અને માને છે કે એ દિશામા કસ્તૂરી હશે, પણ ખરી રીતે એ એની પોતાની પાસે જ છે

આજે આખા વિશ્વમા પણ આમ જ બની રહ્યુ છે જગત, બહાર સુખ શોધે છે, પણ અન્તરમાં તો કદી તલાસ કરતુ જ નથી સાચુ સુખ મેળવવુ હોય તો બાહ્ય પદાર્થો-માંથી મન વાળવુ જોઇએ, ઇંદ્રિયો પર વિજય મેળવવો જોઇએ, જીવનમથન કરવુ જોઇએ, ચિત્ત સ્થિર બનાવવું જોઈએ અને મનના વધતા વેગને અટકાવવા આત્મનિરીક્ષણ કરવું જોઈએ આ રીતે સાધના કરીશુ તો જ આપણે સાચુ સુખ મેળવી શકીશુ

આજનો ચેપી રોગ

આત્મિક સુખને પૂર્ણ રીતે નહી સમજનાર જાપાનીસોએ પણ ઇંદ્રિયજય માટે અનેક પ્રયોગો કર્યા છે જાપાનના ટોકિયો શહેરના ત્રણ દરવાજા પર ત્રણ મહાકાય વાદરાના પૂતળા મૂકર્યા છે એ ત્રણે પૂતળાં ઇંદ્રિયજયનો બોધપાઠ આપે છે

એક વાદરાએ આખ બધ કરી છે આખ બધ કરીને એ એમ કહેવા માગે છે, કે સારી વસ્તુઓ જોજો, અને ખરાબ વસ્તુઓ જોવાનો પ્રસગ આવે તો મારી જેમ આખ બધ કરજો બીજા વાદરાએ પોતાના કાન બધ કર્યા છે, એ એમ ચેતવે છે કે સારી વાત સાભળવાનો પ્રસગ આવે તો સાભળજો, અને ખરાબ વાત સાભળવાની વેળા આવે તો મારી જેમ કાન બધ કરજો ત્રીજા વાદરાએ પોતાનુ મોઢુ બધ કર્યું છે એ એમ સૂચવે છે કે સારુ બોલવું, અને ખરાબ બોલવાનો પ્રસગ આવે કે નિન્દા કરવાની વેળા આવે તો મારી જેમ મો બધ કરી મૌન સેવવુ બાહ્ય રીતે આ ત્રણે ઇંદ્રિયો પર વિજય મેળવનાર પણ સુખ મેળવે છે તો

સપૂર્ણ રીતે ઇંદ્રિયો પર કાબૂ આવી જાય તો સાચુ સુખ મળે એમા આશ્ચર્ય પણ શુ છે?

પણ આજે લોકોને જીહ્વા-ઇંદ્રિય ઉપર કાબૂ નથી નિન્દા કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે આજે એકનુ વાટે, આવતી કાલે બીજાનુ વાટે, પરમ દિવસે ત્રીજાનુ વાટે આમ વાટ, વાટ, ને વાટ, બસ વાટવાની જ ટેવ પડી છે! પણ કોઈના સદ્ગુણ ગાવા કે પ્રશસા કરવી એની તો ટેવ જ નથી યાદ રાખજો કે નિન્દા એ બહુ જ બૂરી ચીજ છે નિન્દા એ આજનો એક જાતનો માનસિક ચેપી રોગ છે માણસ જેમ નિન્દા કરતો જાય તેમ એ રોગ અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય

ખરજવુ થયુ હોય છે તેને વારવાર ચળ આવે છે, ને માણસ જેમ જેમ ખણતો જાય છે, તેમ તેમ ચળ ઘટવાને બદલે વધતી જાય છે, તેવી જ રીતે નિન્દાને માટે પણ કહી શકાય ખૂજલીવાળો ઘણુ ખણીને અતે વિકૃત બને છે, તેમ નિન્દક પણ પારકી નિન્દા કરી પોતાના જીવનને વિકૃત બનાવે છે ખૂજલી થઈ હોય ત્યારે નાના છોકરાઓને હાથે લૂગડા બાધો છો ને? તેમ હવે નિન્દકના મોઢે પણ કપડાના પાટા બાધવાની જરૂર છે, કારણ કે નિન્દકો પણ બાળકની જેમ અજ્ઞાન છે નિન્દકો નિન્દા કરીને સુખ મેળવતા નથી, પણ સુખ ખોઇ રહ્યા છે માટે સુખના શોધકોએ વાચા આદિ ઇંદ્રિયો પર કાબૂ-વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

તમે જોઈ ગયા કે ઇંદ્રિયો પર સયમ ને બાહ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ, આ બે વસ્તુઓ દ્વારા સુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એમા પણ ત્યાગથી જે જીવન-તૃપ્તિ થાય છે તે અલૌકિક છે

એ માટે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવનુ જીવન આપણને દૃષ્ટાંતરૂપ છે તે જ રીતે શ્રી રામચંદ્રજીનો જીવનપ્રસંગ આદર્શ રૂપ છે આ પ્રસંગ ભવ્ય છતા કરુણ છે! ત્યાગનો આ પ્રસંગ સાભળતા આપણા હૈયા ભરાઈ જાય છે, ને નયન આસુથી છલકાઈ જાય છે પણ આમાથી તો આપણે પ્રેરણા લેવાની છે આ પ્રસંગ આપણને એ જ સૂચવે છે કે આશા–અભિલાષાને કચડીને પણ જે ત્યાગ કરે છે, તે ઉચ્ચ આદર્શના શિખરે પહોચે છે તો આશા કે અભિલાષા વિના જ સંપૂર્ણ ત્યાગ કરાય, તો તો પછી પૂછવું જ શું?

આ પ્રસંગ ગભીર રીતે વિચારજો સુખ રાજ્યમા હતુ કે વનમા? ભોગમાં હતુ કે ત્યાગમા? સિંહાસનમા હતુ કે હૈયામા? હૈયામા આનંદ ન હોત તો રામનુ તેજ પળે હૃદય બંધ પડી જાત, પણ એવું કાંઈ ન થયું પણ ઉલટો સાપ કાચળી ઉતારીને ચાલ્યો જાય તેમ રાજ્યમોહ છોડી એ વનમા ચાલતા થયા કારણ કે એ જાણતા હતા કે ત્યાગ જો હૈયામા હશે તો જીવન સદા સુખથી છલોછલ ભરેલુ જ રહેશે માટે કહુ છુ કે ઇંદ્રિયો પર કાબૂ મેળવવાથી આત્મા શાન્ત બને છે, ને ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિર્લેપ બને છે–આ બે અજોડ સાધનોના પ્રતાપે આત્મા, આત્મામા જ સુખનો ખજાનો જુએ છે

[૩]

જાગ, ઓ સપૂત!

ઓ પ્રતાપી પૂર્વજોના સપૂત! જાગ! ઊભો થઇ જા! જરા આંખ ખોલીને તો જો! તારી જ નજર સામે દીન, હીન અનાથ ને ગરીબ માનવો અન્ન વિના ટળવળતા હોય, ત્યારે તું ત્રણ ટંક સુંદર ને સ્વાદિષ્ટ ભોજન, ઠંડે કલેજે કેમ આરોગી શકે?

તારી બાજુમાં જ વસતા તારા ભાંડુઓને લાજ ઢાંકવા પૂરતું વસ્ત્ર પણ ન મળતું હોય ત્યારે તું દયાવાન કહેવાતો, સુંદર વસ્ત્રોમાં શણગાર બની મહાલી કેમ શકે?

તારા જ ભાઈઓ વેર, ઝેર, દ્વેષની મહાજ્વાળામાં સળગતા હોય ત્યારે તું વિલાસ ને વિનોદની માદક શય્યામાં પોઢી કેમ શકે?

આ જોતાં તારું ખૂન આજે વિલાસની જડતાથી ઠંડું પડી ગયું છે, એમ તને નથી લાગતું? તું તારા પુનિત પિતા

શ્રી મહાવીરના સિદ્ધાન્તોનો દ્રોહ તો નથી કરતો ને ? તારા હાથે આવુ ક્રૂર પાપ થાય એ હુ ઇચ્છતો નથી હુ ઇચ્છુ છુ તારા અમર વિજયને !

કારણ કે તુ જૈન છે ! તારી પાસે બે પાખો છે અહિંસા અને સત્ય ! આ બે પાખો કપાઈ જતા તુ જૈન મટી "જન" બની જઇશ ! તારી શોભા આ બે દિવ્ય પાખોમા જ છે આ બે માત્રા તને શ્રેષ્ઠ બનાવનારી છે ! તને ગગનવિહારી બનાવનારી છે !

આ અહિંસા ને સત્યની પાખોથી તુ હિંસાના ભડકાથી સળગતી દુનિયા પર પરિભ્રમણ કરી શકીશ, વિશ્વને પ્રેમ ને શાન્તિનો સંદેશ પાઠવી શકીશ, શાન્તિનો દૂત બની શકીશ, માટે સાવધાન થા ! આ બે પાખો કપાઇ ગઈ તો સમજજે કે તુ પગુ છે, લગડો છે તારી આ બે પ્રિય પાખો પ્રમાદથી રખે કપાઈ ન જાય, માટે જાગૃત બન ! ઝોકા ખાવા છોડી દે ! આમ બગાસા ખાધે ને નિર્માલ્ય જીવન જીવે મુક્તિ નહિ મળે ! મુક્તિ મેળવનાર શ્રી મહાવીરને તુ યાદ કર એણે કેવા મહાન્ શુભ કાર્યો કર્યા હતા ! જો—

જેણે ધૈર્યપૂર્વક નર–પિશાચનો સામનો કરી, ભયભીતને નિર્ભય બનાવી અને માનવમા રહેલી અખૂટ શક્તિનો પરચો બતાવી મહાવીરપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતુ

જેણે સાવત્સરિક દાન દઈ, અઢળક સંપત્તિ વર્ષાવી અને દીન, હીન, અનાથ ને ગરીબોને યથાયોગ્ય દાન વડે સુખી બનાવી–દાનવીરપદ વિભૂષિત કર્યું હતુ

જેણે વૈભવોથી છલકાતા રાજમન્દિરોને છોડી, પોતાના

પ્યારા પ્રિયજનોથી વિખૂટા પડી, અને મહામોહનો પરાજય કરી ત્યાગવીરપદ સુશોભિત કર્યું હતું

જેણે ગિરિકન્દરાઓમા ધ્યાનમગ્ન રહી, વાસનાઓનો નાશ કરી અને ઇંદ્રિયો પર વિજય મેળવી–શૂરવીરપદ શોભાવ્યુ હતું

જેણે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, સંયમ ને અકિંચનત્વને પોતાના જીવનમા વણી, એનો જ પ્રચાર આજીવન કરી અને માનવતાની સોડમ મહેકાવી–ધર્મવીરપદ અલંકૃત કર્યું હતુ એ જ નરવીરનો તુ પુત્ર !

જેના નામથી પ્રેરણાનો દીપક પ્રગટે, એ મહાવીરનો પુત્ર બની, તુ આમ નિર્માલ્ય જીવન જીવે, એ તને શોભે ખરુ ! ઊઠ ! પ્રાણવાન થા ! તારા નિર્માલ્ય જીવનમા મહાપ્રાણ ફૂંક ! તારા ધ્વનિથી દિશાઓ કંપી જાય એવી જય ઘોષણા કર ! પાપના પડદા ચીરાઈ જાય એવું તેજ તારી આંખોમા લાવ ! હિમ્મતને ઉત્સાહથી આગે કદમ ભર ! તારી અદમ્ય શક્તિઓનો પરચો જગતને બતાવ ! પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાન્તોને અણનમ નિશ્ચયપૂર્વક જીવનમા ઉતારી, એમને અમર બનાવ ! ખાલી વાયડી વાતો ના કર

આચારવિહોણા ભાષણોથી કાંઇ વળે તેમ નથી એવા નિર્માલ્ય ભાષણો સાંભળી–સાંભળીને પ્રજા ત્રાસી ગઈ છે ! માટે લાંબા–પહોળા હાથ કરવા મૂકી દે અને એવું આચરણ કરી બતાવ કે તારુ નિર્મળ ચરિત્ર જોઈ દુનિયા દિંગ બની જાય !

કડક શિસ્ત કેળવ જીવન–વિકાસમા નડતર કરતી વાસનાઓ સામે બળવો પોકાર વાસનાઓનો સમૂળગો નાશ

કર ! આ તારા વિકાસના માર્ગમા અન્તરાય કરનારને ઉખેડીને ફેંકી દે જરા પણ ગભરાઇશ નહિ કોઇથી અજાતો નહિ કોઈની શેહમા તણાતો નહિ ! જા ! એક પળ પણ વાર કર્યા વિના અહિંસા ને સત્યના મિદ્ધાન્તોને વિશ્વમા વિકસાવવાના તારા આ મહા–કાર્યમા લાગી જા

પણ યાદ રાખજે ! નૈતિક સયમથી બરાબર કમર કસીને જ આ માર્ગે પ્રયાણ કરજે સયમમા જરા પણ શિથિલતા ન પ્રવેશી જાય તે માટે પૂર્ણ કાળજી રાખજે વાસનાઓ તારા પર વિજય ન મેળવી જાય તે માટે ચારિત્રની મજબૂત કિલ્લે બધી કરીને, અવિરત જાગૃતિપૂર્વક જીવન–વિકાસના આ મહાપથે વિહરજે

વીજળીના ઝબકારા થાય કે વિપત્તિના વટોળિયા વાય, બ્રહ્માડના કાન ફોડી નાખે એવા કડાકા–ભડાકા થાય કે પ્રલયના મેઘની ગર્જનાઓ થાય, તોય તારા નિશ્ચિત પથને છોડીશ નહિ નિશ્ચિત કરેલા ધ્યેયને પહોચતા પહેલા એક ડગલું પણ માર્ગથી ખસવુ એ મહાપાપ છે એ દિવ્ય સદેશને ભૂલતો નહિ ! વિશ્વમા એવી કોઇ શક્તિ નથી કે જે તારા નિશ્ચિત ધ્યેયથી તને ચલિત કરે, તારી વિરાટ શક્તિઓ જોઇ સાગર પણ તને માર્ગ આપશે !

આ કલ્પના નથી વાક્પટુતા કે લેખનકળા નથી, પણ કેવળ સત્ય છે, નક્કર છે, વાસ્તવિક છે આવુ બન્યુ છે, બને છે અને બનશે માત્ર શ્રદ્ધાની જ આવશ્યકતા છે વિજયશ્રી આત્મશ્રદ્ધાવાન મહામાનવને જ વરે છે

આ માર્ગમા કાટા પણ છે ને કીચડ પણ છે, કાટાથી કટાળી ન જવાય અને કીચડમા ખૂચી ન જવાય તે માટે સચેત રહેજે વિપત્તિના સમયમા યાદ કરજે તારા આત્માની અનત વિરાટ શક્તિઓને ! તારી વીર–ગર્જનાથી વિપત્તિઓ કપી ઊઠશે, ઇદ્રિયો ધ્રૂજી ઉઠશે, વાસનાઓ બળીને ખાખ થશે, અધકાર નાશ પામશે, અનત પ્રકાશથી ઝળહળતો દીપક તારા પથમા પ્રકાશ પાથરશે અને પ્રકૃતિ મધુર સ્મિત કરી તારુ સુસ્વાગતમ્ કરશે !

પ્યારા અમૃતના ભોક્તા આત્મન્ ! અધિક તને શું કહુ ? તારુ વિરાટ રૂપ વિશ્વને દેખાડ !

વહાલા શક્તિઓના ભડાર આત્મન્ ! તારી શક્તિઓના ભડારમાનુ એક અમૂલ્ય રત્ન વિશ્વના ચોગાનમા મૂક !

પ્રકાશમા વિહરનાર પ્રિય આત્મન્ ! તારા શાશ્વત પ્રકાશનુ એક કૃપાકિરણ આ વિશ્વ પર ફેંક ! વિશ્વ તારા જ્વલન્ત પ્રકાશ માટે ઝખી રહ્યુ છે

વીરનો સપૂત આ કામ નહિ કરે તો પછી કોણ કરશે ?

માટે આજે જ દીપાવલિના પતિતપાવન દિવસે અણનમ નિશ્ચયપૂર્વક ભર કદમ વિજયકૂચ ભણી !

[૮]

ધર્મ કહેવો કોને?

માણુસ સવારમા દાત સાફ કરી આરસીમા મોઢુ જુએ છે બપોરે જમીને બજારમા જતી વખને પણ મુખને દર્પણમા જોઈને બજારમા જાય છે, ને સાજે બજારમાથી આવીને પણ કાચમા પોતના મુખડાને ધારી ધારીને જુએ છે આ જહેમત શા માટે? માણુસને એમ છે કે મારા મો ઉપર ક્યાય ડાઘ તો નથી લાગ્યો ને? અને હુ પોતે કેવો દેખાઉ છુ? પણ આરસીમા મુખ જોતી વખતે કોઈનેય એવો વિચાર નથી આવતો કે આ આરસીમા દેખાઉ છુ તે હુ નથી, પણ જોનાર એ હુ છુ આ દેખાય છે, એ પ્રતિબિમ્બ મારા આત્માનુ નથી, પણ શરીરનુ છે, આરસીમા દેખાય છે એ માલ નથી, પણ બારદાન છે

શરીરના સૌન્દર્યને હુ મારુ સૌન્દર્ય માની બેઠો છુ

અને મારુ સૌન્દર્ય હુ વીસરી ગયો છુ જે શરીર નાશવત છે, અહી જ જેને મૂકીને જવાનુ છે, જે બળી જવાનુ છે, રાખ થઈને ઊડી જવાનુ છે, એના અવલોકનમા કલાકોના કલાકો નીકળી જાય છે અને જે આત્મા શાશ્વત છે, કરેલા કર્મનો ભોક્તા છે, એના માટે આપણને જરા વિચાર સરખો ય ન આવે, આ કેવુ આશ્ચર્ય?

અનાજ કેવું છે એનો વિચાર આવતો નથી અને ફોતરા માટે માથાકૂટ થઈ રહી છે શરીર ઉપર લાગેલા ડાઘને જુએ છે, પણ આત્મા પર લાગેલા ડાઘનો વિચાર કેમ આવતો નથી? શરીરનો ડાઘ તો પાણી ને સાબુથી ધોઈ શકાશે, પણ આત્મા પર લાગેલા ડાઘ તો આપણા લોહીના આસુથી પણ નહિ ધોવાય!

મો ઉપર લાગેલા ડાઘને બતાવનાર આરસી તો અનેક ઠેકાણે મળશે, પણ આત્મા પર લાગેલા ડાઘને ચીધનાર–બતાવનાર કોણ? પોતાના મુખની કદરૂપતા માટે માણસ શરમાય છે, એ કદરૂપતાને ટાળવા અનેક પ્રયત્નો કરે છે, પણ આત્માની કદરૂપતા પળે પળે વધી રહી છે, અને આ કદરૂપા મુખને લઈ હુ વિભુના પવિત્ર ધામમા કઈ રીતે જઈશ, એના માટે ચિન્તા કરનારા કેટલા છે?

જ્યા અનન્તા નિર્મળ આત્માઓ બિરાજે છે, એવા સિદ્ધોના પવિત્ર ધામમા જવા માટે આ આત્મા લાયક છે ખરો? આરસીમા જે મુખ ધારી ધારીને જોવાય છે, એ મુખ ઉપર વિશ્વાસઘાત, અસત્ય, અસયમ, અનીતિના કેટલા અપવિત્ર ડાઘ લાગેલા છે? છતા માનવી ગર્વ કરીને ફરે છે!

પોતાના સ્થૂલ સૌન્દર્યને આરસીમા જોઈ મલકાય છે ! અ ત રનુ રૂપ, આત્માનુ સૌન્દર્ય અને પવિત્ર જીવનનુ લાવણ્ય ભુલાયુ, એનુ જ આ દુ ખદ પરિણામ છે

એટલા માટે જ જીવનદ્રષ્ટાઓ કહે છે 'ભાઈ! તારે આરસીમા મો જોવુ હોય તો જો, પણ સાથે સાથે આત્માનુ અવલોકન પણ કરતો જા આત્માનુ નિરીક્ષણ વધતા આ સ્થૂલ રૂપનુ આકર્ષણ ઘટશે, અને આ સ્થૂલનુ આકર્ષણ ઘટતા આત્માનુ સૌન્દર્ય વિકસશે

'प्रत्यह प्रत्यवेक्षेत, नरश्चरितमात्मन ।
'किं नु मे पशुभिस्तुल्य, किं नु सत्पुरुषैरिति ?॥

રોજ પ્રભાતે માણસે પોતાના ચારિત્ર્યનુ-પોતાના વહેતા જીવનનુ અવલોકન કરવું જોઈએ જોવુ જોઈએ કે મારુ જીવન પશુ જેવુ છે કે સત્પુરુષ જેવું ? સત્પુરુષોનુ જીવન કેવું નિર્મળ છે ને મારુ જીવન કેવું મલિન છે ?

આ સ સારની ફૂલવાડીમા મારુ જીવન ગુલાબના ફૂલ જેવું સુવાસિત છે, કે લસણ જેવું દુર્ગન્ધથી ભરેલુ ? આ જગતમા જન્મીને મે આશીર્વાદ મેળવ્યા છે કે શાપ ? આ દુનિયામાથી વિદાય લેતી વખતે મારા મુખ ઉપર આસુ હશે કે હાસ્ય ? હુ અહીં શુ કરવા આવ્યો હતો ને શું કરી રહ્યો છુ ? હુ ક્યાથી આવ્યો હતો ને ક્યા જવાનો છુ ? મારુ સ્વરૂપ કેવું છે ને હુ આજે કેવુ માનુ છુ ? આવા પ્રશ્નો ઊ ડાણમાથી જાગે તો જ માણસને પોતાની સ્થિતિનુ ભાન થાય કે—

પ્રશ્નનુ સમાધાન જૈન દર્શને બહુ સારી રીતે કર્યું છે ધર્મનુ લક્ષણ બાધીને માનવજાતને એક સુંદર સત્ય પીરસ્યુ છે, અને ધર્મના રહસ્યને થોડા જ શબ્દોમા વ્યક્ત કર્યું છે

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય ને માધ્યસ્થ-ભાવ એ ધર્મના ચાર લક્ષણ છે આ ભાવનાઓથી યુક્ત જે ક્રિયાઓ થાય તે ધર્મ

ધર્મનુ પહેલું લક્ષણ છે મૈત્રીભાવ

'મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું, મુજ હૈયામા વહ્યા કરે,
શુભ થાઓ આ સકલ વિશ્વનુ, એવી ભાવના નિત્ય રહે

જે મનુષ્યના હૃદયમા ધર્મના અકુર ફૂટ્યા હોય, તેને આખુ જગત મિત્રોથી ભરેલુ લાગે, તેને આખુ વિશ્વ પ્રેમમય લાગે જેના હૈયામાં પ્રેમ હોય, મૈત્રી હોય, તેનુ હૈયુ શુ બોલતુ હોય? હુ ભલે દુખી થયો, થાઉં, પણ બીજાને આવો વખત ન આવો મારા સર્વસ્વના ભોગે પણ બીજા આત્માઓ તૃપ્ત થાઓ સર્વ પ્રાણીઓ બધનથી મુક્ત બનો સૌ દોષહીન બનો સૌ સ્વતત્ર બનો પરાધીન કોઈ ન રહો

આ મૈત્રીભાવના પછી ધર્મના બીજા લક્ષણમા પ્રમોદ ભાવના આવે છે

'ગુણથી ભરેલા ગુણીજન દેખી હયુ મારુ નૃત્ય કરે
એ સતોના ચરણકમલમા, મુજ જીવનનુ અર્ઘ્ય રહે'

આ ભાવનાનો જન્મ મહાત્માઓના બહુમાનમાથી થાય છે આ પ્રમોદભાવનાના રગથી રગાયેલા હૈયાવાળો માણસ મહાપુરુષોને જોઈ આનદ પામે, જગતને મગળમય પથે લઈ જતા સતોને જોઈ, આ ભાવનાવાળાનુ હૈયુ નાચવા માડે એને એમ થાય કે-આ સત્પુરુષો જ જગતને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવનારા છે આ ભોમિયાઓ વિના ભવ-વનમા

ભૂલા પડેલાઓને માર્ગ કોણ ચીંધે ?

આ સંસારરૂપ મરુભૂમિમા આ સજ્જનો જ શીળી છાયા આપનાર વૃક્ષો જેવા છે પ્રમોદભાવવાળો માણુસ આવા પુરુષોને જોઈ એમના ચરણોમા ઢળી પડે તમે તમારા માટે આ ભાવ વિચારી જોજો તમે મિત્રો સાથે વટથી ચાલ્યા જતા હો, અને માર્ગમા સંતના દર્શન થાય તો એમના પગમા પડો ખરા ? માર્ગમા એમના પગમા પડતા શરમ આવે, અને અમલદારને, કોઈ વડા અધિકારીને ઝૂકીને નમન કરતા શરમ ન આવે ! સત્તા અને શ્રીમંતાઈ આગળ માણુસ ઝૂકી પડતો હોય અને સંયમ અને ત્યાગ આગળ માણુસ અક્કડ થઈને ચાલતો હોય તો માનવુ કે તેના હૃદયમા પ્રમોદભાવનુ દીવાળુ છે

એ પછી ધર્મનુ ત્રીજુ લક્ષણ છે કારુણ્યભાવ,

દીન, ક્રૂર ને ધર્મ વિહોણા, દેખી દિલમા દર્દ રહે
કરુણાભીની આંખોમાથી, અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે

જેના હૈયામા કરુણાભાવ વિકાસ પામેલો હોય, એનુ હૈયુ જગતના જીવો માટે સહાનુભૂતિથી છલકાતુ હોય છે, તે બીજાના દુખોને પોતાના દુખો માને અને એ દુખોને દૂર કરવા સતત પ્રયત્ન કરે છે દીન આત્મા પ્રત્યે એ હૈયાની સહાનુભૂતિ બતાવે છે ધર્મવિહોણા અને ક્રૂર આત્માઓને જોઈ એનુ હૃદય દયાર્દ્ર બની જાય છે, અને એને થાય છે કે—આ [illegible] બાપડા પાપ કરીને દુર્ગતિમા ચાલ્યા જશે ! આ જ તે [illegible] શ્રીમંતાઈના ધમંડમા કોઈનુય સાભળતા નથી [illegible] સામે પણ જોતા નથી, પણ એમનું પુણ્ય [illegible] ત્યારે આ જીવોનુ શું થશે ? તે વખતે એમને [illegible] કે

આજે જે હસતા હસતા પાપો કરી રહ્યા છે, એ પાપો રોતા પણ નહિ છૂટે જે કૂવામાંથી આ માણસો તુચ્છ આનંદનુ પાણી ઉલેચી રહ્યા છે, એ કૂવો તો અંતે ઊના આંસુથી ભરવો પડશે જગતની દૃષ્ટિએ દેખાતા આજના આ સુખી જીવો, એ આવતી કાલના દુ ખી જીવો છે–આવો કરુણાભર્યો વિચાર આવતા, કારુણ્ય ભાવવાળાનુ હૈયુ ભરાઈ આવે છે, અને એના નયનોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી જાય છે

ધર્મનુ ચોથુ લક્ષણ તે મધ્યસ્થભાવ

'માર્ગ ભૂલેના જીવન પથિકને, માર્ગ ચીધવા ઊભો રહુ,
કરે ઉપેક્ષા એ માર્ગની, તોય સમતા ચિત્ત ધરુ'

આ ભાવનાવાળો માણસ પાપના કીચડમા પડતા માનવીને બચાવવા પ્રયત્ન કરે, પણ પોતે બીજાને પાપી બનાવવાનુ નિમિત્ત તો ન જ બને અધર્મના માર્ગે જતા કોઈ પણ પ્રાણીને શકય હોય ત્યાંસુધી એ અટકાવે, માર્ગ ભૂલેલાને માર્ગ ચીધે, પણ માર્ગ ચીધવા જાય અને અવળે માર્ગે જનારો કહે 'તને કોણે ડાહ્યો કર્યો છે? તું તારુ કામ કરને, અમે અમારુ ફોડી લઈશું તારે અમારામા પડવાની જરૂર નથી તારી સલાહ અમારે નથી જોઈતી' તો ય માધ્યસ્થ ભાવવાળો એના પર ક્રોધ ન કરે ડૂબતાને તારવા પ્રયત્ન કરે પણ સામો ડૂબતો માણસ ન તરે તો એને ઊંડા પાણીમા ધક્કો તો ન જ મારે

જે મનુષ્ય આ ચાર ભાવનાપૂર્વક જીવનની ક્રિયા કરતો હોય, એનામા સ્વાર્થબુદ્ધિ કે પરવચના કેમ હોઈ શકે? એ તો એમ જ માનતો હોય કે હું આ દુનિયામાં આવ્યો છુ, માનવતાની સુવાસ ફેલાવવા તો પછી મારાથી તો જરા પણ

બૂરુ કેમ થાય ? જગતના ભલામા જ મારુ ભલુ છે જગતમા અશાતિ હોય તો હુ શાતિથી કઈ રીતે જીવી શકુ ? હુ જેમ સુખ, શાતિ અને આબાદી ઈચ્છુ છુ, તેમ બીજાને પણ એની જ તૃષ્ણા છે, તો મારુ અત્યારે કર્તવ્ય એ છે કે—બીજાને શાતિ આપવી અને બીજાને અશાતિ ન થાય એ રીતે મારે જીવવુ જગતની અશાતિમા મારો ફાળો ન હોવો જોઈએ

જગત દુખી હોય ત્યારે હુ એશ–આરામમા કેમ જીવી શકુ ? માનવજાત સકટમા સપડાયેલી હોય ત્યારે હુ છુપાઈને મારી જાતનુ રક્ષણ કઈ રીતે કરી શકુ ? મારે તો ઝપલાવવુ જોઈએ, મારા ભાઈઓનુ રક્ષણ કરવુ જોઈએ આ સમયે હુ મારી જાતનુ વિલોપન કરી, સૌના કલ્યાણ માટે ખપી જાઉં તો જ હુ સાચો ધર્મી પર–સેવા એ જ આત્મસેવા છે અર્પણ એ જ મારુ કર્તવ્ય છે એથી જ મારુ કલ્યાણ થવાનુ છે

જ્યા મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થભાવ રમતા હોય ત્યા માન અપમાન, સ્તુતિ કે નિદા કોઈની કઈ જ પડી ન હોય એ કોઈ દિવસ પ્રશસાથી ફુલાય નહિ અને અપમાનથી મુઝાય નહિ એને પોતાના અર્પણનો જ આત્મસતોષ હોય એને બીજાના મતની, બીજાની પ્રશસાની જરૂર ન હોય તે કોઈ દિવસ અટકે નહિ, થાકે નહિ એ એમ જ માને કે હુ મારા આત્મસતોષ માટે કરુ છુ, આમા હુ શુ મહાન કરી રહ્યો છુ ? અરે, જડ પણ મૈત્રી કરે, જાત સમર્પણ કરે, તો પછી હુ ચેતન આટલુ પણ ન કરી શકુ ?

દૂધ અને પાણીની મૈત્રી કેવી ભવ્ય છે ? દૂધે પોતાનો

 ણીને આપ્યો અને પાણીએ પોતાની

દૂધમા વિલેપન કરી બંને એક બન્યા દૂધ એ દૂધ ન રહ્યું ને પાણી એ પાણી ન રહ્યુ મૈત્રીભાવનો અર્થ જ એકતા છે એકતામા ભેદ ન હોય, ભિન્નપણુ પણ ન હોય હવે દૂધ ચૂલા પર ચઢે ત્યારે દૂધ ગરમ થતુ જાય છે, તેમ પાણી બળતુ જાય, કારણ કે પાણી માને છે કે એણે મને રગ આપ્યો તો મારે એની ખાતર બળવું જોઈએ. અને પાણી બળવા લાગે છે—બળી જાય છે, ત્યારે દૂધ વિચારે છે મારે માટે પાણીએ પ્રાણ આપ્યા તો મારે એની પાછળ બળી મરવુ જોઇએ અને પછી એ ઊભરો થઇ અગ્નિમા ઝપલાવે છે, મિત્ર પાછળ બળી મરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે માણસ શુ કરે છે? દૂધમા પાણી રેડે છે મિત્રને પામતા દૂધનો ઊભરો શાત બની જાય છે—ઊભરો બેસી જાય છે અને પછી માણસો તુરત દૂધને ચૂલા ઉપરથી ઉતારી લે છે

આ જડની મૈત્રી ! જડ જેવી વસ્તુ પણ મત્રીભાવ કેળવ્યા પછી સર્વસ્વ અર્પણ કરવા તત્પર બને છે, તો આપણે તો ચેતન કહેવાઇએ આપણે વિચાર કરવાની જરૂર છે કે આપણામા આવો મૈત્રીભાવ આવ્યો ? કદી આવી ત્યાગની ભાવના જન્મી?

માટે જ ચિન્તકો કહે છે કે, ધર્મનુ પહેલું પગથિયુ મૈત્રી છે આ મૈત્રીનો ઉદય થયા પછી આપણે ગમે એવુ મહાન કાર્ય કરીશું તો ય આપણામા 'અહમ્' નહિ આવે એમ જ થશે કે, આ તો મારુ કર્તવ્ય છે, અને માનવ તરીકે હુ મારા કર્તવ્યો કરુ છુ

આવી કર્તવ્ય ભાવનાને જગાડવા માટે, પ્રભાતે આત્મ ચિન્તન ને જીવનચિન્તન કરવુ જોઈએ અને કાચની આરસીમા મુખડાને જોવા કરતા મહાપુરુષોના ચારિત્ર્યરૂપી આરસીમાં આત્માનુ સૌન્દર્ય અવલોકવુ, એ જ કલ્યાણનો માર્ગ છે

[૫]

માનવતાનાં સોપાન

अप्पा चेव दमेअन्नो, अप्पा हु खलु दुद्दमो ।
अप्पा दंतो सुही होइ अस्सिं लोए परत्थ य ॥

—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમ્

[પોતાના આત્માને જ દમવો જોઈએ, એને રાગ અને દ્વેષમાંથી ઉપશાન્ત કરવો જોઈએ, કેમ કે બાકી બધાના જય થઈ શકે—આત્મા જ ખરેખર દુર્જય છે શાન્ત આત્મા જ આ લોકમાં અને પરલોકમાં સુખી થાય છે]

માનવભવ એ એક એવું સ્થાન છે કે એને એક છેડે પશુતા છે અને બીજે છેડે દેવત્વ માણસ વિવેકપૂર્વક પ્રસ્થાન કરે તો એ દેવ બને અને વિવેક ભૂલે તો પશુ !

માણસ પશુતા ભણી ન લપસી જાય, એ માટે જીવનદ્રષ્ટાઓએ માનવતાના અમુક સોપાન નિશ્ચિત કર્યા છે માણુસ જાગૃતિપૂર્વક એ સોપાને ચઢે તો એ સોપાનદ્વારા પ્રકાશને પામી શકે

સોપાન એટલે પગથિયા. સોપાન કોના ? માનવતાના, પશુતાના નહિ પશુતાના સોપાન ન હોય, એનો તો ખાડો હોય, પતન હોય ઉત્થાન તો માનવતાનુ હોય તો પછી એ માનવતાનુ મૂલ્યાકન કરતા તો આપણુને આવડવુ જોઈએ ને? એનુ મૂલ્યાકન કરતા ન આવડે તો આ માનવભવનો ફેરો નિષ્ફળ જાય આ ભવનો ફેરો નિષ્ફળ ન જાય અને સફળ થાય એ માટે માનવ ભવની નિસરણીના સોપાન ચઢવાની જરૂર છે

માનવતાનુ એક પણુ સોપાન જે માનવી ચઢયો નથી, એવો માનવી બાહ્યદૃષ્ટિએ માણુસ દેખાવા છતા અન્તરમા તો પશુતાનુ પ્રદર્શન જ ભરીને બેઠો હોય છે પશુતાનુ પ્રદર્શન પોતાના જીવનમા ન ભરાઈ જાય એ માટે માણુસે સતત જાગૃતિપૂર્વક પોતાના જીવનનુ અને કર્તવ્યોનુ અવલોકન કરવુ જોઈએ માણુસે માણુસાઈના ગુણોવડે આ દુનિયાને માનવતાથી ભરેલી બનાવવાની છે દૈત્યોની દુનિયા બનાવવાની નથી

માનવ જ્યા વસતો હોય ત્યા તો હવામા પણુ ફૂલની જેમ માનવતાની સુવાસ હોય, પણુ આજે આપણુા કમભાગ્યે જગતમાં માનવતાના અંશો ઓછા થઈ રહ્યા છે ભગવાન મહાવીરની અહિંસાથી ભરેલા જગતના ચિત્ર સાથે આજના વિજ્ઞાનથી ઘાતક બનેલા જગતના ચિત્રને સરખાવી જોજો!

માણસાઈના દીવા જો બળતા હશે તો આ ચિત્ર જોતાં જ હૃદય ધ્રૂજી ઊઠશે

જગતનું ચિત્ર

આજના જગતનું દૃશ્ય કેવું બિહામણું છે! કેટલાક શ્રીમંતો ઐહિક સુખમાં જ મગ્ન બની, જીવનના ઉદાત્ત તત્ત્વને ભૂલી બેઠા છે સત્તાધીશો સત્તાના ઘેનમાં મૂર્છિત થઈ ઉદ્ઘાટન ક્રિયામાંથી ઊંચા આવતા નથી કેટલાક ધર્મગુરુઓ પોતાને માટે મઠ-મંદિર બનાવવાની ધૂનમાં જ્યાં ત્યાં ભમી રહ્યા છે

મધ્યમવર્ગ જીવનનિર્વાહની ચક્કીમાં પિસાઈ રહ્યો છે વિજ્ઞાનનાં બિહામણાં સાધનો લાખો મનુષ્યોને મૃત્યુના મોંમાં ધકેલી રહ્યાં છે, અશાંતિ રાક્ષસની જેમ આંખો ફાડી માનવી સામે ઘૂરકી રહી છે આવા વિષમ વાતાવરણમાં માનવતાના તત્ત્વોને વિકસાવે એવા ઉપદેશકોની, એ ઉપદેશને જીવનમાં વણનાર જિજ્ઞાસુ શ્રોતાઓની, કોઈ પણ સમય કરતાં આજે વધારેમાં વધારે જરૂર છે

જો કે આજકાલ વ્યાખ્યાનો ઘણે ઠેકાણે થાય છે પ્રવચનસમારંભ યોજાય છે લોકો હજારોની સંખ્યામાં સાંભળે પણ છે, પણ ઘણીવાર તો સાંભળનાર અને સંભળાવનારનો હેતુ દિલને બહેલાવવાનો, મનને ખુશ કરવાનો, જગતમાં વાહવાહ મેળવવાનો અને વાણીના જાદુથી લોકોને મૂર્છિત [illegible] હોય છે, એમ આજના કેટલાક પરથી તમને નથી

સાચા ઉપદેશકો અને સાચા જિજ્ઞાસુ શ્રોતા[illegible] બધા ? ... તો જગતનું ચિત્ર આવું હોય ?

આધી હોય ખરી? એટલે જ પ્રશ્ન થાય છે કે ઉપદેશને જીવન સુધારવા માટે સાભળનારા સાચા જિજ્ઞાસુ શ્રોતા કેટલા? કેટલાક આગમો અને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે છે, પણ તે જીવન સુધારવાની બુદ્ધિથી કરે છે કે પછી એમાથી પણ વિજ્ઞાનના મારકણા પ્રયોગો કરવા માટે કરે છે?

કહેવાય છે કે વાસો જર્મનીમા ગયા, ત્યા વચાણા, શોધાણા અને એમાથી અણુવાદ અને પરમાણુવાદ સિદ્ધ કર્યો, અને એમાથી નીકળ્યો તો એટમબોમ્બ (atombomb) ને? શાસ્ત્રોનો પણ કેવો ઉપયોગ? જે સર્જનહાર હતુ તેને જ સહારક બનાવ્યુ! કારણ કે માનવ માનવતાના સામે મોરચે જઈને ઊભો છે સામા મોરચે ઊભેલા માનવને માનવતાના નિકટમા લાવવાના સાધનો જીવનદ્રષ્ટાઓ આપણને ચીધી ગયા છે એ સાધનોનો વિચાર આ પ્રસગે કરવાનો છે ક્રમેક્રમે એ સોપાનદ્વારા, એ સાધનદ્વારા માનવતાના સિહાસન પર આરુઢ થવાનુ છે

માનવતાના સિહાસન પર ચઢવાના ચાર સોપાન છે, શૂરતા, પડિતાઈ, વક્તાપણુ અને દાતાપણુ!

આ ચાર નામ સાભળી તમે મલકાઈ ન જતા મનમા એમ ન માનતા કે એ ચારને મારી શકુ છુ, માટે હુ શૂરો છુ, થોડુ ભણ્યો છુ, એટલે પડિત છુ બોલતા આવડે છે, માટે વક્તા છુ અને થોડુ દાન દઉ છુ એટલે દાતા છુ. અને મહારાજે કહેલા ચારે સોપાન હુ ચઢી ગયો છુ, એટલે માનવતાના મહાસિહાસનને માટે યોગ્ય છુ

न रणे विजयाच्छूरोऽध्ययनान्न च पण्डित,
न वक्ता वाक्पटुत्वेन, न दाता चार्थदानत ।
इन्द्रियाणा जये शूर, धर्मं चरति पण्डित,
सत्यवादी भवेद् वक्ता, दाता भूतहित रत ॥

રણમા જીતી આવે એ શૂરો નહિ, ભણવા માત્રથી એ પંડિત નહિ, ભાષણ કરવામા કુશળ હોય એટલા માત્રથી વક્તા નહિ અને જે માત્ર દાન જ દઈ જાય એટલા માત્રથી દાતા નહિ પણ જે ઇન્દ્રિયોને જીતે તે શૂરવીર, જે ધર્મને આચરે તે પંડિત, જે સત્યથી પવિત્ર બનેલી વાણીને ઉચ્ચારે તે વક્તા અને જે પ્રાણીઓના હિતમા આસક્ત હોય–અભયદાન આપતો હોય–તે દાતા, આ ચાર ગુણોમાથી કયા ગુણમા આપણે પ્રગતિ કરી છે, તેનો અહી વિચાર કરવાનો છે इन्द्रियाणा जय शूर

જગતને જીતવુ સહેલુ છે, જગત પર પશુબળથી સામ્રાજ્ય ચલાવવું એ પણ સહેલુ છે, પણ ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવવો, ઇન્દ્રિયો પર આત્માનુ સામ્રાજ્ય ચલાવવુ એ કઠીન નહિ, પણ અતિ દુષ્કર છે

સાચો વિજયી, તે દેશને જીતનારો નહિ, પણ ઇન્દ્રિયો અને મનને જીતનારો છે ઇન્દ્રિયો જેના કાબૂમા નથી, મન જેના હાથમા નથી, એને વિજયી કેમ કહેવાય ? એ તો પરાજિત, પરતત્ર ગણાય

માણસ માને છે કે હુ ભોગને ભોગવુ છુ, પણ ખરી રીતે ભોગો માણસને ભોગવી રહ્યા છે માણસ ચા પીતો હોય છે ત્યારે ચાને અમૃત માની ગર્વથી કહે છે કે 'હુ ચા પીઉ છુ ' પણ પચ્ચીસ વર્ષ પછી શક્તિ ક્ષીણ થતા ખબર પડે છે કે

ના હુ ચા નહોતો પીતો, પણ ચા મને પી રહ્યો હતો હુ ચાને આધીન હતો

બીડી પીનારા પણ ઘણીવાર તાનમા આવી કહે છે કે– અમે બીડીની મજા માણીએ છીએ બીડી એ તો સ્વર્ગની સીડી છે! આવુ બોલનારાઓનુ વૃદ્ધાવસ્થાના હૈયુ ખવાઈ જાય છે અને આખી રાત ખૂ ખૂ કરી ઊંઘે નહિ અને પાડોશીને ઊંઘવા પણ દે નહિ, ત્યારે એને ખબર પડે છે કે, બીડીની મજા હુ નહોતો માણતો, પણ બીડી મારા કાળજાની મજા માણતી હતી

આજ સ્વતત્રતાના નામની બાગ પોકારનારા તો ઘણા મળે છે, પણ સ્વતત્રતા એ કયા પખીનુ નામ છે એ તો મને સમજાવો! જીવન પર જરાય કાબૂ રાખવો નહિ ને છાતી ઠોકીને સ્વતત્રતાની વાતો કરવી છે? માણસની આખો અપવિત્ર રૂપ અને અજીઠા લાવણ્યને માટે તલસતી હોય, જીભ ભક્ષ્ય–અભક્ષ્યનો વિચાર કર્યા વિના જુદી જુદી વાનીઓ ચાખવા તલસાટ કરતી હોય, કાન ન સાભળવા લાયક વાતો અને નિન્દાઓ સાભળા તૈયાર હોય, ચામડી અપવિત્ર અને સુવાળા સ્પર્શો માટે ઝખના કરતી હોય, મન બીજાનુ ભૂડુ ચિતવતુ હોય, નાકને સુદર સુવાસ આપવા માટે કુદરતના દીધેલા કોમળ પુષ્પોનો કચ્ચરઘાણ કઢાતો હોય નાદિરશાહે માણસના માથા કાપી જેમ થાભલામા મઢ્યા, તેમ માણસ પણ સુદર ફૂલોને છોડથી છૂટા કરી ફુલદાનીમા મઢતો હોય, દુર્ગધ કહી ગરીબોથી દૂર ભાગતો હોય, તો કઈ રીતે માનવુ કે માણસે ઇન્દ્રિયોને જીતી છે અને એ સ્વતત્ર બન્યો છે?

આ તો સારુ છે કે માણસના હૈયામા સામાના વિચારોને જોવાની બારી નથી એવી બારી હોત તો કેવુ પરિણામ આવત ? માણસ છપ્પન ઇચનો ડગલો પહેરી, શાહ થઈ આગળ બેસી શકે છે, તે બેસી શકત ખરો ? માણસના વિચારો એ બારી દ્વારા બીજા માણસને દેખાત તો માણસ માનવ લાગત કે દાનવ ? આ દૃષ્ટિએ તો હૈયામા વિચારો જોવાની બારી ન કરીને કુદરતે માનવ જાતની લાજ રાખી છે ને ? માણસ કેવો ક્રૂર બન્યો છે, એનો એક દાખલો તમને આપુ

થોડા દિવસ પર હુ એક ભાઈને બગલે આહાર લેવા ગયો હતો એના બગલાના દીવાનખાનાની દીવાલ પર હરણ અને રોઝના શિગડા શોભા માટે ટાગ્યા હતા આ જોઈ મને થયુ 'માણસ કેવો ક્રૂર બન્યો છે! પોતાના ઘરને શણગારવા માટે હરણ અને રોઝ જેવા નિર્દોષ પ્રાણીઓને મારીને એના શિગડાથી ગૃહશોભાને વધારે છે અને પોતાની જાતને કલારસિક કહેવડાવે છે! માણસે વિવેકશક્તિ ખોઈ, સ્વાર્થી બની, ઇન્દ્રિયોના પ્રવાહમા તણાઈ અને આત્માની અનત આનદમય શક્તિ પર પાણી ફેર્યુ છે

આત્માના સામર્થ્યને હણનાર વાસના છે વાસનાના વસ્ત્રોએ આત્માના પ્રકાશને ઢાક્યો છે આ જ માટે વાસનાના સામ્રાજ્યમા આત્માને ઘણા પિછાનતા પણ નથી, પિછાનતા હોય તો પણ એ માટે સચિન્ત નથી

આત્માને નીરખે, એના સામર્થ્યને પારખે, તો સમૃદ્ધિથી છલકાતા રાજાધિરાજનો વૈભવ પણ તુચ્છ સ્થાનની જેમ મનાધીશોની અને શ્રીમતોની ખોટી -

કરે તમને ખબર હશે કે બર્નાર્ડ શૉએ ભગવાન મહાવીરના કલ્યાણક વખતે શેક્સપિયરનું મહાવાક્ય ઉચ્ચારી કહ્યુ હતુ –

Give me that man, who is not passions' slave and I will wear him in my heart's core

[મને એવો માણસ આપો કે જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતી હોય, જે વાસનાનો-વિષયોનો ગુલામ ન હોય, તેને હુ મારા હૈયાના ઊંડામા ઊંડા ખૂણામા પધરાવીશ]

બર્નાર્ડ શૉનુ આ વાક્ય કેટલુ ભવ્ય છે! એ કહે છે કે મારા હૈયાના દીવાનખાનામા શહેનશાહની છબી નહિ ટાગુ, પણ ઇન્દ્રિયોને જીતનારાની છબી ટાગીશ વાહ! કેવી માગણી!

હુ તમને પૂછુ તમે તમારા દિલના દીવાનખાનામા કોની છબી ટાગી છે? રામની કે રમાની? ધર્મની કે ધનની? વાત્સલ્યની કે વાસનાની? જવા દો એ તમે નહિ કહો તોય ચાલશે પણ એ વાત ચોક્કસ છે કે દિલનુ દીવાનખાનુ છબી વિના ખાલી તો કદી નહિ જ રહે તમે વિકાસની છબી નહિ ટાગો તો વિનાશની છબી એની મેળે ટિંગાઈ જશે વિનાશની છબી પસદ ન હોય તો વિકાસની છબી લાવો અને વિકાસની છબી લાવવા માટે વાસના પર વિજય મેળવો।

સિકદરના દિલમા ઉપસેલી વિનાશની ભયકર છબીને ભૂસી નાખવાનો વિચાર ઈ સ પૂર્વે ૩૨૫ મા એરિસ્ટોટલને આવેલો મેસિડોનીઆના મહાન વિજયી સિકદરે દિગ્વિજય કરવા પ્રયાણ કર્યું અને ભારત ભણી કૂચ આદરી ત્યારે તેના ગુરુ એરિસ્ટોટલે, એને જીવનની મહત્તાનુ ભાન કરાવવા એની પાસે એક માગણી કરી

'यदि जो हो शरे गाज़न ! तो जैनी गुफ्तो ले आना ।
'निर्मोंने ज्ञानको पाकर गहरे तरवरो जाना ॥

યુદ્ધને અંતે પંજાબથી પાછા ફરતા સિકંદરે એરિસ્ટોટલે માગણી કરેલા સાધુની શોધ કરાવી. શોધ કરતા એના સૈનિકો ચારે તરફ ફરી વળ્યા. ઘણી શોધ પછી એક નદીકિનારે બેઠેલા અને આત્મસમાધિમાં ડૂબેલા એક મગ્ન સાધુ મળી આવ્યા.

સૈનિકોએ કહ્યુ "મહારાજ! ચાલો, જલદી કરો. દિગ્વિજયી સિકંદર તમને યાદ કરે છે, તમારુ તો [illegible] થઈ ગયું! અરે, તમારો ઉદ્ધાર થઈ ગયો, જલદી કરો, ચાલો."

તમે વિચાર કરી જુઓ. સિકંદર તેમનો શું ઉદ્ધાર કરવાનો હતો? પણ આ તો રહ્યા દાસ! એ તો એમ જ માને કે સિકંદર જેને પ્રેમથી યાદ કરે, તેનું [illegible] તમને પણ અહીંના કોઈ પ્રધાન [illegible] આપે તો ખુશ ખુશ થઈ જાઓ ને! અને કંઈ કહેતા ફરો ને કે, મારે તો પ્રધાનો સાથે દોસ્તી [illegible] કરુ ને તેમ કરુ, પણ આ તો મસ્ત સાધુ હતા.

એરિસ્ટોટલે જાણીને જ આવા સાધુને લાવવાની માગણી કરી છે. ધક્કામાં રીતે [illegible] તે સંત કેમ કહેવાય? એ તો મેરુ પર્વતની જેમ [illegible] વાણીમાં સંતે કહ્યું

'સિકંદર કોણ છે, તે હું જાણતો નથી. તમે કહો છો કે, એ દિગ્વિજયી છે તો આનંદની વાત છે, પણ વિજેતાને મારો એક નમ્ર પ્રશ્ન છે 'તમે દિગ્વિજય કર્યો પણ ઇન્દ્રિયવિજય કર્યો? ઇન્દ્રિયનો વિજય'

તમારા ચરણોમા આવવા હુ તૈયાર છુ, પણ જો માત્ર જગતને જ જીત્યુ હોય, તો મારે આવવાની કઈ જરૂર નથી'

સિકદરને આત્મા શું વસ્તુ છે એની ખબર ન હતી એને તો વિશ્વવિજયના ધૂન લાગી હતી એ ધૂનમા જ એ પાગલ બન્યો હતો આવા ધૂનીને આત્મચિન્તા માટે કે આત્મ જાગરિકા માટે સમય ક્યાથી હોય? ભૌતિકતાના રગે રગાયેલા સિકદરને સતે પુછાવેલો પ્રશ્ન સાવ જ નૂતન લાગ્યો એને તો એમ જ થયુ કે, પોતાનુ નામ સાભળી ભલભલા યોદ્ધાઓ પણ ઝૂકી પડે, ત્યા આ વળી કોણ કે જે સામે થઈ પ્રશ્ન પૂછે છે?

રાજાઓ મળ્યા, મહારાજાઓ મળ્યા, વીર પણ મળ્યા અને ધીર પણ મળ્યા, પણ આવો પડકાર કરનાર તો હજુ સુધી કોઈ નહોતું મળ્યુ પ્રશ્ન કરનારનુ કેવુ સામર્થ્ય? અને આનો પ્રશ્ન? એ તો વળી સાવ જ વિચિત્ર! અને છતા કેટલો ઊંડો, ગભીર ને હૃદય-પર્શી? એટલે, એ જાતે જ મુનિ પાસે પહોચ્યો મુનિનો પ્રેમાળ ધર્મલાભ સાભળતા જ એના હૃદયમા ભાવનાનુ પૂર આવ્યુ

'સત! આપ મારી સાથે પધારો અતિ માનથી હુ આપને મારા દેશમા લઈ જઈશ વિજયયાત્રાના પ્રસ્થાન કાળે મારા ગુરુ ઍરિસ્ટોટલે જૈન સતને સાથે લાવવાની માગણી કરી હતી તો આપ પધારો સુદર વાહનો, ભવ્ય મહેલો, આનદથી ઉભરાતા ઉપવનો, હીરા, માણેક, મોતી જે જોઇએ તે આપને માટે તૈયાર છે માત્ર તમે મારી સાથે ચાલો '

વિજયના ગર્વથી છલકાયેલો યોદ્ધા એક પછી એક શબ્દ ઉચ્ચારવા લાગ્યો

કેટલાક શ્રીમતો અને સત્તાધીશો એમ જ માને કે પૈસાથી ને સત્તાથી બધુ ખરીદી શકાય છે એમા સતો થોડા જ બાકી રહે છે ? એ લોકોની વાત શું કરવા કરીએ ? તમારી જ માન્યતાનો વિચાર કરો ને ? તમે ય એમ જ માનો છો ને કે– ધનથી ધર્મ ને સ્વર્ગ બધુ મેળવી શકીશુ, માટે ધન ભેગુ કરો, આહ ! મોહના સામ્રાજ્યે જગત ઉપર કેવો ઘેરો ઘાલ્યો છે ?

પણ અહી તો મુનિએ પોતાનો ધર્મ સમજાવ્યો ધન, વાહન, વૈભવ, વનિતા વગેરેનો સ્પર્શ પણ ન કરાય, એવી શ્રમણધર્મની મર્યાદા સમજાવી, અને પોતાના ધર્મક્ષેત્ર અને કાર્યક્ષેત્રને છોડી ત્યા ન આવવાની મક્કમતા જણાવી

પણ સિકદર જેનુ નામ ! એ શેનો માને ? એનો ગર્વ છ છેડાયો આજ્ઞા આગળ ધર્મ કેવો ને મર્યાદા કેવી ? ધરતીને ધ્રૂજાવી નાખે એવા સત્તાવાહક શબ્દોમા સિકદર પ્રગટ્યો

"મહારાજ ! ધર્મ ને મર્યાદા એ તો નિર્બળોનુ આશ્વાસન છે એ ઉપદેશ કોઈ શક્તિહીનને આપજો અત્યારે હુ મર્યાદા અને ધર્મ સાભળવા નથી આવ્યો પણ તમને લેવા આવ્યો છુ તમારે આવવુ જ પડશે મારી આજ્ઞાનો અનાદર કે પ્રતિકાર કરનાર રાજાધિરાજ પણ ધૂળમા મળી ગયા, એ તમે જાણો છો ? તમે મને ના કહેશો તો તમારી શું સ્થિતિ થશે તેનો વિચાર તમે કર્યો છે ? " એનો હાથ સોનાના મૂઠાથી ચમકતી તલવાર પર ગયો અને તેજસ્વી તલવાર મ્યાનમાથી બહાર નીકળી

ચાદની જેવુ શાત ને મધુર સ્મિત કરી આત્મશ્રદ્ધાથી ઝળહળતા શબ્દોમા મુનિએ કહ્યુ "સિકદર, દિગ્વિજયી સિકદર !

જરા શાંત થાઓ આ સમરાંગણ નથી, પણ સમતાંગણ છે! અને તલવાર તો રાજન! શરીરને છેદે, પણ તમારી સામે તો આત્મા છે આત્મા શસ્ત્રોથી છેદાતો નથી, પાણીથી ભીજાતો નથી, પવનથી સુકાતો નથી, ને પ્રચંડ અગ્નિની જ્વાળાઓથી પણ દાઝતો નથી આત્મા તો અમર છે નાશ પામે એ તો આ શરીર છે રાજન! શાશ્વત આત્માને અશાશ્વત તલવાર કઈ રીતે કાપી શકે?"

જીવનમા કદી નહિ સાંભળેલી સંતની અજેય વાણી સાંભળતા સિકંદરનુ હૃદય આત્માની અલૌકિક દુનિયામા વિહરવા લાગ્યુ આત્માની પ્રચંડ શક્તિનુ ભાન એને થવા લાગ્યુ મૃત્યુના ગુરુ જેવા આ સંતના શબ્દો સાંભળતા, એના હાથમાથી તલવાર સરી ગઈ સમરાંગણમા મોરચા પર એણે મરણિયા થઈ ઘૂમતા લાખો વીર યોદ્ધા જોયા હતા, પણ મૃત્યુના મંડપમા પણ આ સંતના મુખ ઉપર અમરતાની જે કાંતિ ઉપસી આવી, તે તો સાવ જ અલૌકિક હતી આની સાથે જાણે કોઈની ય સરખામણી ન થાય!

આ શબ્દો ગંભીરતાથી વિચારવા જેવા છે આવા મરણોપસર્ગના વિષમ સમયે પણ મુનિ કેવો નિર્ભય ઉપદેશ આપે છે? કારણ કે એમણે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જીતી, આત્મસ્વરૂપ જાણ્યુ છે ઇન્દ્રિયોના વિજેતાને મરણ ધ્રૂજાવી શકતું નથી, એથી તો મરણ પોતે જ ધ્રૂજે છે! મરણનો ભય વધ્યો છે, મરણનુ નામ સાંભળી કંપે છે, કારણ કે અમરતાની વાત ભુલાઈ અને કાયાની માયા વધી કાયાની મમતાએ માણસને પામર બનાવ્યો છે, સત્ત્વહીન બનાવ્યો છે અને હિંસક

ભાવનાથી તરબોળ બનાવ્યો છે જેણે અમરતાના ગીત ગાયા છે, એ તો વિષમ વિપત્તિમા પણ નિર્ભય ને વાત્સલ્યભર્યો હોય

ચડકૌશિક નાગ જ્યારે ચારે બાજુ પોતાની વિષદષ્ટિ ફેકતો હતો ને પ્રાણીઓનો સહાર કરતો હતો ત્યારે પ્રેમદષ્ટિ લઈ પ્રભુ મહાવીર ત્યા પહોચ્યા એમને જોતા જ વિષધર ધસી આવ્યો ફૂફાડો મારી, પ્રભુના ચરણે જોરથી ડખ મારી દૂર ભાગ્યો એના મનમા એમ જ હતુ કે, હમણા મારા કાતિલ ઝેરથી મૂર્છિત થઈ આ માણસ મારા પર ગબડશે પણ ત્યા તો પ્રભુએ એમની અમીભરી પ્રેમદષ્ટિ એ વિષધર પર વર્ષાવી અને બોલ્યા

"ઓ ચડકૌશિક! જરા સમજ! બૂઝ! તું કોણ હતો, તેનો તો તુ વિચાર કર તું તો એક વખત પવિત્ર સાધુ હતો, પણ ક્રોધ કરવાથી, અને પ્રેમની દષ્ટિ ખોવાથી તું મરીને સાપ થયો મૈત્રીની દષ્ટિ ખોઈને ઝેરી દષ્ટિ કેળવી, એટલે તું સત મટી સર્પ થયો!"

ભગવાન મહાવીરની પ્રેમના પ્રકાશથી ભરેલી અમરવાણી સાભળી સર્પને પણ આત્મજ્ઞાન થયુ એણે ઝેરને વમી અમૃતનો માર્ગ લીધો સર્વ સમર્પણ કરી, અનશન સ્વીકારી, અમરત્વને પામ્યો

આહ! પ્રેમનો કેવો પ્રભાવ! પ્રેમના સામ્રાજ્યમા કોઈ વૈરી નથી, કોઈ ઝેરી નથી, કોઈ અધમ નથી, કોઈ ઉત્તમ નથી, કોઈ ઉચ્ચ નથી, કોઈ નીચ નથી! ત્યા તો કેવળ નિર્ભયતા અને વાત્સલ્યનો પ્રકાશ વિલસે છે!

મુનિએ કહ્યુ સિકદર! માનવી મૃત્યુથી ગભરાય છે,

કારણ કે એણે ઇન્દ્રિયવિજય કર્યો નથી જો એણે ઇન્દ્રિયોને જીતી જ હોય તો તો એ એમ જ કહે —

અનન્તના પ્રવેશ દ્વારે, મૃત્યુ તો પરિચારિકા,
જે જીર્ણ વસ્ત્રો પરિહરીને, નવીનને પહેરાવતી,
એ મૃત્યુથી કે માનવી 'હુ આ કરી હું શાં કરી!'

મૃત્યુ આવે તો આવવા દો એ નવા નવા વસ્ત્રો પહેરાવનારી સુંદર સેવિકા છે એને જોઈ ગભરાઓ છો શા માટે? પણ આ સુંદરી તેને જ નવા ને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવે છે કે જેણે જીવનમા કઈક સારા કાર્યો કર્યા હોય, જેણે સયમ પાળ્યો હોય, પ્રેમની હવા ફેલાવી હોય, વાત્સલ્યનો પ્રકાશ પાથર્યો હોય એવો માણસ તો મૃત્યુ-કુમારિકાને જોતા આનદ પામવાનો, પણ જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતી નથી, વેર-ઝેરનો દાવાનળ પ્રગટાવ્યો છે, એવો માણસ તો મૃત્યુનુ નામ સાભળતા જ કપી જવાનો–મૂર્છા ઊડવાનો! તમે મરણથી ગભરાઓ છો કે નિર્ભય છો? જો ગભરાતા હો તો એ ભયનુ કારણ શોધી કાઢો

સત્કર્તવ્યોનો અભાવ અને ઇન્દ્રિયગણની સ્વચ્છન્દતા તો મૃત્યુના ભયનુ કારણ નથી ને? એ સિવાય બીજુ શુ હોઈશકે?

સતના આ પ્રભાવશાળી વીર વચનો સાભળી સિકદર એમના ચરણોમા ઢળી પડ્યો એણે કહ્યુ "હવે મને સમજાય છે કે મારા ગુરુએ જૈન સાધુની માગણી કેમ કરી હતી! મારા અભિમાનને ગાળવા જ એમણે ભલામણ કરી હતી આત્મા માટે દેહને ધૂલ કરનારા વીરો પણ આ વિશ્વમા છે એમ આપના દર્શન પહેલાં મને કોઈએ કહ્યુ હોત તો હુ ન માનત,

પણ આજ આપના દર્શનથી તો એ સત્યની મને ખાત્રી થઈ છે આપના મિલનથી મને સમજાયુ કે જગતને જીતનાર કરતા પણ ઇન્દ્રિયોને જીતનાર મહાન છે–શૂરવીર છે! ધીર ને વીર તે જ કહેવાય કે, જે વાસનાનો ગુલામ નહિ, પણ જે સતોષનુ સતાન છે આપ મને કઈક એવો સદેશ આપો, જે લઈ હુ મારી માભોમ તરફ જાઉં, અને એ અમર સદેશ મારા જીવનમા ઉતારી, એ દિવ્ય સદેશ મારા દેશબાધવોને પહોચાડુ! "

જોયુ, ત્યાગનો પ્રભાવ કેવો છે? સિકદર જેવો ઘમડી પણ ત્યાગ આગળ ઝૂકી પડ્યો વિશ્વની એવી કોઈ તાકાત નથી, જે ત્યાગ સામે પડકાર કરે! સૂર્યનો ઉદય થતા જેમ અધકારના ડુગરા પણ ઓગળી જાય, તેમ ત્યાગનો મહિમા પ્રગટતા, ભોગીઓ એની આગળ ઓગળી જાય! અને તેથી જ કોઈનેય નહિ નમનારો અક્કડ સિકદર નમ્ર બની સતના ચરણોમા ઢળી પડ્યો એના આત્માના દ્વાર ઊઘડી ગયા, અને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બન્યો

તમારે પણ ઉપદેશ સાભળવા માટે આવી નમ્રતા અને જિજ્ઞાસા કેળવવી જોઈએ ને? નમ્રતા અને જિજ્ઞાસા વિનાના શ્રોતાને ઉપદેશ સભળાવવો એ તો ઊંધા ઘડા પર પાણી રેડવા જેવુ છે, એથી બનેને નુકશાન પાણી નિષ્ફળ જાય ને ઘડો ખાલી ને ખાલી રહે જો કે આ તો વિવક્ષાએ વાત છે નહિતર વક્તાને તો એકાતે લાભ છે જ એ તો એક કલાક નિર્જરા જ કરતો હોય છે, પણ સાધારણ રીતે વ્યાખ્યાનકારે પણ સભા નિરીક્ષણ તો કરવુ જ રહ્યુ કે–આમા કોની કેટલી પાત્રતા છે?

પાત્રતાનો પ્રભાવ કોઈ અજબ છે!

પાણી એકનુ એક જ છે, પણ પાત્રના ભેદથી પરિણામ જુદું આવે છે સ્વાતિ નક્ષત્રનુ પાણી છીપમા પડે તો મોતી થાય, ફળદ્રુપ ભૂમિમા પડે તો સારુ અનાજ થાય, ને સર્પના મોમા પડે તો ઝેર થાય

पात्राऽपात्रविवेकोऽस्ति, धेनुपन्नगयोरिव ।
तृणात् सजायते क्षीर, क्षीरात् सजायते विषम् ॥

પાત્ર અને અપાત્રનુ કેટલુ અતર છે, તે બતાવવા માટે આ એક સુભાષિત જ બસ છે ગાયને તૃણ–ઘાસ ખવડાવો તો તેનુ દૂધ થાય અને સર્પને દૂધ પાઓ તો તેનુ હલાહલ ઝેર થાય! પાત્રનો કેવો પ્રભાવ?

મુનિએ પણ સિકદરમા હવે નમ્રતા અને જિજ્ઞાસાદ્વારા પાત્રતા જોઈ, અને કહ્યુ "તમે જે આપી ન શકો તે તમારે લેવુ નહિ!"

મુનિનુ આ રહસ્યપૂર્ણ વાક્ય એમને ન સમજાયુ, એટલે સિકદરે કહ્યુ "હુ આ મહાવાક્યનો અર્થ સમજી શક્યો નથી એટલે કૃપા કરી આપ મને વિસ્તારથી સમજાવો."

કરુણાપૂર્ણ સતે કહ્યુ –રાજન્! કોઈનુ લૂંટેલુ ધન તમે એને પાછુ આપી શકો છો, કોઈનુ ઝૂટવેલુ રાજ્ય પણ તમે પાછુ અર્પી શકો છો, પણ કોઈના લીધેલા પ્રાણ તમે પાછા આપી શકો ખરા? જે પ્રાણ દેવાનો અધિકાર તમને નથી તે પ્રાણ લેવાનો અધિકાર પણ તમને નથી માણસ બધી વસ્તુઓ આપી શકે છે, પણ એ જીવન કોઈને ય આપી શકતો નથી, તો પછી બીજાના જીવન શુદ્રના બહાનાથી લેવાનો

હક્ક તમને કોણે આપ્યો ?"

સંતના આ વચનો સાંભળી એના આત્મા નાચી ઊઠયો યુદ્ધવિરામ અને અહિંસાનો મહામંત્ર એને આ વચનોમાં દેખાયો અને અહિંસક જીવન જીવવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ મુનિને પ્રેમ અને બહુમાનથી નમન કરી, એ પોતાના દેશ ભણી ઉપડયો

ઍરિસ્ટૉટલે સિકંદરને પૂછ્યું "કેમ, મેં મંગાવેલી વસ્તુ લાવ્યા ? ન લાવી શકયા ને ! ભાઈ ! મારે એ સંતને અહીં લાવવા નહોતા, પણ મારે તો તમારું ઘેન ઉતારવું હતું સત્તા ને શ્રીમંતાઈથી જગતની બીજી કોઈ પણ વસ્તુ ખરીદી શકાતી હોય તો પણ, ત્યાગ તો નથી જ ખરીદી શકાતો સત્તા ને શ્રીમંતાઈ આગળ બીજી કોઈ પણ વસ્તુ પીગળી શકે, પણ ત્યાગ જ એક ઉન્નત અને અણનમ રહી શકે છે સર્વ વસ્તુને ભય છે, પણ ત્યાગ જ એક અભય છે ' ઍરિસ્ટૉટલની આ વાત સાંભળી સિકંદર એમને ભેટી પડયો

[૨]

ધર્મ चरति पण्डित

મંત અને સિકંદરના આ પ્રસંગ દ્વારા ઇંદ્રિયોને જિતે તે શૂર, આ વાત આપણે વિચારી ગયા હવે આવે છે પંડિત પંડિત કોણ ? શાસ્ત્ર ભણે, શ્લોકો પોપટની જેમ બોલી જાય કે ભડભડ સંસ્કૃત બોલવા માંડે એટલા માત્રથી તે પંડિત ન કહેવાય પંડિત તે જ કહેવાય કે જે ધર્મને વિવેકપૂર્વક આચરતો હોય, પોતાની ફરજ જે સમજતો હોય, અને અત્યારે પોતાનું પ્રાપ્ત કર્તવ્ય શું છે, એનો વિચાર કરી, અયોગ્યને છોડી યોગ્યનો આદર કરતો હોય, તે પંડિત કહેવાય આવો

પંડિત આ દુનિયાના ભોગમાં રાચે ખરો? એ વિલાસના સાધનો મેળવી નાચે ખરો? એ જગતની સંપત્તિમાં માચે એમ તમે માનો છો? ત્યારે સાચો પંડિત આ દુનિયાને શું માને?

સાચો પંડિત આ દુનિયાને એક વિશાળ મુસાફરખાનું માને આ મુસાફરખાનામાં રોજ લાખો આવે છે અને લાખો જાય છે માણસ માને છે હું કંઈક છું એ હું—પદના ઘમંડમાં ડોલનારા પણ ધૂળમાં મળી ગયા જેઓ એક ફૂંક મારી જગતની રાખ કરી શકતા હતા, એમની રાખ આજે શોધીયે જડતી નથી જગતના ગમે એવા સત્તાધીશ કે ધનવાન માણસને પણ આ જગતમાંથી જવાનું છે એ તો નક્કી છે ને?

માણસ મોટો છે, માટે કંઈ મૃત્યુ એની વાટ જોઈને ઊભું રહેવાનું નથી મૃત્યુની ગાડી તો રાતદિવસ ચાલી જ જાય છે અને જે એના ઝપાટામાં આવે, તેને ઉપાડતી જ જાય છે જગતની ગાડી તો મોટા માણસની શરમને લીધે કદાચ થંભાવી શકાય, પણ આ મૃત્યુની ગાડીને ગમે એવો સત્તાધીશ પણ થંભાવી શકે એમ તમને લાગે છે? તમારો પૈસો મૃત્યુની ગાડીને એક સેકન્ડ (Second) પણ નહિ રોકી શકે? એમ માથું ડોલાવે નહિ ચાલે જરા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહો, તો આ સામાન્ય માણસોને પણ ખબર પડે કે, આ શેઠ આટલા શ્રીમંત હોવા છતાં પણ કહે છે કે, અમારો પૈસો ને અમારી આવડત અમને બચાવશે તો નહિ, પણ એનો સદુપયોગ ન થયો તો અમને ખેંચીને નર્કમાં લઈ જશે કેમ આ વાત ખરી છે ને?

સુખી માણસોએ તો વળી આ વાત ઉપર ખૂબ વિચાર

કરવો જોઈએ 'સસાર એ મુસાફરખાનુ છે અહી ગમે એટલુ ભેગુ કરીશું તોય છોડયા વિના છૂટકો નથી હુ આ વૈભવને નહીં છોડુ તો એ મને છોડશે હસતા હસતા નહિ તજુ તો રડતા રડતા તજવું પડશે' બાપડા થઈને છોડવા કરતા બહાદુર થઈને છોડો ને ! જેથી લોકો પણ તમારી પાછળ એમ કહે કે –ખરો ભડનો દીકરો નીકળ્યો ભોગોએ એને નથી છોડયો પણ એણે ભોગોને લાત મારી ધન્ય છે આના ડહાપણને ! સસારમા રહ્યો પણ એમા ફસાયો નહિ ધન મળ્યુ પણ એમા મુઝાયો નહિ સસારને મુસાફરખાનુ માની નીકળી ગયો !

રઘુકુળનો ત્યાગ

શ્રી રામના વનવાસની વાત તો જગપ્રસિદ્ધ છે ને ? રામાયણનો એ કરુણ છતા સોહામણો પ્રસગ વિચારવા જેવો છે આખી અયોધ્યામા આનદની હવા જામી છે શ્રી રામ ચદ્રજીના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી ઘણા જ ઉત્સાહપૂર્વક પૌરજનો કરી રહ્યા છે આ ઉત્સવ એકલા રાજાનો નહિ, પણ પ્રજાનો પણ ખરો કારણ કે આવા ભલા કુમારના રાજ્યાભિષેકથી પ્રજાને શાન્તિ ને સુખ મળવાના છે એટલે આજની જેમ કેવળ રાજ્યને જ ખર્ચે એ ઉત્સવો નહોતા થતા, પણ પ્રજાના તન, મન અને ધન પણ એમા મળતા, એટલે એ ઉત્સવનો આનદ કોઈ ઓર જ આવતો !

આ સમયે શ્રી રામ શૃગારગૃહમા વસ્ત્રાલકાર પહેરી રહ્યા છે હાથમા હીરાથી જડેલો મુગટ લેતા એ વિચાર કરે છે.–આ મુગટના ભારને વહન કરવા હુ સમર્થ છુ ખરો ? આજ હુ નાગરિક છુ આવતી કાલે હુ રાજા થઇશ, અને આખી

અયોધ્યાની જ્વાદારીનો બોજો મારા શિરે આવશે તો આ વિશાળ જવાબદારીના ભારને ઉપાડવા હુ સમર્થ છુ ખરો ?

રાજ્યાભિષેકના આન દ-ભર્યાપ્રસ ગે,ગ ભીર બની શ્રી રામ વિચાર કરે છે આવા પ્રસ ગે પોતાની જવાબદારી ને લાયકાતનો વિચાર કર્યા વિના આજકાલ સત્તાની પડાપડી માટે જે દોડાદોડ કરે છે, એનુ જ આ કલેશમય પરિણામ છે

સૌને સત્તા જોઇએ છે, શક્તિનો કે સયમનો વિચાર કોઇને ય કરવો નથી જ્યા સત્તાની જ ભૂખ જાગે ત્યા કેવુ કારમુ પરિણામ આવે, તેનો જ અહી વિચાર કરવાનો છે

જે સમયે શ્રીરામ પોતાના કર્તવ્યની વિચારણા કરી રહ્યા છે, તે જ પ્રસ ગે કૈકેયી પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થનો વિચાર કરે છે

શ્રી દશરથજી પણ આજે આન દમા છે, પોતાના લાયક પુત્રનો રાજ્યાભિષેક થવાનો છે, પોતે આજ દિવસ સુધી ઉપાડેલી રાજ્યધુરા પોતાના યોગ્ય ઉત્તરાધિકારીને આપે મુકાય છે એની ખુશાલીમા એ મનમા મલકાય છે પોતે મુક્ત બને છે અને યોગ્યના હાથમા રાજ્યનો દોર સોપાય છે રાજ્યની દષ્ટિએ જીવનનો આ છેલ્લો પ્રસગ શાન્તિથી પતી જાય, તો પોતે હવે જીવનના ઉત્તરાર્ધમા પૂર્ણ આત્મસાધના કરી શકે, એમ એ માને છે

શ્રી દશરથજી સુદર વસ્ત્ર પહેરી મહેલમાથી બહાર નીકળવા જાય છે, ત્યા બારણામા જ કૈકેયી આવી ઊભા રહ્યા આ ચતુર સ્ત્રીએ આજે સોળે શણગાર સજ્યા છે માણસને મત્ત બનાવી દે એવો એનો શ ગાર છે સ્વાર્થની મદિરાથી એની મસ્ત આખો ઘૂમી રહી છે, સૌ દર્યનુ આકર્ષણ વૃદ્ધ ઉપર

પણ શું કામ કરે છે તે તમે વિચારી જોજો

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, પ્રલોભનકારી પદાર્થોથી દૂર રહો, એનો મારકણો સ્વભાવ જતો નથી ઝેર તે ઝેર છે તે વૃદ્ધનેય મારે ને યુવાનનેય મારે, ભણેલાઓને મારે અને અભણનેય મારે જે ખાય તે મરે ! ઘણા કહે છે ને, કે અમે તો હવે વૃદ્ધ થયા અમારી ઇન્દ્રિયો સિથિલ થઈ, હવે અમને વિષયની ભૂખ ન જાગે અમે તો હવે અનાસક્ત છીએ—પણ હુ કહુ છુ કે, જવા દો એ દભને ! તમે કેવા અનાસક્ત છો તે જ્ઞાનીઓ અને માનસ શાસ્ત્રીઓથી અજાણ્યુ નથી પાચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીસ વિષયો અને બસો ને બાવન વિકારોમા મગ્ન રહેવુ અને પાછી અનાસક્તિની વાતો કરવી !

કેટલાક વૃદ્ધો માટે કહેવાય છે, કે શારીરિક શિથિલતાને લીધે બાહ્ય દૃષ્ટિએ શાન્ત દેખાતા હોય, પણ સિનેમામા કે નાટકમા જાય એટલે નટીઓને જોઈ વેતવેત ઊ ચા થઈ જાય ! નીરખીને આ બૂઢાઓની અનાસક્તિ ! વૃદ્ધ થવા છતા વાસના ન જાય તો એ આખા કુળને કુમાર્ગે લઈ જાય જેમ [illegible] ધોળા થતા જાય તેમ તેમ હૈયુ પણ ધોળુ થવું જોઈએ.

શ્રી દશરથજી ઉપદેશ સાભળ્યા પછી [illegible] એમણે પોતાના હૈયાને કેળવ્યુ છે, એટલે [illegible] આવે છે, કે હવે રાજ્યનો ભાર [illegible] સયમની સાધના કરુ એ જ પ્રસગે [illegible] જોઈ એમણે પૂછયુ

'કા બારણામા કેમ ? [illegible] છો ? આજ તો આનદનો [illegible]

કઈ જ મોઘુ નથી'

ત્યારે કૈકેયીએ કહ્યુ 'શુ માગુ ? મારે બીજુ માગવાનુ શું હોય? તમારી જેમ મારો ભરત પણ ત્યાગના રગે રગાયો છે મારા હાથમાથી તો પતિને પુત્ર બને જાય છે, એટલે પુત્રને રોકવાનો માર્ગ એક જ છે રામને બદલે ભરતનો રાજ્યાભિષેક કરો, અને તમે લગ્નકાળે આપેલુ વચન પાળો એ જ પ્રાર્થના'

કૈકેયીના આ વચનો સાભળતા શ્રી દશરથજીને પોતાની છાતી પર મોટી શિલા પડી હોય એવો કારમો આઘાત થયો આનદ ઊડી ગયો લોહી થીજી ગયુ એકદમ મૂર્છા આવી ને ધરણી પર ઢળતા કહ્યુ "તથાસ્તુ"

મોહનુ સામ્રાજ્ય કોઈ અજબ છે મોહ એ વૈરાગ્ય-વાસિત હૈયાઓના બધને પણ તોડી નાખે છે નાવિક સાવધાન ન રહે તો કિનારે આવેલી નૌકાને પણ મોહના મારકણા વાયરા મધદરિયે ખેચી જાય!

શ્રી દશરથજીની મૂર્છાના દુ ખદ સમાચાર અન્ત પુરના માણસે શ્રી રામચન્દ્રજીને આપ્યા આ સમાચાર સાભળતા વિનયી શ્રી રામ સ્તબ્ધ બની ગયા આ વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીને એક જ વિચાર આવ્યો 'મારુ કર્તવ્ય શુ ? મારો ધર્મ શું ? પુત્ર તરીકેની મારી ફરજ શું? પિતાજીની ઇચ્છા એ જ મારી ઇચ્છા પિતાજીના વચનનુ પાલન કરવું એ જ સુપુત્રનો ધર્મ! પિતાના વચનનો ભગ કરે તે પુત્ર નહિ પણ પથ્થર! એ સપૂત નહિ પણ કપૂત!'

પડિતાઈભર્યો આ દીર્ઘ વિચાર કરી, એમણે તેજથી ઝળાહળા થતો રત્નમુગટ હાથમાથી નીચે મૂકયો અને વિચાર

કર્યો કે "હુ જ્યાંસુધી અયોધ્યામાં હોઉં, ત્યાંસુધી ભરતનો રાજ્યાભિષેક થાય નહિ, અને એ રાજ્યને સ્વીકારે પણ નહિ અને એ રાજ્ય ન સ્વીકારે તો પિતાજીના વચનનુ પાલન કઈ રીતે થાય ? અને વચનભગ જેવુ બીજુ પાપ કયુ ? વચનભગ જેવો બીજો દ્રોહ કયો ? એ વચનભગના પાપમા હુ નિમિત્ત બનુ ? એ કદી ન બને બસ, ત્યારે રાજ્ય છોડી વનમા જાઉં, અને ભરતનો માર્ગ નિષ્કટક બનાવું પિતાજીની પ્રતિજ્ઞા અખડ રહો"

કરુણાર્દ્ર વીર માતા શ્રી કૌશલ્યાજીના પવિત્ર આશીર્વાદ લઈ શ્રી રામચદ્રજી ચાલી નીકળ્યા આગળ શ્રી રામ, પાછળ પુણ્યવતી શ્રી સીતાજી અને એની પાછળ શ્રી લક્ષ્મણજી—આ ત્રિમૂર્તિને જગલની વાટે જતી જોઈ અયોધ્યાના નરનારીઓ રુદન કરવા લાગ્યા આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી આનદભર્યા સૂરને છેડતી શરણાઈઓ બધ પડી. શોકનુ વાતાવરણ જામતુ ગયુ પ્રજાના હૃદયના બધને તોડી નાખે એવી વિયોગની વાંસળી વાગવા લાગી. પ્રજા શ્રી રામની પાછળ ચાલી નીકળી ત્યારે શ્રી રામે સૌને પ્રેમથી સમજાવીને પાછા વાળ્યા અને એ વન ભણી ચાલી નીકળ્યા

ધર્મ કોણ આચરી શકે ? પડિત હોય તે પડિત ધર્મનો ને કર્તવ્યનો વિચાર કરે છે, જ્યારે મૂર્ખ હકની માથાકૂટ કરે છે શું શ્રી રામ ધારત તો રાજ્યના માલિક ન બની શકત ? એ આજના લોકોની જેમ કહેત કે "ચાલો ચૂટણી કરો મતદાન કરાવો બહુમતી કોને મળે છે ? મને કે ભરતને ? મે પ્રજાનો પ્રેમ કેટલો સપાદન કર્યો છે એની

મારે કસોટી કરવી છે" એમ કહી શ્રી રામે ચૂંટણી જંગમાં ઝંપલાવ્યું હોત તો? તો શું થાત? આજ ચૂંટણીવાળાઓ પ્રત્યે જે નજરથી પ્રજા જુએ છે, એ જ નજરથી શ્રી રામને પણ પ્રજા નીરખત!

બીજી એક વાત વિચારો શું શ્રી રામ એમ ન કહી શકત કે "આ ડોસાની બુદ્ધિ તો હવે ભ્રષ્ટ થઈ છે એણે શું કરવા બીજી પત્ની કરી? અને શું કરવા આવું વગર વિચાર્યું વચન આપ્યું? એણે આપ્યું છે તો એ જાણે મારા હક્કના રાજ્યને ભરતને આપનાર એ કોણ? એ બૂઢાના વચનને પાળવા હું કંઈ બંધાયો નથી" આવી દલીલ કરી હોત તો? પણ એ જમાનામાં આજના જેવા સ્વાર્થી વકીલો નહોતા એ જમાનામાં આજના જેટલી હક્કની મારામારી નહોતી સૌને પોતાના ધર્મની પડી હતી, સૌને પોતાનું કર્તવ્ય યાદ આવતું હતું

શ્રી રામચંદ્રજી તો એક જ વાત સમજતા હતા કે ત્યાગ કરવો એ મારો ધર્મ છે પિતાના વચનને અભંગ રાખવું એ મારું કર્તવ્ય છે

આ કર્તવ્યનિષ્ઠાની અસર શ્રી સીતાજી પર પણ પડી, અને એટલે જ એમણે પણ પોતાના પતિના કાન ન ભંભેર્યા એમણે વિચાર્યું પતિને પગલે ચાલી નીકળવું એ સતીનો ધર્મ! પતિના સુખે સુખી ને પતિના દુખે દુખી થાય તે સતી! સતી તરીકે મારે અત્યારે બીજું કંઈજ કરવાનું ન હોય પતિનો માર્ગ એ જ મારો માર્ગ!

શ્રી લક્ષ્મણજીને થયું વડીલ ભાઈ વનમાં જાય ને હું અહીં પડ્યો રહું? એ ઘોર અરણ્યમાં ભાઇ–ભાભીની સેવાનો

અપૂર્વ અવસર મને ફરી નહિ મળે ! ગુણિયલ ભાઈનો વિયોગ કેમ વેઠાય ? અને શ્રી લક્ષ્મણજી પણ સાથે ચાલી નીકળ્યા. જોયુ ને ? સૌએ પોતપોતાનો ધર્મ કેવો બજાવ્યો !

તમે તમારી દુકાન આ રીતે ભાઈને આપી ચાલી નીકળો તો તમને તમારી પત્નિ શું કહે ? તમારે ઘેર પત્ની તો હશે ને ? જો કે તમારો સ્વભાવ જોતા તમે કઈ આવુ અર્પણ કરો એમ લાગતું નથી, છતા પણ ધારો કે આ ઉપદેશ સાભળ્યા પછી તમે કઈક એવુ અર્પણ કરી બેસો તો એ સમાચાર સાભળી તમારી સ્ત્રી પ્રસન્ન થાય કે રાંધેલા રોટલા પણ ચૂલામા ફેકી મોઢુ ચઢાવી બેસી જાય ? આ પ્રસગ ચાલે છે ત્યારે સૌએ પોતાના ઘરની સ્થિતિ પણ વિચારવી તો જોઈએ ને ?

શ્રી ભરતજી બહારગામ છે ત્યાથી તેમને બોલાવવામા આવે છે આવીને ભરતજી માતા કૈકેયીને પ્રણામ કરવા જાય છે પુત્રને આશીર્વાદ આપતા કૈકેયીએ આનદથી કહ્યુ વત્સ ! તારી માતા તારા હિતની કેટલી ચિન્તા કરે છે ! આજની વાત સાભળતા તું હર્ષથી નાચી ઊઠવાનો આજ મે મારા વરદાનની માગણી તારા પિતા પાસે કરી લીધી છે હવે રાજ્યાભિષેક રામનો નહિ, પણ તારો થવાનો ’

શ્રી ભરતે કહ્યુ “મા, મા ! તુ આ શુ બોલે છે? ઈક્ષ્વાકુ કુળમા આ સ્વાર્થાધતા કેવી ? તને હજુ મારામા અને શ્રી રામમા ભેદ લાગે છે ? મા, હુ માનતો હતો કે તું મારી કલ્યાણકારી માતા છે, પણ આજ મે જાણ્યુ કે તુ માતાના વેશમા પૂર્વનુ વેર લેવા આવેલ કોઈ વેરણ છે ! આહ ! આ ઉત્તમ કુળમા સ્વાર્થ અને સત્તાની દુર્ગંધ કેવી ! મા, તુ તારો

ધર્મ ચૂકી સ્વાર્થમા અધ બની, તે મારા જીવનમા ઝેર રેડ્યુ ધિક્કાર હો સ્વાર્થાંધતાને!" આટલુ કહેતા કહેતાં તો એ મૂર્છા પામ્યા દાસદાસીઓ દોડી આવ્યા ચદનનુ વિલેપન અને ગુલાબજળનુ સિચન એમના પર કરવા લાગ્યા

આ પ્રસગ ચાલે છે ત્યારે, આપણા હૈયાને પણ જરા તપાસવાની જરૂર છે આવા સુખદ સમાચાર આજની કોઈ માતાએ આજના કોઈ યુવાનને આપ્યા હોય તો યુવાન શું કહે? આવી વાત સાભળી માતાને ઠપકો દેવાની વાત તો દૂર રહી, પણ સાભળીને નાચવા જ માડે હર્ષથી પુલકિત થતો એ કહે, "હે! રાજ્ય મને મળશે?"

આમ બોલતા બોલતા એની ડાગળી જ ચસકી જાયને? રાજ્યાભિષેકની વાત દૂર રહે અને ગાડાઓના દવાખાના ભેગા કરવાની ધમાલમા ઊતરવુ પડે ને? કારણ કે આજે સૌને સત્તાની લાલસા જાગી છે એ અન્યનુ પડાવીને ભોગવવાની લાલસાવાળાને પહેલા તો એ મળે નહિ, મળે તો ટકે નહિ, અને ટકે તો ભોગવી શકે નહિ

આજ જગતમા જોશો તો થોડીશી સપત્તિ માટે સગા ભાઈઓ કોર્ટે ચડે છે, વર્ષો સુધી લડે છે વકીલો, સૉલિસિટરો અને બૅરિસ્ટરોના ઘર ભરે છે પોતે ફના થઈ જાય પણ નમતું જરાય ન આપે! આનુ કારણ એ જ કે સૌ પોતપોતાનો ધર્મ ભૂલ્યા છે

ધર્મને આચરે તે પડિત અને ધર્મને ચૂકે તે મૂર્ખ શું ભરતને ભાવાનુ નાટક ભજવતા નહોતું આવડતું? એ પ્રજાને એમ ન કહી શકત કે, "પ્રજાજનો! હુ શ્રી રામચદ્રના

વિયોગથી અતિ દુખી છુ, મારે રાજ્યની કઈ પડી નથી, પણુ શુ કરુ ? મારી માતાએ આવી ફરજ પાડી છે, એટલે રાજ્યનો આ કાટાળો મુગટ મારે અનિચ્છાએ પણુ વહન કરવો પડે છે!"

આવી ભાષાની ભવાઈ શું ભરતજી ન કરી શકત ? અને રાજ્ય ન પચાવી શકત ? પણુ ભરતજી ધૂર્ત નહોતા ધૂર્ત હોય તે જ આવી રમતો રમે ! એક કવિએ કહ્યુ છે —

सुख पद्मदलाकार वाचा चदनशीतला ।
हृदय कर्तरीतुल्य त्रिविधं धूर्तलक्षणम् ॥

દભીઓ કેવુ નાટક ભજવે છે, તે આમા કહ્યુ છે મોં કેવું ઠાવકુ રાખે તો કહે છે કે સૌમ્ય કમળ જેવું રાખે, અને વાણી તો ચદનથી ય શીતળ, પણુ હૃદય ? હૃદય તો કહે છે કે કાતર જોઈ લો કાતર ! જ્યા જાય ત્યા ધીમે રહી કાપવાની જ વાત કરે એકના બે કરે બેના ચાર કરે અને ચારના આઠ કરે ભાગલા સિવાય વાત જ નહિ, છતા મોથી તો સપ અને એકતાની જ વાત કરતા હોય !

કોઈ સભામા તમે ગયા હો તો તમને ખ્યાલ હશે કે, સભાનો પ્રમુખ કહે છે, 'હુ આ ઉચ્ચ સિહાસન માટે લાયક નથી, પણુ તમે મને આ જવાબદારીભર્યું સ્થાન સોપ્યુ છે તો મિત્રોના આગ્રહને હુ કેમ નકારી શકુ ?' આમ બોલનાર વ્યક્તિને એ સભાનો પ્રમુખ ન બનાવ્યો હોય તો, એ સ્થાનનુ કેવું દુ ખદ પરિણામ આવે એ માટે કહેવાની જરૂરિયાત ખરી ? તમે જ કહો તમે તો આવી ઘણી સભાઓ જેઈ છે

જેમ રણમ યોદ્ધાની મ્યાનમાંથી ચમકતી

નીકળે તેમ એના મુખમાથી પણ તીખી ને તમતમતી ઝેરી વાણી જ નીકળે ને? વાણીની તલવાર એવી વીઝે કે સભાના ટુકડેટુકડા થઈ જાય ને? ઘણીવાર તો આવા દભીઓ, 'મારામા કઈ નથી' એમ કહી જગતને છેતરે છે, અને આડકતરી રીતે એમ સૂચવે છે કે, જે છે તે અમારામા છે અને અમારામા જે નથી તે જગતમા કયાય નથી પણ ભરતજી આવા ન હતા એ તો મહાપુરુષ હતા

મૂર્છા ઊતરી એટલે શ્રી ભરતે પૂછ્યુ 'શ્રી રામ કયા છે?'

ઉત્તર મળ્યો 'એ તો વનમા ચાલ્યા જાય છે!'

આ શબ્દો સાભળતા એમનુ હૃદય ધ્રૂજી ઊઠયુ, અને શ્રી રામને મળવા, એ અયોધ્યાની ઊભી શેરીએ દોડવા લાગ્યા ઉઘાડા પગવાળા અને વિખરાયેલા વાળવાળા ભરતને લોકોની આસુભીની આખો, જોઈ જ રહી શુ એમનો ભાઈ પ્રત્યેનો શુદ્ધ પ્રેમ! શું એમનો ત્યાગ! અયોધ્યાની સૂની શેરીઓમાથી એક જ અવાજ આવતો હતો, આનુ નામ ભ્રાતૃભાવ! સગા ભાઈ ન હોવા છતા કેવો અદ્દભુત પ્રેમ!

શ્રી ભરત તો શ્રી રામની પાછળ દોડ્યા જ જતા હતા દૂરથી શ્રી ભરતને જોતા જ શ્રી રામનુ હૃદય ભરાઈ આવ્યુ વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદુનિ કુસુમાદપિ તે આનુ નામ

કર્તવ્યને પથે કઠોર રીતે ચાલનાર કૃતનિશ્ચયવાળા શ્રી રામનુ હૃદય ભાઈના સ્નેહ આગળ મીણ જેવુ બની ગયુ

ભરતે પોતાનુ માથુ જેવુ શ્રી રામના ચરણે મૂકયુ, તે જ પળે શ્રી રામ ભરતને ઊચકીને હૈયે હૈયુ દબાય એ રીતે ભેટી પડ્યા બને ભાઈઓની આખોમાથી આસુના ઝરણા વહેવા

લાગ્યા બન્ને દિલોમા એક બીજા માટે અદ્ભુત લાગણીઓ છલકાતી હતી આ પવિત્ર ઊર્મિઓના સાગરને ઝીલવા તો સમર્થ કવિનુ પાત્ર પણ નાનુ પડે એ મિલનમા કેવા ભાવનાના તરંગો ઊછળે ! અરસપરસ એમ જ થાય કે, અમે એકબીજામા સમાઈ જઈએ આ પ્રેમભીના દૃશ્યને જોનાર શ્રી લક્ષ્મણ અને શ્રી સીતાજીની આંખો પણ ધન્ય બની હશે ને ? શ્રી લક્ષ્મણજી મનમાં એમ બોલ્યા હશે

'જબ તક જિયા પ્યારે જિયા, રહેગા નામ તુમ્હારા,
જબ તક ચમકે ચાંદ સિતારે, ચમકે નામ તુમ્હારા

કહો, તમે જ કહો, બંધુઓ ! આ વિરલ દૃશ્યને જોતા માતા ધરતીને કેટલો આનંદ થયો હશે ? આ ઘરડી ધરતી માતાના હૈયામા પોતાના કુપાત્ર સંતાનોના વેર-ઝેરના કેટ કેટલા દાવાનળો બળતા હશે, એમા આ વાત્સલ્યભીના દૃશ્યે માતા ધરતીને કેવી અપૂર્વ શાન્તિ આપી હશે ? કહો ધરતી ત્યારે કેવી હરિયાળી ને નવપલ્લવિત બની હશે ? ભાઈ ભાઈ વચ્ચેના વાત્સલ્યનો આ આનંદકટોરો પીને તો આ વૃદ્ધ ધરતી પણ ત્યારે નવયૌવના બની ગઈ હશે ના ? એને પણ એમ થયુ હશે કે, ના, ના, મારા બધા સંતાનો કુપાત્ર નથી, આવા સુપાત્ર પણ છે !

આંખના આંસુ લૂછીને શ્રી ભરતે કહ્યુ "બંધો ! આપ આ શુ કરો છો ? મને અહી એકલો મૂકી આપ વનમાં જશો ? તમારા વિયોગે હુ કઈ રીતે રહી શકીશ ? આપ વનમા તડકામા ભમતા હો ત્યારે હુ મહેલની શીળી છાયામા આનંદ કરુ ? આપ જંગલમા સૂકા ફળફૂલ પર આજીવિકા ચલાવતા

હો ત્યારે હુ ઉત્તમ રસવાળા ભોજન કરુ ? આપ જમીન અને ઘાસ પર આળોટતા હો ત્યારે હુ પલગમા અને શય્યામા પોઢુ ? ભાઇ, ઓ પ્યારાભાઈ! આવુ કદી બન્યુ છે ? શુ તમે મને આટલો હલકો માન્યો ? શુ તમે મને રાજ્યનો લોભી માન્યો ? ભાઈ, તમારા વિના આ અયોધ્યાનુ તો શુ પણ ત્રણ ભુવનનુ રાજ્ય મળે તો પણ હું એને તુચ્છ માનુ !'

ભરતજી બોલ્યા અને વળી આગળ બોલ્યા

'મારુ મન તો સયમના રગે રગાયુ છે, આ રાજ્યના કીચડમા મને કા નાખો ? કૃપા કરી આપ અયોધ્યામા પધારો અને મને મારા માર્ગે જવાની અનુજ્ઞા આપો!'

એ પછી શ્રી રામે એમને ઘણી રીતે સમજાવ્યા પણ એ ન માન્યા એ વખતે શ્રી રામના હૈયામા કર્તવ્ય અને લાગણી-ઓનુ દ્વદ્વ યુદ્ધ જામ્યુ હતું

એક બાજુ ભાઇનો નિર્મળ પ્રેમ, માતાની મીઠી મમતા, સ્નેહીઓની લાગણીભરી હુ ફ--આ સૌ ખેચી રહ્યા હતા બીજી બાજુ કર્તવ્યનો કઠોર પથ હતો પ્રેમ, મમતા અને લાગણીઓ સૌને કચડી કર્તવ્યના કઠોર પથે જવાનુ હતું શ્રી રામ સમજતા હતા કે આજ હુ પોતે જ જો કર્તવ્યનો પાઠ નહિ ભણુ તો પછી ભવિષ્યમા મારા કુટુમ્બીઓને કર્તવ્યનો પાઠ કઇ રીતે ભણાવી શકીશ ?

મમતાથી આર્દ્ર બનેલા હૈયા પર કુમળી લાગણીઓના બાણોની અસર તીવ્ર થાય છે, પણ જેણે કર્તવ્યનુ બખ્તર પહેર્યું હોય છે, એ તો આવા આકરા ઘા પણ સમતાથી સહી લે છે, અને કર્તવ્યને પથે આગળ વધે છે પણ જે

અસમર્થ છે એ તો કુમળી લાગણીઓમા ખૂચી જાય છે, અને એમા જ અટવાઈ પડે છે કર્તવ્યને કઠોર બની સ્વીકારે છે, તેનો વિકાસ થાય છે, અને જે તરગોમા તણાય છે, તેનો વિનાશ થાય છે !

શ્રી રામે કર્તવ્યનો કઠોર પથ સ્વીકારતા કહ્યુ 'ભાઈ, વહાલા ભરત ! તારાથી વિખૂટા પડતા મને કેટલુ દુખ થાય છે, એ હુ અત્યારે નહિ વર્ણવુ હુ તો તને અત્યારે કઠોર બની આજ્ઞા કરુ છુ નાનાભાઈ એ મોટા ભાઈની યોગ્ય આજ્ઞા માનવી જોઈએ, આ રઘુકુળની મર્યાદા છે તો હુ આજ્ઞા કરુ છુ કે પિતાજીના વચનને અખડ રાખવા માટે તારે આ માર્ગ સ્વીકાર્યા વિના છૂટકો નથી હુ પાછો ન આવુ ત્યાસુધી, મારી ગેરહાજરીમા, તારે અયોધ્યાનુ સિહાસન સાચવવું અને રાજ્યધુરાને તારે વહન કરવી, એ મારી આજ્ઞા છે',

આટલુ બોલતા બોલતા તો શ્રી રામના હૈયાના બધ તૂટી રહ્યા હતા એમની આખના ખૂણાઓમા બે આસુ છલકાયા અને શ્રી ભરતના મસ્તક પર પડ્યા વનભણી જવા ડગલા ઉપાડતા શ્રી રામના ચરણોમા માથુ મૂકી શ્રી ભરતે કરુણ સ્વરે કહ્યુ, "ભાઈ, પ્યારા ભાઈ ! હુ રઘુકુળની મર્યાદા જાણુ છુ અને आज्ञा गुरूणामलङ्घनीया એ નીતિવચનને પણ જાણુ છુ પણ સ્નેહને આધીન બનેલુ હૈયુ કાબૂમા રહેતુ નથી"

માનવીના મનનુ માપ આવા પ્રસગે જ નીકળે છે વાતોમા તો ઘણા ભાઈ પોતાના ભાઈઓ માટે શુભેચ્છાઓ વ્યક્ત કરતા હોય છે, પણ જ્યારે ત્યાગનો આવો કોઈક વિષમ પ્રસગ આવે છે, ત્યારે એના ભ્રાતૃપ્રેમની કસોટી થાય છે

હમણા અહી ટીપ કરીએ અને એમા માત્ર રૂપિયા નોધાવવાના જ હોય અને ભરવાના ન હોય તો ટીપ કેટલે પહોચે ? લાખ, ક્રોડ કે અબજ કઇ માપ રહે ખરુ ? કારણ કે રૂપિયા લખાવવામા કોણ કજૂસ બને ? ભરવાના હોય તો ચિતા છે ને ? તેમ ભ્રાતૃભાવ, વિશ્વવાત્સલ્ય, નિર્દોષ પ્રેમ વગેરે શબ્દો વાપરવા સહેલા છે, પણ જ્યારે કસોટી પર ચઢે છે, ત્યારે જ એની કિમ્મત થાય છે

આજે શબ્દો સોઘા બન્યા છે, કર્તવ્ય મોઘુ બન્યુ છે, કર્તવ્યનો દીવો પ્રગટશે તો જ પ્રકાશ મળશે કર્તવ્ય વિનાના ભાષણોથી તો છે એના કરતા અધારુ વધશે, એમ આજના યુગના આદોલનો પરથી લાગે છે

હૃદયના ઊડાણમા કોતરાઈ જાય એવી ગભીર વાણીથી શ્રી રામે કહ્યુ "ભાઈ ! હુ જાણુ છુ કે પ્રેમ બળવાન છે પણ એ તુ કેમ ભૂલી જાય છે કે પ્રેમ કરતા પણ કર્તવ્ય મહાન છે ! કર્તવ્યની વેદી પર પ્રેમનુ બલિદાન આપવુ એમા જ માનવની મહત્તા છે

'ધર્મસમરમે કભી ભૂલકર ધૈર્ય નહી ખોના હોગા
'વજ્રપ્રહાર ભલે સિર પર હો, કિન્તુ નહી રોના હોગા '

'માટે કહુ છુ કે શોક કર્યા વિના કર્તવ્યના પથે લાગી જા '

આ વચનો સાભળતા શ્રી ભરતથી ન રહેવાયુ એમનો આત્મા મમતાથી દ્રવી ગયો એમણે કહ્યુ "ભાઈ ! આ વાત હુ જાણુ છુ પણ માનવીનુ મન એ નિર્મળતાના પરમાણુઓથી ઘડાયેલું છે એટલે કો'કવાર એ દ્રવી જાય છે, છતા હુ

આપની આજ્ઞા શિરોવધ ગણુ છે

'આપ મને રાજ્યધૂરા વહન કરવાની આજ્ઞા કરો છો તો હુ પણુ પ્રતિજ્ઞા કરુ છુ કે આ અયોધ્યાના મહાન સિંહાસન પર હુ નહિ બેસુ પણુ શ્રી રામની પવિત્ર પાદુકાએ બિરાજશે રાજ્યાભિષેક ભરતનો નહિ, પણુ શ્રી રામના ચરણુની ચાખડીઓનો થશે આજથી ભરત એક રાજા તરીકે નહિ, પણુ શ્રી રામના ચરણોની પાદુકાઓની આજ્ઞા ઉઠાવનાર સેવક તરીકે રહેશે" એમ કહી આસુ નીતરતી આખે શ્રી ભરતે શ્રી રામના પગની ચાખડીઓ ખેચી લીધી (અહી સભામાં તાળીઓનો જોરદાર ગગડાટ થતા પ્રવચનકારે કહ્યુ) તમે શાંત થાઓ તાળીઓ ન પાડો શાંતિથી સાભળો આ તો તમને લાગણીઓનો ઉભાળો આવ્યો છે, એટલે તમે તમારો હર્ષ વ્યક્ત કરો છો

આ પ્રસગ ઉપર તો તમારે તાળીઓ પાડવા કરતા, ઊડો વિચાર કરવાની જરૂર છે આપણા જીવનમા આવો ભ્રાતૃભાવ અને સાચો ત્યાગ આવી જાય તો આજ સસાર જે સળગતો લાગે છે એને બદલે એ સ્વર્ગનુ નદનવન બની જાય

કલહના અગારા ઝરતા આ સસારમા પ્રેમધર્મનાં આવા સુધાબિન્દુઓ વર્ષવા માડે તો સસાર કેવો મધુર અને શાત લાગે ? પણુ વિષય અને સત્તાના કીડાઓએ આ સસારમા અર્થ અને કામના અગારા ભરીને આ સસારને દાવાનળ જેવો બનાવી દીધો છે

જીવનદ્રષ્ટાઓ કહે છે કે તમે આ સસારમા નન્દનવન જેવા ઠ ... આ સસારને એક મુસાફરખાનુ સમજીને

જીવો રહો ત્યા સુધી તો સૌ મૈત્રીને પ્રેમભર્યા સબધોથી રહો અને જવાની પળ આવે તો ગભરાઓ નહિ, અને મૃત્યુને પણ કહો "દોસ્ત ! કઈજ વાધો નથી હુ તૈયાર જ છુ ચાલો, હવે વિલબ કરવાની કઈજ જરૂર નથી "

બોલો, મૃત્યુ માટેની આવી તૈયારી છે ? નથી કારણ ? કારણ કે માણુસ જીવનનો ધર્મ સમજ્યો નથી ધર્મ સમજ્યો હોય તો એ કહે કે, મરણ એ તો પ્રકૃતિ છે, અને જન્મ એ જ વિકૃતિ છે મૃત્યુ કે જે પ્રકૃતિ છે, સ્વભાવ છે, એથી ગભરાવુ શા માટે ? જે અનિવાર્ય છે તેથી ડરે શું વળે ? મૃત્યુ ન જોઈતુ હોય તો જન્મને અટકાવો અને જન્મને અટકાવવા માટે જીવનનો ધર્મ સમજો

જે માણસ મનુષ્ય બનવા છતા પોતાનો ધર્મ સમજતો નથી તે કેવો કહેવાય ?

સભામાથી અવાજ આવ્યો , " પશુ જેવો "

અને પશુમાય ભયકર સિહ જેવો જ કહોને ! સિહ સાથે માણસની સરખામણી કરુ તો તમે બહાર જઈને મારે માટે શું કહો ? કહો ને કે માણસ જેવા માણસને જગલી સિહ સાથે સરખાવ્યો પણ ગમે તે કહો તેનો મને વાધો નથી આજ તો હુ તમારે જ મોઢે કબૂલ કરાવવાનો છુ કે ધર્મને ભૂલે તો માણસ સિહ જેવો ક્રૂર ખરો કે નહિ !

માણસે સિહને ત્રણ હલકા વિશેષણો આપ્યા જગલી, હિસક અને ક્રૂર અને એના જ પ્રતિસ્પર્ધી ત્રણ શ્રેષ્ઠ વિશેષણો પોતાની જાત માટે વાપર્યા છે શહેરી, અહિસક અને સૌમ્ય પણ આ વિશેષણો કોના માટે કેટલા સાર્થક છે, એનો વિચાર

તો કરવો જ રહ્યો ને ?

સિંહ શિકાર ક્યારે કરે ? ભૂખ્યો થાય ત્યારે ભૂખ ન હોય તો એ કોઈનોય શિકાર ન કરે એની બાજુમા થઈને એક નાનુ બાળક પસાર થાય તોય એની સામે એ મીટ પણ ન માંડે કારણ કે એનુ પેટ ભરેલું છે પેટ ભરેલું હોય તો વ્યર્થ શિકાર શા માટે કરે ? કારણ કે એને સંગ્રહ કરવાની જરૂર નથી

હવે તમે સિંહની સામે મનુષ્યને મૂકો, અને મનુષ્યનો વિચાર કરો મનુષ્ય શિકાર ક્યારે કરે ? ભૂખ્યો હોય તો જ એ શિકાર કરે કે પેટ ભરેલુ હોય તોયે એ જગતને લૂટયા જ કરે ? આજે લોકોને નીચોવનારા, કાળાબજાર કરનારા, વસ્તુઓનો અપરિમિત સંગ્રહ કરનારા, બજારને ઊંચો–નીચો કરનારા શું બધા ભૂખ્યા છે ? લોકોને ચૂસી કરોડોના માલિક બન્યા છતા લૂંટ અટકતી નથી જેમ ધન વધતું જાય તેમ શિકારીવૃત્તિ વિકસતી જાય આનુ કારણ શું ? કારણ કે, માણસને પેટ નથી ભરવું, પણ મોટા પટારા ભરવા છે છતા આપણે કહીએ છીએ કે માણસ શહેરી છે અને સિંહ જંગલી છે ! સંતોષમા મગ્ન રહેનારો સિંહ જંગલી ગણાય અને અસંતોષથી જગતને લૂટનાર માણસ શહેરી ગણાય ?

હવે બીજી વાત પર આવો સિંહ શિકાર ક્યારે કરે ? જ્યારે ભૂખ લાગી હોય ત્યારે પણ એ શિકાર કોનો કરે ? નાનકડા ઉંદર કે સસલાનો એ શિકાર કરે એમ માનો છો ? ના, ના એ નાના ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓનો શિકાર કદી ન કરે એ પોતાના સમોવડિયા હોય એવા પ્રાણીઓનો જ શિકાર કરે મદોન્મત હાથી

આ સરખામણી કરીને હુ શું કહેવા માગુ છુ, એ તમારા ધ્યાનમા આવ્યુ જ હશે હુ આખી માનવ જાતને સિહ સાથે નથી સરખાવતો, પણ જે ધર્મ ભૂલ્યા છે, એવા ઓની આ વાત છે જે પોતાના ધર્મને સમજે છે, જેમને પોતાના કર્તવ્યનુ ભાન છે, તે તો માનવકોટિમા દેવ છે પણ જે ધર્મને ભૂલે છે, કર્તવ્યને યાદ કરતા નથી, વિવેકને છોડે છે, તે તો આ સિહ કરતા કોઈ રીતે શ્રેષ્ઠ નથી જ ભલે એ શહેરી, અહિસક કે સૌમ્ય કહેવાતા હોય. વિશેષણોની મહત્તા નથી પણ વિશેષણોને અનુરૂપ જીવન જીવનારની જ મહત્તા છે

આમ જુઓ, આ ઘડિયાળ ટકોરા મારીને કહી રહી છે કે–સમય થઈ ગયો છે, એટલે હુ આજના પ્રવચનનો ઉપસહાર કરુ છુ આજના પ્રવચનમા આપણે માનવતાના ચાર સોપાનમાથી બે સોપાનનો વિચાર ઘણા જ વિસ્તારથી કરી ગયા

પહેલુ સોપાન તે ઇન્દ્રિયવિજય ઇન્દ્રિયોને જિતનાર તે શૂર અને જે શૂર બને છે, તે બીજા સોપાન પર ચઢી પડિત બને

પડિત વાતોડિયો ન હોય પણ ધર્મનુ આચરણ કરનારો હોય મીઠાઈઓ ગણાવવા કરતા એક સૂકા રોટલાને પીરસવામા માનનારો હોય તે પડિત! પડિત વાણીવિલાસમા ન માને પણ આચરણને માને!

માનવતાનુ ત્રીજુ સોપાન તે વક્તા સત્યથી પવિત્ર થયેલી વાણીને વદે તે વક્તા

ચોથુ સોપાન તે દાતા દાતા કોણ? પ્રાણીના હિતને ચિન્તવતો હોય, જીવ માત્રના કલ્યાણમા જેનુ મન રમતુ

હોય અને અભયદાનને આપતો હોય તે દાતા

ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ મેળવો મનોમલને દૂર કરો ધર્મનુ આચરણ કરો, અને આ સ સારમા માનવતાની સૌરભ મહેકાવો એ જ શુભેચ્છા

[૩]

સત્ય

ગિરિરાજના કોઈ ઉન્નત શિખર ઉપર ચઢવું હોય તો એકદમ કૂદકો મારી ઉપર ન જવાય પણ ક્રમેક્રમે સોપાનદ્વારા ઉપર પહોચાય, તેમ માનવતાના ઉન્નત શિખરે પહોચવા માટે પણ જ્ઞાનીઓએ ચાર સોપાન નક્કી કર્યા છે શૂર, પ ડિત, વક્તા ને દાતા

જેનામા શૌર્ય હોય તે શૂર, જેનામા પાડિત્ય હોય તે પ ડિત, જેનામા વકતૃત્વ હોય તે વક્તા, જેનામા દાતૃત્વ હોય તે દાતા

ગયા પ્રવચનમા વિચારી ગયા કે રણમા જીતે તે શૂર નહિ, પણ ઇન્દ્રિયોને જીતે તે શૂર શાસ્રો ભણી જાય તે પ ડિત નહિ, પણ ધર્મને આચરે તે પ ડિત તેવી જ રીતે વાણી વિલાસ કરનારો એ વક્તા નહિ પણ સત્યને ઉચ્ચારે તે વક્તા

ઇગ્લે ડમા એક સ સ્થા છે સત્યના સિદ્ધાન્તની સભા Padlock Society આ મ ડળમા ઉમરાવ કુટુમ્બથી માડીને ગરીબ કુળમા જન્મેલો માણસ પણ સભ્ય થઈ શકે છે એ મ ડળની વિશિષ્ટતા એ છે કે એના નિયમોને નહિ પાળનાર વડાપ્રધાનને પણ માન ન મળે, જ્યારે એના નિયમોને પાળનાર

એક સામાન્ય વ્યક્તિને પણ માન મળે, એવું એનું બંધારણ છે, અને એના બંધારણીય સિદ્ધાન્તો અનુસાર જે વર્તે તે જ એનો સભ્ય ગણાય

આ મંડળના સભ્યો તો મુઠ્ઠીભર જ છે, પણ જે છે તે પૂરેપૂરા કસાયેલા છે એમાં દાખલ થનારે આટલી પ્રાથમિક વિધિ કરવાની હોય છે ત્યાં એક ચાંદીનું તાળું ને સોનાની કૂંચી છે સભ્ય થનારે એ તાળાને ત્રણ વાર ઉઘાડવાનું ને ત્રણ વાર બંધ કરવાનું હોય છે આ રીત આપણને કેટલી વિચિત્ર લાગે? પણ આપણે જો ઊંડા ઊતરીશું તો આપણને ખબર પડશે કે આ ઉઘાડ–વાસ કરવાની પાછળ કેવો ભવ્ય ઉદ્દેશ છે!

તાળું વાસનારો આવો સંકલ્પ કરે છે આજથી હું મનથી કોઈનું ય બૂરું ચિન્તવવાનું બંધ કરું છું, વચનથી કોઈનું ય ખરાબ બોલવાનું બંધ કરું છું, ને કાયાથી કોઈનું ય ખરાબ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું ચાંદીના તાળાને સોનાની ચાવીથી બંધ કરું છું એટલે ચાંદી જેવા ઉજ્જ્વળ મુખને હું પ્રતિજ્ઞાની સુવર્ણ્ ચાવીથી બંધ કરું છું આ મુખરૂપી તાળું ત્યારે જ ઊઘડશે કે જ્યારે આમાંથી સત્યની કે પ્રશંસાની વાણી ટપકશે અસત્ય કે નિન્દા માટે તો આ મુખ હવે પછી બંધ છે મારા નયન સત્યને જોશે, અસત્યને નહિ મારા કાન સત્યને સાંભળશે, અસત્યને નહિ મારી જીભ સત્યને ટપકાવશે, અસત્યને નહિ! મનથી, વચનથી, કાયાથી કોઈનું ભલું થશે તો કરીશ, ભલું ન થાય તો કંઈ નહિ, પણ કોઈનું બૂરું તો નહિ જ કરું

આ જ વાતને ભારતના તેજસ્વી સંતો હજારો વર્ષોથી

પોતાના જીવનદ્વારા કહેતા આવ્યા છે

'વચન-રતન મુખ કોટડી ચૂપ કર દીજે તાળ
'ઘરાક હોય તો ખોલીરે વાણી વચન રસાળ'

વચન એ તો રત્ન છે મુખ એ આ મહા મૂલા રત્નોને રાખવાની તિજોરી છે રત્ન કઇ જેમ તેમ અને જ્યા ત્યા રખાય? એ તો બધ તિજોરીમા જ શોભે પણ તિજોરી સદાકાળ કઈ બધ રખાય? ઘરાક આવે, કોઈ ખરીદનાર આવે, કોઈ સારો પારખુ આવે તો તિજોરી ખોલવી જ પડે પણ ખોલ્યા પછી તો એ રત્નો એવી રીતે સચ્ચાઈથી બનાવવા કે જોનાર ડોલી ઊઠે એ વચન-રત્નમા પ્રિયતાના પાસા હોય, હિત ચિન્તનનો આકાર હોય, સત્યના પ્રકાશિત કિરણો હોય, તો જોનાર પણ વાહ વાહ! પોકારી જાય!

હુ કહુ છુ કે સત્ય, તથ્ય ને પથ્યથી ભરેલુ આપણુ વચન હોય તો, એની આગળ કોહીનૂર હીરો પણ કઈ જ હિસાબમા નથી!

ઘણા વખત પહેલા આગમ-સાહિત્યમા વાણીના આઠ ગુણો મે વાચ્યા હતા મને થયુ કે આ આઠ ગુણોથી યુક્ત આપણા વચન હોય, તો તો આ સસારમાય શાન્તિનુ સ્વર્ગ ઊભુ થાય! તે આઠ ગુણોને હુ આપની આગળ મૂકુ છુ

વાણીનો પહેલો ગુણ તે મધુરતા

આપણુ બોલવુ એવુ હોવુ જોઇએ કે જેમાથી મધુરતા ટપકે, મીઠાશ ઝરે, વાણીમાથી સૌંદર્ય નીતરે સાભળનારના કાન પણ એ પ્રિય વચન ફરી ફરી સાભળવા તલસે વાત એકની એક જ હોય, પણ એક માણસ એવી મીઠાશથી રજૂ કરે કે

સાભળનાર આનદથી ડોલી જાય, જ્યારે એ વાત બીજો એવા કટુ શબ્દમાં મૂકે કે સાભળનાર હસતો હોય તો રડી પડે

મધુર શબ્દોમા માતાને કહ્યુ હોય કે 'કેમ છો મારી મા ?' તો માતા ખુશ થઈને કહેશે કે આવને મારા લા' પણ એ જ વાત કટુ શબ્દમા કહી હોય કે કેમ છો મારા બાપની વહુ ?' તો ઉત્તર મળશે કે "તારુ કાળજુ ખાઉ ?" શબ્દોમા કેવો જાદુ છે ? એક જ વાત રજૂ કરવામા પણ કેટલુ અતર ? કવિએ કહ્યુ છે —

'શબ્દ શબ્દ તુ કયા કરે ? શબ્દકે હાથ ન પાવ,
એક શબ્દ ઔષધ કરે, એક શબ્દ કરે ઘાવ'

શબ્દને હાથ કે પગ ભલે નથી, પણ એનામા એવી તાકાત છે કે સુદર રીતે એનો ઉપયોગ થયો હોય તો એ દાઝેલા હૈયાના ઘા પર મલમપટ્ટાનુ કામ કરે, પણ એ જ શબ્દ અણઘડ રીતે વાપર્યો હોય તો કોઈના દિલમા ન હોય તોય જખમ ઊભો કરે એટલા માટે આપણી વાણી મધુર હોવી જોઈએ

મધુરતાનુ તો સમજ્યા, પણ મધુરતાના નામે ખુશામત આવી જાય તો ? તો તો જુલમ થાય એ વાણી જ પતનનુ સાધન થાય ન બોલવાને ઠેકાણે બોલે, અને બોલવાને ઠેકાણે મૌન થઈ જાય, તો કેવુ અયોગ્ય થાય ? એટલે વાણીનો બીજો ગુણ છે, निपुणम्

વચન જેમ મધુર હોય તેમ સાથોસાથ નિપુણ પણ હોવુ જોઈએ જેની વાણીમા નિપુણતા હોય તે ખોટી ખુશામત કરે નહિ કોઈની ખોટી શેʼમા તણાય નહિ અને કોઈ બનાવવા

આવે તો અવસરે એને ચેતવ્યા વિના પણ રહે નહિ

એક કુલીનજી પતિ વારવાર પોતાની પત્ની આગળ પોતાના કુળ, જાતિ, ગૌરવ અને કુટુંબના વખાણ કરતો, આથી સ્ત્રી કંટાળી જતી એક વાર પતિએ પૂછ્યુ 'મારા સગાઓ પર તારો પ્રેમ કેવો છે?' નિપુણ શબ્દોમા પત્નીએ ઉત્તર વાળ્યો 'પ્રાણનાથ! આપના સગાઓ પર મારો પ્રેમ કાં ન હોય? હું તો મારી સાસુ કરતાય આપની સાસુને વધારે ચાહુ છુ!' આ મધુર છતા નિપુણ ઉત્તર સાભળ્યા પછી એના પતિને થઇ ગયુ કે અહીંથી ખોટી બડાઈ કે ખુશામત સાભળવા નહિ મળે આ ઉત્તરમા મધુરતા ને નિપુણતાનુ મિશ્રણ છે

ત્રીજો ગુણ છે स्तोकम्। સ્તોક એટલે થોડુ બોલવુ ખરુ પણ થોડુ બોલવું જરૂર પૂરતુ જ બોલવું બહુ બોલ બોલ કરનારના વચનની કિંમત હોતી નથી બહુ ભાષણો કરનાર, જ્યા ત્યા ને જ્યારે ત્યારે શિખામણ દેનાર વાચાળમા ખપી જાય છે એના પર લોકોને વિશ્વાસ બેસતો નથી એ બોલે તો લોકો એને શાન્તિથી સાભળે નહિ અને સાભળે તો એના પર વિશ્વાસ બેસે નહિ, માટે થોડુ બોલવુ જરૂર પડે ત્યારે બોલવુ, અને થોડા શબ્દોમા ઘણુ કહેતા શીખવુ

એક પ્રસગ મને યાદ આવે છે મુબઈમા પૂ આગમોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજને વદન કરવા એક ગૃહસ્થ આવ્યા હતા બે માળ ચઢીને પેલા ભાઈ ઉપર આવ્યા આવનારનુ શરીર જરા ભારે હતુ એ હાંફી ગયા વદન કર્યા પછી સ્મિત કરી એમણે કહ્યુ '—

'સાહેબ, આપ તો બહુ જ ઊંચે બિરાજો છો ?'

મહારાજશ્રીએ સ્મિત કરી માર્મિક ઉત્તર વાળ્યો 'હા ભાઈ! અમે ઊંચે છીએ એટલે જ તો તમે વદના કરવા આવો છો !'

આ વાકયમા શ્લેષ હતો અમે સદ્ગુણના સિહાસન પર છીએ એટલે તમે વદના કરો છો સદ્ગુણો ન હોય તો અહીં કોણ આવે? આ ટૂકા ઉત્તરથી પણ આપણુ મન આનન્દ પામે છે, કારણ કે આ ઉત્તરમા મધુરતા, નિપુણતા ને અલ્પતાનુ સપ્રમાણુ સમિશ્રણ છે।

कार्यापतितम्–ચોથો ગુણ તે ખાસ કઈ કાર્ય હોય તો જ બોલવુ, નહિ તો મૌન રહેવુ મૌનથી વાણીનુ મૂલ્ય વધે છે મૌનથી વાણીમા ચિન્તન આવે છે મૌનથી વચનમા તેજ આવે છે, અને મૌન પછી પ્રગટેલી વાણીમા કોઈ અજબ જુસ્સો હોય છે એવી વાણી સાભળવા ઘણા હૈયા તલસતા હોય છે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિને લઈને આજ કેટલાક કોઈ ઠેકાણે ખાણુ લે તોય ભાષણુ ઠીકે જ્યારે રશિયામા સ્ટેલિન જરૂર વગર કદી ન બોલે એનુ પરિણામ એ આવ્યુ કે આપણા આગેવાનોને સાભળવા કોઈ તૈયાર નથી, ત્યારે સ્ટેલિન કયારે શુ બોલશે એ માટે લોકો સાભળવા તલસી રહ્યા છે ! માટે કાર્ય વિના નકામી વાત ન કરવી વ્યવહારમા પણુ આપણુને ઘણા માણુસો એવા જોવા મળે છે કે જેમને બોલવાનુ ન મળે તો આફરો ચઢે! બોલે ત્યારે જ જપ વળે એ બોલે ત્યારે એની વાતમા ન હોય માથુ કે ન હોય પગ જેમ આવે તેમ આડે ધડે ફેંકે રાખે! અને સાભળનારના મનમા થાય

કે આ બલા ક્યારે જાય ? માટે જરૂર પૂરતું બોલવું

ગર્વરહિતમ્—આપણી વાણી ગર્વવિહોણી હોવી જોઈએ વાતવાતમા આપવડાઈ કરવી, પોતાની જ વાત આગળ ધરવી, પોતે શું કર્યું અને શું નથી કર્યું એનુ લબાણથી વિવેચન કરવુ—આ બધુ અભિમાનનુ સૂચક છે જ્યારે માણસ આપ બડાઈ કરતો હોય છે, ત્યારે વિવેકી સાભળનાર તો એના પર મનમા હસતો હોય છે, પણ જાતપ્રશસામા પડેલા માણસને એ સામે ધ્યાન હોતું નથી પોતાની પ્રશસામા પડેલો માણસ વિવેકશક્તિ ખોઈ બેઠો હોય છે, અને અવિવેકી માણસ સામા માણસને સમજવા જેટલો શક્તિશાળી ક્યાથી થાય ? અભિમાની માણસ કેવો વિવેકશૂન્ય બને છે તેનો તમને એક દાખલો આપુ

દાદાભાઈ નવરોજજી ઈંગ્લેંડમા એક વાર ત્યાંના ઉમરાવો સાથે ખાણુ લેતા હતા મોટા મોટા બુદ્ધિશાળી માણસોએ એ પ્રસગે હાજરી આપી હતી વાત વાતમા એક વાત ઉપર જરા વધારે પડતી ચર્ચા થઈ એમા દાદાભાઈએ પોતાનો મત દર્શાવ્યો ત્યા બેઠેલ એક બાનુએ અભિમાનભર્યા શબ્દોમા ટીકા કરતા કહ્યું 'Whit these ugly and black Indians can understand about it ?' (કદરૂપા અને કાળા હિન્દુસ્તાનીઓ આ બાબતમા શું સમજે ?) આ સાભળી દાદાભાઈ નવરોજજીએ ખીસામાંથી આરસી કાઢી, એ બાનુના મુખ આગળ ધરી નમ્રતાથી કહ્યું 'You can see your face in it' (તમે તમારુ મોઢુ આમા જોઈ શકો છો) કારણ કે આ સ્ત્રીના મુખ કરતા પોતાનુ ઉજ્જવળ ને

પ્રતિભાસપન્ન મુખ જ એની કાળાશ ને કદરૂપતા પૂરવાર કરવા પૂરતું હતું આથી સૌ હસી પડ્યાં.

વિવેકી માણસે તો કામ જ એવુ કરવુ જોઇએ કે જેથી એનુ કામ જ એની પ્રશસા કરે માણસને પોતાને તો બોલવાનીય જરૂર ન પડે અભિમાન કરતા નમ્રતાપૂર્વક મૂકવામા આવેલી વાતને લોકો શાન્તિથી સાભળે છે બોલનાર નમ્ર રીતે બોલતો હોય તો એના પ્રત્યે લોકોને મહાનુભૂતિ પ્રગટે છે, અને બોલનારના શબ્દો સામાના હૈયામા સોસરા ઊતરી જાય છે નમ્રવાણી એ વાચાનો અલકાર છે

અતુચ્છમ્-વાણી તુચ્છ ન હોવી જોઈએ વાણીમા પ્રૌઢતા, ગભીરતા અને સહૃદયતા હોવી જોઇએ આજ આપણા ઘરોમા કેવી તુચ્છ વાણી બોલાઇ રહી છે? ગાળો, તોછડાઇ ને અસભ્યતાથી છલકાતા આજના ઘરો જોઉ છુ, ત્યારે હૃદયને ક્ષોભ થાય છે ઉચ્ચ કહેવાતા માણસોના ઘરો પણ આજ કેવા સસ્કારહીન બનતા જાય છે? આર્યાવર્તનાં ઘરોમા પત્ની પતિને 'આર્યપુત્ર' 'દેવ' 'નાથ' કહીને સંબોધતી અને પતિ પત્નીને 'દેવી' કહીને સબોધતો એના બદલે આજ તોછડાઈભર્યા અયોગ્ય સબોધનોથી ગૃહો ગાજી રહ્યાં છે

બાપ દીકરાને ખોળામા બેસાડી રમાડતો હોય અને બાળકને રમાડતા રમાડતા લાડમા બાપ કહે છે. 'મારો સાળો બહુ તોફાની' હુ એને પૂછુ છુ કે 'ભાઈ! આ છોકરો તારો સાળો ક્યારે થયો? કઈ રીતે થયો?' ત્યારે કહેશે કે 'હુ તો અમસ્તો જ બોલુ છુ આમ બોલાય

છે!' પણ પોતે શું બોલે છે, એનુ એને ભાન નથી છોકરાના કાનમા આમીલુતાનુ કેવું ઝેર રેડાય છે એનો એને ખ્યાલ નથી છોકરી પાણીનુ બેડુ ભરીને આવતી હોય અને ઠોકર વાગે ને બેડુ ફૂટી જાય તો મા એ દીકરીને કેવા હલકા ને તુચ્છ શબ્દોથી ઠપકો આપવાની શરૂઆત કરે? હુ નહિ કહુ તમે જ કહો હવે તમે નહિ કહો તોય ચાલશે, મનમા સૌ સમજે છે મૂળ વાત તો એ છે કે-આપણા શબ્દોમા તુચ્છતા વધી ગઈ છે આજ સુધરેલા માણસો પણ કેવુ તુચ્છ બોલે છે, તે આ પ્રશ્નોત્તર પરથી સમજાશે

એક શેઠે નોકરને તુચ્છતાથી કહ્યુ 'સાલા! તારામાં જરા ય અક્કલ નથી' નોકરે નમ્રતાથી ઉત્તર વાળ્યો 'વાત સાચી છે, શેઠ! મારામા અક્કલ નથી જ મારામા અક્કલ હોત તો હુ તમારે ત્યા નોકરી ન કરત, પણ તમને મારે ત્યા નોકર રાખત!'

બોલો, આમા બોલનારે શું સાર કાઢ્યો? એના કરતા તુચ્છ-હલકા વચનો ન ઉચ્ચાર્યા હોત તો કેવું માન રહેત? તુચ્છ વાણીથી મિત્ર હોય તોય શત્રુ થાય, જ્યારે અતુચ્છ અને સભ્યતાભર્યા પ્રિય વાર્તાલાપથી શત્રુ હોય તોય મિત્ર થઈ જાય

પૂર્વસંકલિતમ્-જે બોલવુ તે સંકલનાપૂર્વક ને પૂરતુ વિચારીને બોલવુ વિચારના ગળણાથી ગાળીને કાઢેલુ વચન અતિરમણીય હોય છે, અને બોલેલા વચનને ફેરવવાનો પ્રસંગ આવતો નથી બોલતા પહેલા વિચાર કરનો કે આ સ્થાનમા આ બોલવા જેવું છે કે નહિ? આ બોલીશ તો તેનુ પરિણામ શુ આવશે? મારા બોલવાનો શો ઉદ્દેશ છે? અને જે

બોલુ છુ તેની કેટલી અસર થશે ?–આ રીતે પહેલા વ્યવસ્થિત કરીને કે વિચાર કરીને ઉચ્ચારેલ વાકય ધારી અસર કરી જાય અરે! એવુ વચન તો રત્ન કરતા ય વધી જાય

'શબ્દ સરીખા ધન નહિ, જો કોઈ જાને બોલ,
હીરા તો દામે મિલે, શબ્દ ન આવે મોલ !'

એક કવિ કહે છે કે બોલતા આવડે તો વચનનુ તેજ હીરાના તેજનેય ઝાણુ પાડે પણુ શરત એટલી કે વિચારીને બોલવુ આ રીતે વિચારીને બોલનારની વાણીમા અધર્મ તો હોય જ કયાથી ? એટલે વાણીનો આઠમો ગુણ તે ધર્મસંયુક્ત!

ધર્મસયુક્તમ્–આપણી વાણીમા ધર્મ હોવો જોઇએ વાણી એ પવિત્ર વસ્તુ છે, ઈશ્વરના જેટલી જ પાવન છે એનો દુરુપયોગ કેમ થાય ? હુ તમને જ પૂછુ કે તમારી વાણી આજે પવિત્ર છે ખરી ? તમે શબ્દને બ્રહ્મ જાણી ઉચ્ચારો છો ? જો તમારી વાણીમા નિન્દા હોય, ધિક્કાર હોય, તિરસ્કાર કે પક્ષપાત હોય તો તમારી વાણી પવિત્ર કઈ રીતે ગણાય ? ધર્મયુક્ત કઈ રીતે મનાય ?

તમને કોઇ સામો મળે તો એની પ્રશસા કરો, એના ગુણુગાન કરો, એની વાહવાહ પોકારો અને એ જાય કે તુરત એનુ ખોદવાનુ ચાલુ કરો, એ કયાનો ન્યાય ? કોઈનાય ન જોયેલા કે ન જાણેલા દોષોનુ વર્ણન કરવુ, એમા રસ લેવો, એમા સમતિ આપવી, આ બધો વાણીનો વ્યભિચાર નથી ? આજ કોઈ બે મિત્રો મળે તો ગામની નિદા કરે એમા કોઈ ત્રીજો ભળે તો એ પણુ એ બેમા ભળી નિન્દક-મડળ વધારે એમ કરતા એ ત્રણુમાથી એક ચાલ્યો જાય, તો તુરત એ બન્ને

ભેગા થઈ, જનારની નિન્દા કરવા મંડી પડવાના આ તે કેવી વાણી ? અરે રે ! શું વાણી આ માટે મળી છે ? આમ જો અધર્મયુક્ત વાણીનો વ્યાપાર ચાલશે તો પછી માણસના વચન પર વિશ્વાસ કોણ કરશે ?

પ્રજ્ઞ માણસ તો આવો વાણીવિલાસ સાંભળી સમજી જાય કે જે માણસ બીજાની ગેરહાજરીમા એની નિન્દા કરે છે, તે મારી ગેરહાજરીમા મારી નિન્દા કા ન કરે ? આવો ડહ્યો પણ ભર્યો વિચાર કરનાર માણસ આવાઓનો મિત્ર રહે ખરો ? આવા માણસને કોઈ સારો માણસ ધારી ન્યાય તોળવા બેસાડે તો એ ન્યાય પણ કેવો આપે ? એની વાણીમાથી એ જ નીકળે કે, મારુ મારા બાપનુ, ને તારુ મારુ સહિયારુ !

ધર્મયુક્ત વાણી કોને કહેવાય અને ધર્મયુક્ત વાણીવાળો માણસ કેવો નિષ્પક્ષપાતી અને નીડર હોય, તેનો એક સુદર દાખલો ઇતિહાસમા છે

એક રાજા ધનુર્વિદ્યા શીખતો હતો રાજાના હાથથી અજાણતા એક બાણ છૂટયુ અને એક નિર્દોષ માણસને વાગતા એ ઘાયલ થયો ઘાયલની માતાએ આની ફરિયાદ ત્યાના વડા ન્યાયાધીશ પાસે કરી

તે જમાનામા રાજ્યનુ રક્ષણ જેમ ક્ષત્રિઓના હાથમા હતું, તેમ ન્યાય અને પ્રજાની સલામતીનુ ખાતુ પ્રામાણિક એવા ધર્માધિકારીના હાથમા હતું અને એ ધર્માધિકારી પુરુષ વડા–ન્યાયાધીશ ગણાતા ન્યાયને વફાદાર એવા ન્યાયાધીશે રાજાને ન્યાયાલયમા હાજર થવાનો આજ્ઞાપત્ર મોકલ્યો રાજા આવ્યો ત્યારે એને ઉચ્ચ સ્થાન પર બેસાડવાને બદલે ગુનેગારના

બાજરામા ઊભા રહેવાની એણે સૂચના કરી

આ દશ્ય સૌ જોઈ જ રહ્યા રાજાએ પોતાનો ગુનો કબૂલ કર્યો એણે અમુક દંડ કરી રાજાને મુક્ત કર્યો, અને પછી ન્યાયાલયની બહાર આવી ન્યાયાધિશે અતિ નમ્રતાથી રાજાને નમન કર્યું આથી રાજા ખૂબ પ્રસન્ન થયા, અને પોતે સતાડી રાખેલી નાની તલવાર બતાવતા કહ્યુ 'ન્યાયાલયના આજ્ઞા-પત્રને માન આપી હુ અદાલતમા હાજર થયો, પણ મને એમ લાગ્યુ હોત કે ધર્મ ને ન્યાયથી તમારી વાણી વેગળી છે, તો આ તલવારથી તમારો શિરચ્છેદ અહીં જ કરી નાખત પણ તમારી ધર્મને ન્યાયમય વાણીથી મને આનંદ થાય છે, ને તમારા જેવા ન્યાયાધીશથી હુ ગર્વ લઉ છુ કે મારા રાજ્યમા રાજા કરતાય ન્યાયને પ્રથમ માન આપનારા ધર્મનિષ્ઠ ન્યાયાધીશ છે ! "

તે જ ઘડીએ પોતે ઝભ્ભામા સતાડી રાખેલી સોટી બતાવતા ન્યાયાધીશે કહ્યુ "રાજન ! સારુ થયુ કે તમે અદાલતને માન આપ્યુ અને મારો ન્યાય માન્ય રાખ્યો નહિ તો હુ સોગન ખાઈને કહું છુ કે તમે ન્યાયને ઠોકર મારી હોત તો, હુ આ સોટીથી તમારા બરડાની ખબર અહીં જ લઈ લેત સારુ થયુ કે આપણને બન્નેને સદ્‌બુદ્ધિ સૂઝી ! "

વાહ આ કેવો ન્યાય ? કેવી ધર્મમયવાણી ? આ પ્રસગ શું કહે છે ? આપણી વાણીમા ધર્મ જોઈએ, ન્યાય જોઈએ, સત્ય અને પાવિત્ર્ય જોઈએ કોઈનેય આપણી વાણીથી અન્યાય ન થઈ જાય એવી કાળજી રાખી વકતૃત્વ કરનારા કેટલા ? આવા વિચારક વક્તા હોય તો પ્રજામા કેટલી શાતિ ને કલ્યાણ

કામના હોય ? એટલે આ આઠ ગુણોથી યુક્ત વાણી બોલે તે વક્તા, નહિ તો બક્તા-લબાડ !

માત્ર ભાષણ સારુ કરી જાય, વાણી શુદ્ધ બોલી જાય, એટલા માત્રથી જ્ઞાનીઓ એને વક્તા નથી કહેતા એમ તો કાશીમા એવા કેટલાક વિદ્વાનો છે કે જે બોલવામા વ્યાકરણની એક અશુદ્ધિ આવે તો જીભ કાપવા હાથમા ચપ્પુ લઈને બેઠા હોય પણ એ જ પંડિતો ગંગાના ઘાટ પર જાય ત્યારે ગાયત્રીનો જાપ કરતા જાય ને માછલુ દેખાય તો લોટામા નાખતા જાય એમને પૂછો કે આ લોટામા શુ છે ? તો કહેશે 'જળડોડી'

આવા માત્ર વાચાળ પંડિતો પોતાનુ કે એના સમાગમમા આવનારનુ શુ કલ્યાણ કરે ? એવી જ હાલત છે આજની વિદ્યાપીઠોના સ્નાતકોની ! આ જ્ઞાનનો વાણીવિલાસ જનકલ્યાણ માટે નથી વધ્યો પણ લોકોને છેતરવા માટે અને અભણોને આંજવા માટે વધ્યો છે એટલે આજે માણસ વાણીનો ઉપયોગ પોતાના વિચારોને વ્યક્ત કરવા માટે નહિ, પણ પોતાના વિચારોને છુપાવવા માટે કરી રહ્યો છે

માણસની વાણીમા સત્ય ન હોય અને જૂઠ હોય તો એની બીજી સજા તો થવાની હોય ત્યારે થાય, પણ પ્રત્યક્ષ સજા તો એ મળે કે-એ સાચુ બોલતો હોય ત્યારે પણ લોકો એને ખોટુ માને છે ! એ સોગન ખાઈને કહેતો હોય તોય એના વચન પર લોકોને વિશ્વાસ ન બેસે ! માટે વાણી પવિત્ર જોઈએ અને એ વાણીને પવિત્ર રાખવા માટે તપ જોઈએ.

જેમ આચારને શુદ્ધ રાખવા માટે તપ, વિચારોને શુદ્ધ ને સ્વસ્થ રાખવા માટે તપ, તેમ ઉચ્ચારને શુદ્ધ ને પવિત્ર

રાખવા માટે પણ વાણીનુ તપ કરવુ જોઈએ

'अनुद्वेगकर वाक्य, सत्य प्रियहित च यत्।
स्वाध्यायाभ्यसन चैव, वाङ्मय तप उच्यते ॥

વાણી એવી હોય કે સાભળનારને ઉદ્વેગ ન થાય, સત્ય છતા મધુર ને હિતકર હોય, ઊડા ચિન્તન અને અભ્યાસમાથી પ્રગટેલી હોય–આ વાણીનુ તપ! આવા તપથી માણસ એ સાચો માણસ બને છે તપ વિનાની, ચિન્તન વિનાની, અભ્યાસ વિનાની કર્કશ વાણી તો પશુઓ પણ બોલી શકે છે એમા માણસ બોલીને શું વધારે કરે છે? આ હુ એકલો જ નથી કહેતો હો! ગીતા પણ કહે છે કે માણસની વાણી પાછળ તપશ્ચર્યા હોય તપશ્ચર્યાવિહોણી વાણી તો પશુની હોય!

એક જૂના વખતની વાત છે જ્યારે માણસો આટલા ચાલાક ને જૂઠાબોલા નહોતા પણ ભદ્ર ને સાચાબોલા હતા તે વખતે એક ગૃહસ્થને ત્યા સત પધાર્યા પણ આ ઘરના માલિક–સ્રીપુરુષ–બહારથી ઘણા સુદર ને ભલા લાગતા હતા પણ અદરથી સાવ જ બેડોળ! એક મહિનાના પરિચયથી સત ત્રાસી ગયા એ ઘરમા સત્ય, ચિન્તન, સ્વાધ્યાય, મધુરતા કઈ જ ન મળે એકલા બાહ્ય વૈભવના આડબરનો કોલાહલ હતો સતે મહિના પછી વિદાય વખતે આશીર્વાદ આપતા કહ્યુ 'માણસ બનજો!'

પુરુષ ધમાલિયો હતો એણે આ વાક્ય પર જરા ય વિચાર ન કર્યો, પણ સ્ત્રી ભારે ચકોર હતી, એ પામી ગઈ એણે પતિને પૂછ્યુ આપણે માણસ નથી? શુ ઢોર છીએ? સતે 'માણસ બનજો' એમ શા માટે કહ્યુ? આ સાભળી

પુરુષને પણ જરા વિચાર આવ્યો વાત સાચી હતી. ... કા કહ્યુ ? એણે મનમા ગાઠ વાળી, એ ફરી મળશે ત્યારે પૂછીશ.

કોઇ પણ વચન પર ઊંડાણથી વિચાર ... વક્તાની વાણીનો મહિમા સમજાય, નહિ તો શ્રવણ માત્ર ... વ્યસન બની જાય વ્યસની માણસ પ્રવૃત્તિ કરે ... એમાથી પ્રકાશ ન મેળવે પ્રકાશ તો ...

બે વર્ષ પછી ફરી સત પધાર્યા ત્યારે પેલી ... 'મહારાજ ! માણસ થશે એનો અર્થ શુ ? ... છીએ ?' સતે પોતાની પાસે એક કાચ હતો તે ... "લો આ કાચ, આ એવો અદ્ભુત છે કે ... જોશો તો તમે માણસ દેખાશો અને ... તો તમે જે છો તે દેખાશો "

સ્ત્રીએ કાચના અદરના ભાગના ... 'કા ?' પતિએ પૂછ્યુ સ્ત્રીએ ભડકીને કહ્યુ ... ! હુ તો આમા કૂતરી દેખાઉ છુ, અને ... રહીને ભસી રહી છુ હાય રે ! ...

ઉતાવળિયા પુરુષે કહ્યું ... અને પોતાની જાતને જોતા જ એણે ... આ શું ? હુ ગધેડો ! ઉકરડા ઉપર ઊભો ... મહારાજ ! જુલમ કર્યો ! તમે ...

સતે કહ્યુ "ભલા માણસ ! ... જે રીતે જીવો છો તે રીતે ... ! માણસ ... આકાર ગમે તે મેળવી શકે, ... માણસ ...

નથી, સત્યને ઉચ્ચારતો નથી, સત્યને આચરતો નથી અને જેના મન ને વાચાનો મેળ નથી તે મનુષ્ય હોવા છતા પશુ છે તે ભાષણ કરતો નથી પણ ભસે છે, બોલતો નથી પણ બકે છે!"

આજનુ વ્યાખ્યાન એટલે વાણીના તપની વિચારણા જીવન ગભીર વિચારણા માગે છે બહાર તમે ગમે તે હો, હુ એ અગે કઈ જાણવા નથી માગતો, તમે અદર આવો અદર તમે કોણ છો તે મને કહો સત્યનો ઝબ્બો તો પહેર્યો પણ એ ઝબ્બા નીચે શુ છે તે મને કહેશો ? બોલો, મારા ભાઈઓ ! બોલો ! આજ નહિ બોલો તો ક્યારે બોલશો ? મન ને વાણીનો સુમેળ છે કે કુમેળ ? મન ને વાણીએ આપણા જીવનને સગીતમય બનાવ્યુ છે કે બેસૂરુ ? જીવનમા શું છે, આનન્દ કે અફસોસ ?

કોઈને ગૂમડા થયા હોય અને ભારે કોટ પહેરીને ફરતો હોય તો કોને ખબર પડે કે આ કપડા નીચે ગૂમડા ખદબદી રહ્યા છે ? ગૂમડા ભલે બહાર ન દેખાય પણ અદર તો પીડા થાય ને ચળ ઉપડે ને ? લોહી નીકળે ને ? તમને કોઈ દિવસ અસત્યનુ ગૂમડુ ખટકે છે ખરુ ? એની પીડા થાય છે ખરી ? અસત્યની પીડા જરાય નથી થતી ? કાઇ નહિ આજ નહિ થાય તો મરતી વખતે આ ચિત્રો નજર સામે ખડા થશે ભૂતાવળની જેમ નાચ્યા કરશે અને અસત્યવાદીને મૂઝવી મારશે પણ જો આપણા જીવનમા સત્યનો સૂર્ય ચમકતો હશે તો અન્ધકારનો જરાય ભય નથી

આપણે કોઇ નાનકડી વસ્તુ ખોઇ બેસીએ છીએ ત્યારે કેટલો બધો અફસોસ થાય છે ? એક રૂપિયો ખોવાઈ ગયો હોય તો કેટલી ચિતા થાય ? પણ આજે આપણો આત્મા

આખો ને આખો અસત્યમાં ખોવાઈ ગયો છે, એનો જરાય વિચાર આવતો નથી આ કેવું આશ્ચર્ય !

આજકાલ કેટલાક ભોળા માણસો આવે છે અને કહે છે 'કંઈક મંત્ર બતાવો, કંઈક સિદ્ધ થાય એવો જાપ દેખાડો આપને વચનસિદ્ધિ આવડે છે ' હું કહું છુ કે અરે, ભોળા જીવો ! આમ બ્રાન્તિમાં ખોટા કાં ભમો છો ? પ્રિય, પથ્ય અને સત્ય એ વચન-સિદ્ધિનો મંત્ર છે ! સત્યના પ્રકાશથી ઝગઝગતું સુમધુર હિતવચન એ રામબાણ છે, એ અફર છે જેને વાગે તે વિંધાયા વિના ન રહે એ વચન જેના દિલમાં પેસે ત્યાં પ્રકાશના દીવડા પ્રગટે !'

આજનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરતાં એટલું જ કહું કે સત્યવાદી ભવેન્ વક્તા । સાચો વક્તા તે છે કે જેની વાણીમાંથી સત્યનો પ્રકાશ ઝરે છે ! Not only with our lips but it from our lives-એકલા હોઠમાંથી નીકળતા શબ્દોથી નહિ, પણ આપણા જીવનમાંથી પ્રગટતા સત્યના તેજથી આપણી વાણીને રંગી સાચા વક્તા બનીએ !

[૪]

દાતા

માનવતાના સોપાન અંગે આપણે ત્રણ સોપાનનું વિવેચન કરી ગયા આજે ચોથા સોપાનનો વિચાર કરવાનો છે ચિન્તકો શબ્દના ઊંડાણમાં કેવું રહસ્ય મૂકે છે તે જુઓ એ કહે છે કે ન દાતા અર્થદાનત કેવળ ધન વાપરવા માત્રથી દાતા નથી બનાતું અને માત્ર પૈસા ખર્ચવાથી દાતા થઈ શકાતું હોય

તો ત્યાં પ્રગતિ થા ન થા–દાતા હોય કે ન પણ હોય, આવો ગભીર ભાવ ન ઢહેત

ચિન્તકો જાણે છે કે કીર્તિ માટે, ગયેલી પ્રતિષ્ઠા પાછી મેળવવા માટે, પોતાનાં અપકૃત્યોને દાનના પડદા નીચે ઢાંકવા માટે, અને કેટલાક પુણ્યથી પાપ ઠેલાય એવા ભાવથી પણ દાન કરનારા છે આવી ભાવના દાન પાછળ રમતી હોય તો એ દાન ન કહેવાય યાદ રાખજો, કેવળ પૈસાથી આત્માની એકેય વસ્તુ ખરીદી શકાતી નથી ધનથી ચેતનજ્યોતનુ એક પણ કિરણ પામી શકાતુ નથી ધનથી માન મળશે, સન્માન મળશે, પૂજા મળશે, પ્રતિષ્ઠા મળશે, કીર્તિ મળશે, અરે! જડ જગતનાં કદાચ બધી વસ્તુઓ મળશે, પણ આત્મજ્યોતનુ કિરણ ધનથી મળવુ મુશ્કેલ છે એ આત્મજ્યોત મેળવવા માટે ધન સાથે મન પણ જોઇએ

આજકાલ જ્યા ત્યા સમાજમા અપાતા માનપત્રો અને દીવાલો પર ચોટેલી કુકુમ પત્રિકાઓને જોશો તો લાગશે, કે આજ ધનથી કીર્તિ કેટલી સસ્તી મળે છે તેનુ આ પ્રદર્શન છે કેટલીક કુમકુમ પત્રિકાઓ વાચુ છુ ત્યારે તો માથુ શરમથી નીચુ નમી જાય છે મનમા એમ થાય છે કે આવા મોટા આચાર્યો આવા નાના માણસોને આવા મોટા વિશેષણો આપે છે! આખી જિંદગી સુધી ન કરવાના કામો કરીને થોડા પૈસા એકાદ ઓચ્છવ પાછળ વાપરી નાખ્યા એટલે એમને આવા વિશેષણો આપવાના?

આ ગૃહસ્થો માટે જે વિશેષણો વાપર્યાં છે, તેટલા ગુણો તેમનામા હોય તો હુ કહુ છુ કે મોક્ષ એમનાથી જરાય દૂર

નથી એમને હવે બીજુ કઇ જ કરવાની જરૂર નથી એ વિશેષણો જોતા તો એ તરી ગયા છે એમ જ લાગે! પણ હુ આપને જ પૂછુ છુ આ બધા વાપરેલા ઇલકાએ આપને સાચા લાગે છે? જેના માટે નરરત્ન અને દાનવીર જેવા શબ્દો વપરાયા છે, એને ત્યા એક ભૂખ્યો માનવી જાય તો એને એક ટક પણ પ્રેમથી ભોજન મળે ખરુ?

સભામાથી "ભોજન તો ન મળે,પણ ગાળો તો મળે ને!"

તમે પણ ઠીક કહ્યુ શું મળે? ગાળો? અને એવા માટે વળી આવા વિશેષણો? કેવા દાનવીર ને કેવા નરરત્ન! અને આ વિશેષણ આપનારાઓના વિશેષણો જોયા કે? અધીં કંકોત્રી તો એમા જ ભરાઈ જાય છે! આ ઇલિકાબો જ એટલા બધા છે કે આમા નામ શોધવા જાઓ તો નામ પણ ન જડે પણ આ ઇલિકાબધારીઓ એમ કાચા ગુરુના ચેલા નથી તેઓ જાણે છે કે હનુમાનજીના પૂછડા જેવી આ પદવીઓમાં આપણુ નામ અટવાઈ જશે એટલા માટે એમણે વાચનારને વાચવા માટે સગવડ કરી આપી છે, પોતાના નામ બોલ્ડ (મોટા) ટાઈપમા ને બીજા રગમા છાપ્યા છે! એ જાણે છે કે પદવીઓમા નામ અટવાઈ જવાની સભાવના છે!

અને કેટલીક પ્રત્રિકાઓમા તો વળી ફોટા મુકાવ્યા છે અને આ ફોટાવાળી પત્રિકાઓમા ગાદિયા ને ચટણી બધાશે, ને ગટરમા પડીને સડશે આશાતનાની હદ થઈ ને! આવાઓને આજે કહેનાર કોણ? આ નિર્નાયક સૈન્ય કયા જશે એ ખબર પડતી નથી મને તો ભય લાગે છે કે ક્યાક નીચે ન ઉતરી જાય! જેમ એક નૌકામા સો નાવિકો બેઠા હોય અને સૌ

પોતાને ઠીક પડે તેમ હલેસા મારે તો નૌકાની જે દશા થાય એવી દશા આજ આ સમાજની છે!

આવી ધમાલમા દાતા શોધ્યા ય જડે? આ તો સૌ કીર્તિ માટે લૂંટાલૂંટ કરવાની કળેલા બહાદુરો છે! દાન લેનારા ઊંચા સાદે પેલા કાળાબજારિયાઓના વખાણ કરે અને પેલા સમાજને લૂંટવાની ધૂનમા પડેલા આ મહાનુભાવોના ગુણગાન ગાય એટલે પરિણામે બન્ને ઓછુ ભણેલા ગુરુઓ, અને સમાજને લૂંટનારા વહેપારીઓ–સમાજમા માન ને પ્રતિષ્ઠા મેળવી જાય ભોળા લોકો આમા શું સમજે?

એક સુભાષિત યાદ આવે છે

उष्ट्राणा विवाहे तु गर्दभा वेदपाठका ।
परस्पर प्रशसन्ति अहो रूप अहो ध्वनि. ॥१॥

ઊંટભાઈના લગ્નમા ગદ્ધાભાઈ ગોર બન્યા ગોર કહે 'વાહ! ઊંટનુ કેવુ સુદર રૂપ છે!' ઊંટ કહે 'વાહ! ગદ્ધાજીનો કેવો મીઠો ધ્વનિ છે!' આવી આ સમાજની દશા છે આવા વાતાવરણમા શુભદાન દેનાર દાતા કયાથી પાકે? સાધર્મિકોને ટેકો આપનારા, એમનો હાથ ઝાલી ઉપર ચઢાવનારા અને પોતાના ગરીબભાઇની આર્થિક રીતે પીઠ થાબડનારા આ કારણને લીધે વાતાવરણમાથી બહુ જ અલ્પ મળવાના આ દાતાઓનો ઘણો પૈસો તો વાજાવાળા, બેન્ડવાળા, પ્રેસવાળા અને રંગ બેરંગી મોટી મોટી કુકુમ પત્રિકા છાપવાવાળા ચાવી જાય છે બે દિવસ વાહ, વાહ થાય અને પછી હવા હવા થઈ જાય!

પહેલાના જમાનામા માણસને પાડવા માટે સ્વર્ગલોક માથી મેનકા ને અપ્સરાઓ આવતી, હવે એ નથી આવતી

કારણ કે એમને જોઈ માણસો ગાંડા થઈ જાય! એટલે આજના યુગમા મેનકા ને અપ્સરા કીર્તિ ને પ્રશંસાના રૂપમા આવે છે, અને માણસોને પાડી દે છે આજ માણસની જરા પ્રશંસા કરો એટલે ફુલાઈને ફુગ્ગો થઈ જવાનો વિદ્વાનો આવાઓને સાચા અર્થમા દાતા નથી કહેતા ત્યારે દાતા કોણ ?

दाता भूतहिते रत । પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણમા જેનુ મન રમે છે, તે દાતા હૈયાના ઊંડાણમાથી પ્રગટેલી જીવદયાની ભાવનાવાળો દાતા એટલે જ અભયદાન ઉત્તમ છે, ઉત્કૃષ્ટ છે આવી દાતૃત્વની ભાવના પ્રગટ્યા પછી પોતાના પ્રભાવથી, પોતાના બળથી કે પોતાના અધિકારથી કોઈને ય ભય ન થાય એની કાળજી રાખે તમારા હાથમા તો એક સોટી હોય તોય હાથ સીધો ન રહે! કા એ સોટી ઝાડ પર વિંઝાય, કા કૂતરાના બરડામા પડે, કા કોઈ રસ્તામા જતા ઢોર પર ફરી વળે એક સોટી પણ ન પચાવી શકાય તો બંદૂક કે તલવાર તો કઈ રીતે પચાવી શકો? જ્ઞાનીઓ કહે છે સાચા દાતાની આસપાસ તો એવી હવા હોય કે સૌ અભયનો મુક્ત આનંદ માણતા હોય!

ચૈતન્યદેવનુ નામ તો તમે સાભળ્યુ હશે? માર્ગાનુસારીમા પણ કેવા ગુણો હોય છે એ હુ કહેવા માગુ છુ ચૈતન્યદેવ અને રઘુનાથ શિરોમણિ-બન્ને સહાધ્યાયી અને બન્ને પાછા મિત્ર, દોસ્તી એવી કે જાણે પુષ્પ ને પરિમલ કદી છૂટા ન પડે અથવા એમ કહીએ તો ચાલે —

'મિત્તર ઐસા કીજિયે, જો ઢાલ સરીખા હોય,
'સુખમે પીછે પડ રહે, દુ ખમે આગુ હોય'

ખરો મિત્ર ઢાલનુ કામ કરે, સુખમા પાછળ હોય,

દુ ખમા ઘા ઝીલવા આગળ હોય તમારા મિત્રો સુખમા ને મહેફિલમા આગળ હોય ને દુ ખમા ને સ કટમા ભાગી જાય ! એવા મિત્રો માલ ખાવા હાજર થાય, માર વખતે અદશ્ય થાય એટલે મિત્રોને પણ ચૂટવા પડે છે જેને તેને મિત્ર ન કરાય

રઘુનાથે ન્યાયશાસ્ત્ર પર એક સુદર ટીકા લખી, અને ચૈતન્યદેવને બતાવી એણે મિત્રના કાર્યની પ્રશ સા કરતા કહ્યુ 'અદ્‌ભુત છે' આથી રઘુનાથ મનમા મલકાયા એમને થયુ, આ ટીકા મને જગતમા પ્રખ્યાત બનાવશે, મારી કીર્તિ ભારત ભરમા ફેલાશે

તે અરસામા ચૈતન્યદેવ પણ ન્યાય પર ટીકા લખતા હતા એમની ભાવના ખ્યાતિ મેળવવાની ન હતી, એમને પ્રશ સાની ય પડી ન હતી એ તો કર્તવ્યબુદ્ધિથી લખ્યે જતા હતા એક દિવસની સાજે, રઘુનાથ ચૈતન્યને ઘેર આવ્યા ત્યારે તે ટીકા લખી રહ્યા હતા રઘુએ પૂછ્યુ 'મિત્ર, શું લખો છો ?'

મહૃદયી ચૈતન્યે ન્યાયના પાના મિત્રના હાથમાં આપતા કહ્યુ 'આપણી પૂર્વે થયેલા વિદ્વાનોએ વાવેલા વિદ્યાના વૃક્ષના ફળ આપણે ખાધા આપણે પણ થોડા બીજ વાવતા જઇએ જે આવતી કાલની પેઢીને આવા કામ લાગે'

રઘુનાથ જેમ જેમ એક પછી એક લીટી વાચતા ગયા તેમ તેમ એમનો જીવ અ દર ચઢતો ગયો એમના મુખની લાલી ઊડી ગઈ મો સફેદ પૂણી જેવું થઈ ગયુ ચિતામગ્ન રઘુનાથને જોઈ એણે પૂછ્યુ 'કેમ ? આટલા ઊ ડા વિચારમા ઊતરી ગયો ?'

સ્વસ્થ થતા રઘુનાથે કહ્યું 'હવે મારી ટીકાને તો કૂતરાય

નહિ સૂંઘે ! તારી આ પાડિત્યપૂર્ણ ટીકા આગળ મારી ટીકા શુ હિસાબમા ? હુ માનતો હતો કે મારી ટીકાથી હુ ખ્યાત નામ થઈશ, પણ આ જોતા લાગે છે કે એ એક કલ્પના જ હતી મિત્ર ! તું આ ગ્રથથી અમર બની જઈશ" એમ કહી પોતાના શ્રમને વિફળ જતો જોઈ, રઘુનાથે એક ઊ ડો નિ શ્વાસ મૂકયો

ચૈતન્યને વિચાર આવ્યો 'અમર તો કોણ થયુ છે ? નામ તેનો નાશ છે મે આ પ્રયત્ન કલ્યાણ માટે કર્તવ્ય બુદ્ધિથી કર્યો છે પણ મારા જ મિત્રની કીર્તિને એ હણતો હોય, એને જ એ ભયજનક દેખાતો હોય તો મારે આ પ્રયત્ન ન કરવો

એક પૂર્ણિમાની રાતે બંને મિત્રો જલવિહાર કરવા નીકળ્યા હતા હોડી સરિતાની છાતી પર રમી રહી હતી બંને વાતોએ ચઢયા એટલામા ચૈતન્યે બગલમાથી એક પોથી કાઢી, અને જાણે પોતાના નાજુક હૈયાને, જળમા પધરાવતો ન હોય એ રીતે ગ્રન્થ પાણીમા પધરાવી દીધો !

રઘુનાથે પૂછ્યુ 'મિત્ર ! આ શુ કર્યું ?'

કરુણાર્દ્ર સ્મિત કરી ચૈતન્યદેવે કહ્યુ 'જે ગ્રન્થ મારા મિત્રના કીર્તિચન્દ્રને રાહુ બની ગળી જતો હોય તે શા કામનો ? રઘુ ! આપણે તો બાળગોઠિયા તું જાણે છે કે હુ સૌના ભલાની ભાવનામા રમુ છુ અને મિત્રનુ જ ભલુ ન કરી શકુ તો બીજાનુ ભલુ તો હુ શુ કરી શકુ ? જે ગ્રન્થે તારા દિલ પર ઘા કર્યો એ ગ્રન્થનો મે પાણીમાં ઘા કર્યો '

અપર્ણના આ દૃશ્ય પર પૂનમનો ચાદ ચાદની વર્ષાવી રહ્યો હતો આખમા આવેલા આસુને લૂછતા રઘુનાથે કહ્યુ 'મિત્ર, તે તો જુલમ કર્યો તારો વર્ષોનો શ્રમ પાણીમા ગયો

પણ તારી આ જગત વ્યાપી કીર્તિ ?'

"રઘુ! કીર્તિની ખાખને જે શરીરે ચોળી જાણે તે જ કંઇક કરી શકે કીર્તિનો મોહ છોડ્યા વિના કલ્યાણ નથી મારી કીર્તિ કોઈના ય માટે ભયરૂપ હોય તો એ કીર્તિથી સર્યું!'

આ સાભળી રઘુનાથ એના ચરણોમા ઢળી પડ્યા 'ચૈતન્યદેવ! તે જ ખરુ મેળવ્યુ મે તો કેવળ ટીકાઓ જ કરી છે અમે પૂજાઈશુ તમે અણપ્રિછયા રહેશો, પણ પૂજનારા તળિયે જશે, અને અણપ્રિછયા તરી જશે '

આ પ્રસગ આપણને ક્ષણભર વિચાર કરતા કરી મૂકે છે આપણે આપણા વર્તમાન જીવન સાથે આ પ્રસગને સરખાવીએ તો આપણુ જીવન કેવુ વામણુ લાગે? આપણે જ્યા જઈએ ત્યા ભય જ ઊભો કરીએ છીએ આપણી વાણીમા અભય નથી, આપણા વર્તનમા અભય નથી, આપણા હૈયામા અભય નથી ચારે બાજુ ભયનુ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે આપણા સમાગમમા આવનાર આપણો ભય રાખે અને સામાના સમાગમમા જતા આપણે ભય રાખીએ આ રીતે અરસપરસ ભય ને અવિશ્વાસ ઊભા થયા છે ખરી રીતે આ ભય હોવો ન જોઈએ પ્રાણી અને માનવી વચ્ચે તો અભય અને વિશ્વાસ હોવો જોઈએ!

ભગવાનના ઘણા વિશેષણોમા એક વિશેષણ છે અભય દયાણ કેવું સુંદર છે, આ વિશેષણ! ભગવાન અભયના દેનારા છે દુશ્મનનેય ભગવાન તરફથી ભય નહિ, ક્રૂર પ્રાણી પણ ભગવાન પાસે અભય થઈને આવે એટલે ભગવાન સાચા અર્થમા દાતા છે આપણે એમના જ ભક્ત છીએ, પણ આપણે દાતા

નહિ, પણ ખાતા–જેનુ મળે તેનુ ખાધે જ જઈએ.

ભગવાન બધુય જાણે છે શું કર્યું, શુ કરે છે, ને શુ કરશે બધુય જાણવા છતા એનાથી ભય નહિ ખૂન કરીને ગયેલો ખૂની પણ દયા માટે પ્રભુ પાસે જાય તો પ્રભુ સભા વચ્ચે એમ ન કહે કે 'અલ્યા ખની! તું અહીં કેમ આવ્યો?' એ કરુણાસાગર તો એના ઉપર પણ ક્ષમા અને અભયની દૃષ્ટિ જ નાખવાના એટલે પાપી પણ એમની પાસે ભય વિના જઇ શકે છે

જ્યારે તમારી દશા કેવી છે? કોઈકની જરાસરખી ય વાત જાણતા હો, તો દમ મારતા ફરો કહી દઈશ હો, હુ તારુ બધુ ય જાણુ છુ તારી ચોટી મારા હાથમા છે, એમ કહેતા જાઓ ને તમારો સ્વાર્થ એમની પાસેથી કઢાવતા જાઓ તરવાર જેવી તીખી વાણી હોય, ખાબોચિયા જેવું ક્ષુદ્ર હૃદય હોય, કાગડા જેવી દોષ ગવેષક દૃષ્ટિ હોય, અને શિયાળ જેવી સ્વાર્થસાધુ બુદ્ધિ હોય, એવા માણસો અભયદાનને જીવનમા કઈ રીતે લાવી શકે? એવા માણસનુ મન પ્રાણી માત્રના કલ્યાણમા રમે એમ તમને લાગે છે? એવા માણસો માટે તો એમ જ કહેવાય કે બીજાનુ ભલું ન કરે તો કાંઈ નહિ પણ કોઈનુ બૂરુ ન કરે તો ય સારુ!

અભય માટે જોઈએ અર્પણનુ શૌર્ય, ધર્મભાવથી તરબોળ હૃદય, નિર્ભય સત્યમિત વક્તવ્ય, અને હૈયાની ઉત્કટ ઉદારતા–આ ગુણો આવે ત્યારે માણસ દાના બને છે જેણે સાચા દાનનો ઇતિહાસ સર્જ્યો છે, તે આવા ગુણોવાળા હતા એટલે જ આ સુભાષિતમા કહેવામા આવ્યુ છે કે આવા પ્રકારના દાતા હોય કે ન પણ હોય! નહિ તો ભાવ વિના

પૈસા વેરનાર દાતાઓની ક્યા ખોટ છે ? સામાન્ય રીતે ધન વાપરનારા ઘણા મળશે, પણ આવા જગતકલ્યાણમા રાચનારા, સૌના ભલામા ખુશ થનારા, બહુ ઓછા હશે જીવનશિલ્પીઓની ઈચ્છા આપણને સાચા અર્થમા દાતા બનાવવાની છે મારી નજર અત્યારે ઘડિયાળ પર જાય છે એ કહે છે કે સમયની મર્યાદા થઈ ગઈ છે હવે હુ મારા વિષયને વધારે ન લબાવતા એટલુ જ કહીશ

સૌનુ કલ્યાણ થાઓ

સૌ એક બીજાના કલ્યાણમા લાગી રહો

સૌના દોષ નષ્ટ થાઓ

જીવ માત્ર સુખની દુનિયામાં સફર કરો

આ પવિત્ર ભાવનાની નૌકામા આપણે આપણી જીવન યાત્રા વ્યતીત કરીએ એવી સુભેચ્છા

[૬]

ચાર મંગળ

चत्तारि परमंगाणि, दुल्लहाणिह जंतुणो ।
माणुसत्त सुई सद्धा, संजमम्मि अ वीरिअं ॥
—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

આ ચાર સાધનો આ જીવને મળવાં ઘણા જ દુર્લભ છે માનવતા, ધર્મશ્રવણ, શ્રદ્ધા અને સંયમમા વીર્યનો –પરાક્રમનો–ઉપયોગ

વિદાય વેળાએ પિતા જેમ પોતાના સુપુત્રોને છેલ્લી વારની ભલામણ કરે છે, તેમ ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં દેહ છોડતા પહેલા માનવજાતને આ ચાર અંગો કહ્યા

'મહાનુભાવો ! આ વિશ્વમા આ ચાર અંગ પરમ મંગળ છે મનુષ્યત્વ, શાસ્ત્રનું શ્રવણ, શ્રદ્ધા, અને સંયમમા પુરુષાર્થ '

મહત્તા મનુષ્યજન્મની નહિ, મનુષ્યત્વની છે મનુષ્યત્વ વિના આ મનુષ્યજન્મ ભયરૂપ છે આજે વિશ્વમા મનુષ્યો તો અબજોની સખ્યામા છે, પણ મનુષ્યત્વ ન હોવાને લીધે, આટલા વિજ્ઞાનના સાધનો હોવા છતા, અશાતિ છે, હિસા છે, ભય છે

ચતુર માણુસ પોતાના ચાતુર્યથી અન્યને છેતરી રહ્યો છે બળવાન માણુસ પોતાના બળના પ્રતાપે બીજાને દબાવી રહ્યો છે સત્તાવાન માણુસ પોતાની સત્તાથી સામાને નિર્દય રીતે કચડી રહ્યો છે, શ્રીમત માણુસ પોતાના ધનના જોરે માણુસને ગુલામ ગણી ખરીદી રહ્યો છે આ બધુ બની રહ્યુ છે, કારણુ કે મનુષ્યત્વ નષ્ટ થઈ રહ્યુ છે

મનુષ્યત્વ એ ગુલાબનુ ફૂલ છે ફૂલને ઉષ્ણુ જળમા ઉકાળશો, તો એ પાણીને ગુલાબજળ બનાવશે, એને ઊક રડા પર ફેકશો તો એ ત્યા પડયુ પડયુ સુવાસ પ્રસરાવશે એને કોઈ સુદરી વેણીમા ગૂથશે તોય એ ત્યા શોભામા અભિવૃદ્ધિ કરશે, અને કોઈ ભક્ત એને પ્રભુના મસ્તક પર ચઢાવશે તોય તે એટલી જ નમ્રતાથી સૌરભ મહેકાવશે એને ગમે તે સ્થાનમા મૂકો, પણુ એ પોતાનો ધર્મ નહિ ચૂકે

મનુષ્યમા મનુષ્યત્વ જીવત હોય છે ત્યારે એ પણુ સુમનની જેમ મહેકતું હોય છે એ જો ચતુર હોય તો ભોળા માણુસને બુદ્ધિભરી સલાહ આપે, એ લેખક હોય તો શિષ્ટ સાહિત્ય સર્જીને સમાજને સન્માર્ગે વાળે, એ બળવાન હોય તો નિર્બળનુ રક્ષણુ કરે, એ સત્તાવાન હોય તો પ્રજાને સહાયતા આપે, ને ધનવાન હોય તો એ નિર્ધનનો મિત્ર બને, કારણુ કે એનુ મનુષ્યત્વ એને આવા સારાં કાર્યો કરવા

અવિરત પ્રેરતુ જ હોય છે

સૂર્યનો પ્રકાશ જગતને લોકવ્યવહારમા પ્રેરે છે, તેમ મનુષ્યત્વ ભલાઈની પ્રવૃત્તિમા પ્રેરે છે, સૂર્યના પ્રકાશમા પ્રાણીસમૂહ અભય હોય છે, તેમ મનુષ્યત્વના પ્રકાશમા માણસનો પ્રત્યેક વ્યવહાર અભય હોય આજ તમે જોશો તો મનુષ્ય સામા મનુષ્યથી ચેતીને દૂર દૂર ચાલે છે, કારણ કે મનુષ્યત્વનો હ્રાસ થયો છે, માટે મનુષ્યજન્મને મગળમય બનાવવા મનુષ્યત્વની પુન પ્રતિષ્ટા કરો

બીજુ મગળ છે-શાસ્ત્રનુ શ્રવણ મનુષ્યત્વનો વિકાસ કરવામા શ્રવણ ખૂબ સહાયક બને છે માણસનુ મન પાણી જેવુ છે એ સદા નીચાણવાળા પ્રદેશમા જતુ હોય છે એમા પણ જો ઢાળ મળી જાય તો તો પૂછવુ જ શુ! એનો વેગ દ્વિગુણિત થઈ જવાનો-ખૂબ જ વેગથી નીચે જવાનુ માણસનુ મન નીચે જઈ જ રહ્યુ હતુ, એમા વાસનાથી ભભૂકતુ રગીલુ વાતાવરણ મળ્યુ માણસને ઉન્મત્ત બનાવે એવા નિર્લજ્જ નૃત્યો વધ્યા ડગલે પગલે વિલાસી ગીતોનુ શ્રવણ વધ્યુ અને મન વધારે ને વધારે અધોગામી બન્યુ

આવા સયોગોમા નીચે લપસતા મનને ઊચે લઈ જનાર હોય તો તે સત્શાસ્ત્રનુ શ્રવણ છે જેમ પપથી પાણી ઊચે જાય છે, તેમ મહાન પુરુષોના જીવન શ્રવણથી માણસનુ મન ઊર્ધ્વગામી થાય છે અને જેનુ મન પવિત્ર હોય છે, તે જ આનન્દમા રહી શકે છે

આનન્દ જગતની વસ્તુઓમા નથી, પણ નિર્મળ મનમા છે મનમા નીચતા હોય, અપવિત્રતા હોય, અધકાર હોય,

ત્યારે તો અનેક સાધનો હોવા છતા પણ તેને નિર્ભય આનદ મળતો નથી અને કેટલીકવાર તો ઊંડે ઊંડે વેદનાના દશથી માણસ પીડાતો હોય છે

અહી ભગવાને વાચન કરતા શ્રવણ એટલા માટે કહ્યુ કે, એથી ચારિત્રશીલ પુરુષના સાનિધ્યનો લાભ મળે એની વાણીમાથી નીતરતી ચારિત્ર્યની ઉષ્મા શ્રોતાના હૈયાને ભરી દે

શિયાળામા અગ્નિ પર લખેલ વિવેચન વાચવાથી ઉષ્મા નથી મળતી, પણ અગ્નિના સાનિધ્યથી જ ઉષ્મા મળે છે, તેમ પુસ્તકના વાચન માત્રથી આપણામા પરિવર્તન નથી આવતુ, પણ ચારિત્ર્યવાન પુરુષોની ઉપાસનાથી આપણા જીવનમા ત્યાગની ભાવના આવે છે અને એ આદર્શ માનવીની છાપ, ઉપદેશની સાથે સાથે આપણા હૈયા પર અકિત થાય છે

અહી એક વાત ખૂબ સૂચક છે આપણે જેને સાંભળીએ તે ત્યાગી હોવો જોઈએ ત્યાગી એટલે માત્ર કપડા બદલાવીને બેઠેલો નહિ પણ નિસ્પૃહી ને સયમી એવા નિસ્પૃહી પુરુષના મુખમાથી નીકળેલ વાણી નિર્મળ જળનુ કામ કરે છે પાણીથી જેમ શરીરનો ને વસ્ત્રોનો મળ દૂર થાય છે, તેમ આવી વાણીથી આપણા આત્મા પર ચઢેલા મળનો ક્ષય થાય છે

ત્રીજુ મગળ તે શ્રદ્ધા શ્રદ્ધા એ માનવીનુ પરમ ધન છે માણસ પાસે જો શ્રદ્ધાની મૂડી હોય તોજ એ જીવનમા પ્રગતિ કરી શકે છે જ્યારે શ્રદ્ધા ખૂટે છે, ત્યારે માનવપ્રગતિ થભે છે જીવનના વિષમ ને વિકટ પથમા માણસ શ્રદ્ધાના પાથેયથી જ આગળ વધી શકે છે બુદ્ધિ કુઠિત થાય છે,

ત્યા શ્રદ્ધા માર્ગ કરે છે શ્રદ્ધાનો આ જેવો તેવો વિજય નથી

માણસ કોઈપણ વસ્તુનો પ્રારભ ત્યા કરે છે, જ્યા એને એ વસ્તુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોય પણ એ વસ્તુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા ક્યારે જાગે ? જ્યારે એને પોતાના જીવનમા શ્રદ્ધા હોય, પણ એને એ જીવનમા શ્રદ્ધા ત્યારે જ જાગે જ્યારે એને પોતાના આત્માના અસ્તિત્વમાં અસીમ શ્રદ્ધા હોય આવો આત્મશ્રદ્ધાવાન માણસ જ આખા જગત સામે બાથ ભીડી શકે

ચોથુ મગળ તે સયમમા પુરુષાર્થ માણસ ધન રળવામા, એને સાચવવામા, વિલાસ વધારવામા પુરુષાર્થ કરે છે, પણ સયમની વાતમા એ પુરુષાર્થહીન બની જાય છે

ભગવાન કહે છે 'તુ તારો પુરુષાર્થ ભોગમા નહિ, ત્યાગમા કર'

ભેગુ કરવાનુ કામ તો એક ભિખારી પણ કરી શકે છે, એમા પુરુષની મહત્તા શી ! એક ભિખારી પાસે બે ડબલા હોય ને માર્ગમા ત્રીજુ ડબલુ મળે, તો એને એ ઝોળીમા નાખવાનો ભેગુ કરવાનુ અને ભોગવવાનુ કાર્ય તો ભિખારી પણ કરી શકે

મહત્તા ત્યાગની છે ત્યાગ માટે અમીરી જોઈએ મહાન હૃદય જોઈએ, પ્રકાશમય દૃષ્ટિ જોઈએ

સયમ એકદમ નથી આવતો ઇન્દ્રિયોના ઘોડા તોફાની છે એમને વશ કરવા કેવો પ્રબળ પુરુષાર્થ જોઈએ ! એમના મોમાં સયમની લગામ ન હોય, તો તે આપણા જીવનને ક્યાંય ફગાવી દે, કારણ જગત પ્રલોભનોથી ભરેલુ છે આવા પ્રલોભનભર્યા માર્ગમા જીવનરથને સલામત રીતે લઈ જવો

હોય તો સયમ વિના કેમ ચાલે ?

ઘણા માણસો કુશળ હોવા છતા જીવનમા આગળ વધી શકતા નથી, એમને શક્તિઓ મળી હોવા છતા અન્તિમ વિજય મળતો નથી, એનુ કારણુ એ જ કે, એ સયમમા નિર્બળ હોય છે એથી એમની સાધના માત્ર વ્યર્થ જાય છે, માટે માનવ જીવનને વિજયવતુ બનાવવા તમારી શક્તિઓને, તમારી આવડતને, તમારી બુદ્ધિને, તમારા પુરુષાર્થને, સયમમા જોડો.

માનવજીવનની પરમ મગળ એવી આ ચાર વાત ભગવાને શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા કહી છે

આજ જગતમા અશાન્તિનો દાવાનળ પ્રગટ્યો છે શાન્તિની વાતો માત્ર હવામા જ છે વાસ્તવિક જગતમા તો બુદ્ધિશાળી માણુસોને પણુ કોઈ માર્ગ દેખાતો નથી ચારે બાજુ આગના ભડકા છે એવા ટાણે માણુસે 'માણુસ' બનવા માટે ને શાન્તિની દુનિયા ઊભી કરવા માટે પણુ આ મગળ સત્યનો પ્રચાર સાહિત્યમા કરવો રહ્યો અને આ અગોને આચારમા વણુવાં રહ્યા

[૭]

જીવનમાં ધર્મ

धर्मस्य फलमिच्छन्ति, धर्मं नेच्छन्ति मानवाः
फलं पापस्य नेच्छन्ति, पापं कुर्वन्ति सादराः

માણસો ધર્મનું ફળ–પરિણામ ઇચ્છે છે, પણ તેમને ધર્મ આચરવો નથી એને પાપનું ફળ જોઈતું નથી, છતા પાપ આખો દિવસ પ્રેમપૂર્વક કરે જ જાય છે।

*

જીવન વ્યવહારમા ધર્મનો અગત્ય શી છે, તેનો આજે અહીં વિચાર કરવાનો છે જગત આખુ આબાદી, સુખ શાતિ, આનદ અને સપત્તિની ઇચ્છા કરે છે, પણ તે મળે શાથી? કારણનો વિચાર કોઈ કરતું નથી! કાર્ય જોઈએ છે, પણ કારણ નથી જોઈતું। પણ એ બને કેમ? ધર્મ સત્યનુ વૃક્ષ છે, અને

સુખ ધર્મનુ ફળ છે, ફળ કોને હોય? ઝાડને હોય, ઝાડ વાવીએ નહિ તો ફળની પ્રાપ્તિ કયાથી થાય? કેરીઓ જોઈએ છે, પણ આંબો વાવવો નથી ધર્મનુ ફળ મેળવવુ છે, પણ ધર્મ આચરવો નથી તો ફળ કેવી રીતે મળે?

પાપનુ ફળ બરબાદી, દુ ખ, અશાન્તિ, શોક અને દરિદ્રતા છે પાપ કુર્નન્તિ સાદરા ચોવીસે કલાક પાપમા રચ્યાપચ્યા રહેવું છે, પાપની પ્રવૃત્તિ કરવી છે, પાપમય જીવન જીવવું છે, અને પુણ્યના ફળની આશા રાખવી છે, તે કેવી રીતે બને? ગમાર પણ એવો વિચાર નહિ કરે કે બાવળના બી વાવીએ અને આંબો ઊગી નીકળે!

જીવનમા પાપનુ પરિબળ છે વાણી, વર્તન, અને વાચન મુખ્યત્વે વિલાસ તરફી છે, અને ફરીયાદ કરીએ છીએ કે સુખ મળતું નથી! પણ સુખ આવે કયાથી? સુખ જોઈતું હોય તો ધર્મમય જીવન બનાવો, પણ ધર્મની વાત આવે ત્યા તો કહેશો કે ફુરસદ નથી પણ યાદ રાખજો, કે એક દિવસ તમારે પરાણે –અનિચ્છાએ પણ ફુરસદ કાઢવી પડશે, અને તે અ તિમ પળે તમારુ ઘર ગમે તેટલા વૈભવથી છલકાતું હશે તોયે તે આકરુ લાગશે, ભારે પડશે આજ સુખના સાધનો એ વખતે ભય કર લાગશે આજે અહી પણ કેટલાય એવા બાહ્ય દૃષ્ટિએ સુખી દેખાતા માણસો હશે, જેમના અ તરને દુ ખનો કોઈ ગુપ્ત કીડો સતત કોરી ખાતો હશે!

મસાલો નાખી દૂધપાક બનાવ્યો હોય, અ દરથી સુગ ધી મહેક આવતી હોય, તેને પીવા મો સુધી કટોરો લઈ જઈએ, ત્યા કોઇ કહે કે એમા ઝેરના બે બિ દુઓ પડ્યા છે, તો આપણે

તરત એ કટોરો ફેકી દઇએ છીએ, તેને પીતા નથી, શુ કારણ ? કારણ એ કે વસ્તુ સુદર છે, તેના પ્રતિ પ્રીતિ પણ છે, પણ તે પ્રેય છે તેવી શ્રેય નથી વસ્તુ સુદર હોવા છતાં મારી નાખે તેવી તે ચીજ છે તેમ જ્યા જ્યા ધર્મ નથી ત્યા ત્યા બધુ હોય તો પણ ઝેરમિશ્રિત છે ધર્મ વિના જીવનમાં સુખ નહિ, શાતિ નહિ જેમ શરીર સારુ ન હોય તો ગમે તેટલો પૈસો હોય તો પણ માણસને ચેન પડતું નથી, તેમ જીવનમા ધર્મ ન હોય તો બહારની ગમે તેવી વસ્તુઓ આત્માને શાતિ આપી શક્તી નથી

અતર ઉજ્જડ છે

જગત પર નજર નાખો ! બહારથી સુખી દેખાતા [illegible] ઓ અતરથી બળી રહેલા જણાશે તેમને બહારથી [illegible] ભલે કહે કે, 'ભાઈ ! તમે તો પરમ સુખી છો.' [illegible] અતર બળતુ હોય છે કે તેમના અતરમા [illegible] છે ! પોતાની પીડા પોતે જ જાણે [illegible] પરના ગૂમડા દેખાય બહારથી તો સૌ [illegible] ઘણી છે, બબ્બે મોટરો છે, અને [illegible] વૈભવ છે !' પણ એકાન્તમા એને [illegible] બધુ છે, પણ ભાઈલા ! અતરનો [illegible] તો આ ઉકરડો લાગે છે' [illegible] તેથી જ બહાર ને અતરમા [illegible]

તમે છાપામા વાચ્યુ [illegible] અકસ્માતમા મરી ગયો એ [illegible] આવડતથી તેણે પૈસાનો [illegible]

સુખ ધર્મનું ફળ છે, ફળ કોને હોય? ઝાડને હોય, ઝાડ વાવીએ નહિ તો ફળની પ્રાપ્તિ ક્યાથી થાય? કેરીઓ જોઈએ છે, પણ આંબો વાવવો નથી ધર્મનુ ફળ મેળવવુ છે, પણ ધર્મ આચરવો નથી તો ફળ કેવી રીતે મળે?

પાપનુ ફળ બરબાદી, દુઃખ, અશાન્તિ, શોક અને દરિદ્રતા છે પાપ કુર્વન્તિ સાદ્ગ ચોવીસે કલાક પાપમા રચ્યાપચ્યા રહેવું છે, પાપની પ્રવૃત્તિ કરવી છે, પાપમય જીવન જીવવું છે, અને પુણ્યના ફળની આશા રાખવી છે, તે કેવી રીતે બને? ગમાર પણ એવો વિચાર નહિ કરે કે બાવળના બી વાવીએ અને આંબો ઉગી નીકળે!

જીવનમા પાપનુ પરિબળ છે વાણી, વર્તન, અને વાચન મુખ્યત્વે વિલાસ તરફી છે, અને ફરીયાદ કરીએ છીએ કે સુખ મળતું નથી! પણ સુખ આવે ક્યાથી? સુખ જોઈતું હોય તો ધર્મમય જીવન બનાવો, પણ ધર્મની વાત આવે ત્યા તો કહેશો કે ફુરસદ નથી પણ યાદ રાખજો, કે એક દિવસ તમારે પરાણે –અનિચ્છાએ પણ ફુરસદ કાઢવી પડશે, અને તે અંતિમ પળે તમારુ ઘર ગમે તેટલા વૈભવથી છલકાતું હશે તોયે તે આકરુ લાગશે, ભારે પડશે આજ સુખના સાધનો એ વખતે ભયંકર લાગશે આજે અહી પણ કેટલાય એવા બાહ્ય દૃષ્ટિએ સુખી દેખાતા માણસો હશે, જેમના અંતરને દુઃખનો કોઈ ગુપ્ત કીડો સતત કોરી ખાતો હશે!

મસાલો નાખી દૂધપાક બનાવ્યો હોય, અંદરથી સુગંધી-મહેક આવતી હોય, તેને પીવા મો સુધી કટોરો લઈ જઈએ, ત્યા કોઈ કહે કે એમા ઝેરના બે બિંદુઓ પડ્યા છે, તો આપણે

તરત એ કટોરો ફેકી દઇએ છીએ, તેને પીતા નથી, શુ કારણ? કારણ એ કે વસ્તુ સુદર છે, તેના પ્રતિ પ્રીતિ પણ છે, પણ તે પ્રેય છે તેવી શ્રેય નથી વસ્તુ સુદર હોવા છતા મારી નાખે તેવી તે ચીજ છે તેમ જ્યા જ્યા ધર્મ નથી ત્યા ત્યા બધુ હોય તો પણ ઝેરમિશ્રિત છે ધર્મ વિના જીવનમા સુખ નહિ, શાન્તિ નહિ જેમ શરીર સારુ ન હોય તો ગમે તેટલો પૈસો હોય તો પણ માણસને ચેન પડતુ નથી, તેમ જીવનમા ધર્મ ન હોય તો બહારની ગમે તેવી વસ્તુઓ પણ આત્માને શાતિ આપી શકતી નથી

અતર ઉજ્જડ છે

જગત પર નજર નાખો! બહારથી સુખી દેખાતા માનવીઓ અતરથી બળી રહેલા જણાશે તેમને બહારથી જોનાર કોઈ ભલે કહે કે, 'ભાઈ! તમે તો પરમ સુખી છો' પણ સાભળનારનુ અતર જાણતું હોય છે કે તેમના અતરમા કેટલા કાટા ભર્યા છે! પોતાની પીડા પોતે જ જાણે કપડા ઉતારે ત્યારે શરીર પરના ગૂમડા દેખાય બહારથી તો સૌ કહે કે, 'ભાઈ દસ લાખના ધણી છે, બબ્બે મોટરો છે, અને આલીશાન બગલો છે, શો વૈભવ છે!' પણ એકાન્તમા એને પૂછશો તો કહેશે કે, 'આ બધુ છે, પણ ભાઈલા! અતરનો બાગ ઉજ્જડ છે અતરને તો આ ઉકરડો લાગે છે' જીવનમા ધર્મનુ સગીત નથી, તેથી જ બહાર ને અતરમા ભેદ છે

તમે છાપામા વાચ્યુ હશે એક કરોડપતિ વિમાનના અકસ્માતમા મરી ગયો એ ઘણો વૈભવશાળી હતો પોતાની આવડતથી તેણે પૈસાનો તો ઢગ કર્યો હતો, અને ઝવેરાતની

પેટીઓ ભરી એ બહારગામ વિમાનમાં જતો હતો રસ્તામા વિમાન સળગ્યુ, અને આકાશમા એ પણ સળગ્યો ધરતી અને આકાશ વચ્ચે એવુ કરુણ મૃત્યુ થયુ આ સુખ! મરતી વખતે ભગવાનનુ નામ સભળાવનાર પણ કોઇ ન મળે! અને હાય! હાય! કરતો વચમા જ મરી પડે આવા કરુણ મૃત્યુઓ સાભળીએ છીએ ત્યારે કમકમાટી છૂટે છે

કેટલાક રસ્તામા ગાતા ગાતા જાય છે "દુનિયાંકી મઝા લે લો, દુનિયા તુમ્હારી હૈ" પણ હુ કહુ છુ કે દુનિયા તમારા પૂર્વજો કે મહાન્ ચક્રવર્તીઓની પણ નથી થઇ, તો તમારી કઈ રીતે થવાની છે? તમારા પૂર્વજો પણ 'મારુ મારુ' કરતા મરી ગયા એ શુ લઇને ગયા? કઈ વસ્તુઓ સાથે ગઈ? હા, જે સારા કાર્યો કર્યા, તે જરૂર સાથે ગયા, બાકી તો સાથે પાપનો ભાર જ

નમિરાજનુ દૃષ્ટાત

તમને ખબર છે કે પાપનો ઉદય આવે છે ત્યારે મધુર વસ્તુઓ પણ અમધુર લાગે છે! કોયલનો મધુર ટહુકો પણ કારમો લાગે છે નમિરાજ કેટલા વૈભવશાળી હતા? એ મહારાજવીને વૈભવનો પાર નહિ અ ત પુર પણ સુ દરીઓથી ભરેલુ પણ એક દિવસ એના દેહમા ભયકર રોગ ફાટી નીકળ્યો. શરીર જ્વરની જ્વાળાઓમાં તપવા લાગ્યુ, એ સળગતા અ ગો પર ચ દનવિલેપન કરવા માટે એની યૌવનવતી પત્નીઓ ચ દન ઘસવા બેઠી. સુ દરીઓના હાથે રત્નના ક કણ હતા જે રત્નક કણ અને નૂપુરઝકારના કવિઓએ ભારોભાર વખાણ કર્યા છે, જેના શ્રવણથી હૃદય નાચી ઊઠે અને દિલમા રણકાર જાગે, એ જ

કકણનો મધુર અવાજ આજે શૂળની જેમ નમિરાજના કાનમા ભોકાય છે એ કહે છે 'આ કર્કશ અવાજ ક્યાથી આવે છે?' એક વાર જેને સાભળવાની એ ઝખના કરતો હતો તે જ આજે એને ગમતો નથી, કારણ કે શરીરમા સુખ નથી પાપનો ઉદય થાય ત્યારે તેનુ પરિણામ દુખ તે સમયે વૈભવમા શાન્તિ ન દેખાય તે સહજ છે

મત્રીએ કહ્યુ 'આ અવાજ કકણનો છે'

નમિરાજ કહે 'મને આ કર્ણકટુ અવાજ ગમતો નથી'

સ્ત્રીઓએ એક એક કકણ કાઢી નાખ્યુ અને ચદન ઘસવા લાગી થોડી વાર થઇ અને નમિરાજે પૂછ્યુ 'કેમ! હવે અવાજ કેમ થતો નથી?'

મત્રીએ કહ્યુ 'કકણ બેને બદલે એક થવાથી' એકમા શાન્તિ, બેમા અશાન્તિ આપણે શીખ્યા છીએ ને! એકડે એક અને બગડે બે એનો અર્થ શો? બે થાય એટલે બગડે

નમિરાજને માંદગીમા કકણમાથી પણ આત્માના એકત્વનુ ભાન થયુ અને આત્મજ્ઞાની થયા
સમાધિ મરણ

વિદાયવેળાએ અનેકમાથી આત્મા એક જ રહેવાનો સૌને પાછળ મૂકી એ આગળ વધવાનો, આ પળ ઘણી જ કપરી હોય છે

જીવનના મર્મને ભેદી નાખે એવી આ પળ હોય છે આ સમયે પ્રભુનુ નામ કોને મોઢે ચઢે? જેણે સારા કાર્યો કર્યા હોય, જેણે જીવનમા પ્રકાશનો વિચાર કર્યો હોય, તે માણસ આવા સમયે પ્રભુનુ સ્મરણ કરી શકે

૯

આખી જિન્દગી જે ઘૂટ્યુ હશે, તે અતસમયે આવીને ઊભુ રહેશે પણ જેણે જીવનભર પાપનો, અધકારનો, વિચાર કર્યો હોય, તેને કોઈ 'નમો અરિહ તાણ ' સભળાવે તોય સાભળવુ ન ગમે, કેમકે જિન્દગીમા તે અગે પ્રેમ કેળવ્યો નથી, તેનુ મહત્ત્વ એને સમજાયુ નથી એટલે છેલ્લી પળે એ નામનુ સ્મરણ કરવુ પણ આકરુ લાગે છે

મૃત્યુની નોબત વાગતી હોય ત્યારે પ્રભુ-નામની બસરી કયાથી સભળાય? મૃત્યુની ભયકર કલ્પનામા એનો આત્મા ગૂગળાતો હોય ત્યા શાતિ કયાથી હોય? સમાધિ કેવી રીતે મળે? ભગવાન પાસે રોજ ચૈત્યવદન કરતા હો, ને જે સૂત્ર બોલતા હોય, તેનો અર્થ સમજતા હો, તો ખબર પડે કે આપણે 'જય વીયરાય'મા શી માગણી કરીએ છીએ! ધન નહિ, સ્ત્રી નહિ, પુત્ર-પુત્રી નહિ, પણ સમાધિ મરણની પ્રાર્થના કરીએ છીએ

સમાહિમરણ પ્રભુ, મારે કાઈ ન જોઇએ! મને સમાધિ મરણ મળો, શાતિભર્યું પ્રશાન્ત મૃત્યુ મળો

આહ! જ્ઞાનીઓએ મૃત્યુને પણ સત્કાર્યું! એની પણ માગણી કરી! જ્ઞાનીની મૃત્યુ માટે પણ કેવી તૈયારી!

ગમે તે ઘડીએ જવાનુ છે તો દરેક માણસે જીવનની તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ વેપારી તો ડાહ્યા કહેવાય પાણી પહેલા પાળ બાધે તમે કહેશો અમને વેપારમા સમજણ પડે, આમા સમજ ન પડે પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે આને પણ સમજે જ છૂટકો છે નહિ સમજો તો અતસમય બગડી જશે

શ્રી વસ્તુપાળ ને તેજપાળ પણ તમારી જેમ સસારી હતા,

પણ એમનુ જીવન ધર્મમય હતું એમણે એમનો વૈભવ આબૂના સગેમરમરમા ને આરસમા કોરીને એમના વૈભવને, એમના જીવનને, અમર બનાવ્યુ એમનુ મૃત્યુ થયુ, પણ તે કયા? જાણે યાત્રાને બહાને મરણની સામે ગયા! એમણે મૃત્યુને પણ શરમાવ્યુ!

એવો જ પ્રસગ ગુજરાતના મહામત્રી શ્રી ઉદયનનો છે એમનુ વીરમૃત્યુ વિચારવા જેવુ છે ગુજરાતને એની પૂરી પિછાન નથી શ્રી મુનશી જેવા કેટલાક લેખકોએ ઐતિહાસિક સાહિત્યને અન્યાય કર્યો છે ઇતિહાસના તેજસ્વી પાત્રોને પોતાની મનસ્વી વૃત્તિઓથી રગીને પોતાના માનસનુ પ્રદર્શન ભર્યું છે પ્રતાપી પાત્રોની પવિત્રતા સામાન્ય માનસમા આવતી જ નથી

મહામત્રી ઉદયનને શ્રી ક મા મુનશીએ પોતાની નવલકથાઓમા સાવ હીણા ચીતર્યા છે એમની એ નવલકથાઓ જાણીતી અગ્રેજી નવલકથાઓની પુનરાવૃત્તિઓ જેવી છે એમા જે જે પાત્રો હતા, તે તે પાત્રો પોતાની નવલમા ખડા કરવાં, ને એને ઇતિહાસનો આભાસ આપવા એમણે સોલકી યુગ પસદ કર્યો અને એ વખતના પાત્રોને મનફાવતા ગોઠવીને ગમે તે રીતે ઘડયા છે

તેઓએ એક પ્રસગે જાહેર કર્યું હતું કે મુજાલને ઠેકાણે પહેલા શાતુ મૂકયો હતો, પણ પછી ફેરવી નાખ્યો મજરી એમની કલ્પનાનુ પાત્ર છે! આમ એમણે નવલકથાનો રસ જમાવવા ગુજરાતના પ્રતિભાશાળી પાત્રોનો ખુરદો કરી નાખ્યો છે ઇતિહાસના સત્યને ભ્રષ્ટ કર્યું છે

આ વખતે એક ભરવાડનુ દૃષ્ટાંત યાદ આવે છે એ-

પુરુષ નદી ઊતરતા હતા સ્ત્રીએ પોતાના પગે સુંદર મેંદી મૂકી હતી પુરુષને એનો મોહ હતો સ્ત્રીને પગે પાણી ન અડે એ માટે એણે સ્ત્રીને અવળી પકડી માથુ નીચે ને પગ ઉપર સ્ત્રી પાણી પીને મરી ગઈ, પણ પેલા પુરુષે કહ્યુ

"ભલે જીવ ગયો પણ રગ તો રહ્યો"

આમ ગુજરાતના આ જાણીતા નવલકથાકારે નવલકથાનો 'ટેન્ટ' જાળવવા કેટલાય મહાપ્રતાપી પાત્રોનો ખુરદો કરી નાખ્યો છે આજના ઉદાર યુગમા શ્રી મુનશી જેવાએ એ પાત્રોને ન્યાય આપી પોતાના અપકૃત્યનુ પ્રાયશ્ચિત કરવુ ઘટે આ તો એક પ્રાસગિક વાત થઈ હવે આપણે મૂળ વાત પર આવીએ ગુર્જર ઈતિહાસના ઘડવૈયાઓમા મહામત્રી ઉદયનનુ સ્થાન અનુપમ છે

એ શી વર્ષના મહાયોદ્ધા શ્રી ઉદયન મૃત્યુશય્યા પર પોઢ્યા છે સમરાગણની એ ભૂમિ છે એમણે સૌરાષ્ટ્ર પર કપરો વિજય તો મેળવ્યો, પણ દેહ ઘાથી જર્જરિત થયો છે વિદાય વેળાએ એમને ગુરુ-દર્શનની પ્યાસ જાગી જેણે સમગ્ર જીવનમા દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઉપાસના કરી છે, તેને તે અત્યારે કેમ વીસરી શકે? એમણે કહ્યુ 'મને એક જ ઇચ્છા છે પ્રભુનુ નામ સભળાવનાર કોઈ ત્યાગીના સાનિધ્યમા મારો દેહ છોડુ

આ સમરભૂમિમા ત્યાગી સાધુ લાવવા કયાથી? રણમેદાનમા એક તરગાળો હતો એણે સાધુનો વેશ ભજવવા હા કહી એ સાધુનો વેશ પહેરી હાજર થયો અને દૂરથી જ ધર્મલાભ કહી ઊભો રહ્યો

મહામત્રી શ્રી ઉદયન સાધુને જોતા જ પથારીમાથી અર્ધા

બેઠા થઈ ગયા એમની આંખોમાં પ્રેમના ઝળઝળિયા આવ્યા એમને થયુ, મારુ કેટલુ પુણ્ય કે અંતસમયે આવા ત્યાગી મહાત્માના મને દર્શન થયા એમણે ચરણરજ લીધી પેલાએ 'नमो अरिहंताणम्' સભળાવ્યુ મહામત્રીનુ માથુ નમ્યુ એમણે છેલ્લુ શરણુ લીધુ 'अरिहंत शरण पवज्जामि' અરિહંતને શરણે જાઉ છુ

ऐसी दशा हो भगवन, जब प्राण तनसे नीकले,
गुरुराज हो निकटमे, और धर्म हो मेरे घटमे

જીવન ધર્મમય ને પવિત્ર હોય તો જ એ સમયે ગુરુ યાદ આવે મહામત્રી શ્રી ઉદયને પ્રભુનુ નામ જપતા મૃત્યુનુ શરણુ લીધુ એ પછી રાજ્ય તરફથી તરગાળાને સારુ ઇનામ આપવા માડ્યુ, ત્યારે તેણે તેનો અસ્વીકાર કરતા કહ્યુ 'ના, દ્રવ્ય મારે ન ખપે જે વેશના દર્શનથી મહામત્રી જેવાનુ મરણ સુધર્યું', જે વેશના ચરણોમા શ્રી ઉદયન જેવા મહામત્રી પણ નમે, એવો પાવનકારી પવિત્ર વેશ મળવા છતા હુ છોડુ તો મારા જેવો દુર્ભાગી કોણ? મને ત્યાગના પંથે જવા દો હુ કોઈ જ્ઞાની ગુરુના શરણુમા જઈ, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી, ચારિત્ર પાળી મારા જીવનને ધન્ય બનાવીશ મને જવા દો 'अरिहंत शरण पवज्जामि'

વેશ લઈને ભજવતા આવડવો જોઇએ તમે પણ મનુષ્ય-ભવનો વેશ ભજવો છો ને? છપ્પન ઇચનો ડગલો પહેરવા માત્રથી કાઇ મનુષ્ય ન થવાય બહારના વેશમા સૌ સારા દેખાય છે, સારા દેખાવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે, પણ ખરેખર સારા થવાને કેટલા પ્રયત્ન કરે છે? ફોટો પડાવવા

જાઓ ત્યારે કેવા દેખાઓ છો? બહાર સુંદર અને અંદર બગાડ, આ ક્યાં સુધી ચાલશે? અંતે પ્રભુના દરબારમાં તો અંદરનું બહાર આવ્યા વિના નહિ રહે ને?

કુદરતે આપણી છાતીમાં વિચારો જોવાની બારી નથી મૂકી. એવી બારી હોય તો શું પરિણામ આવે? પોલ બધી ઊઘડી જ જાય ને! બધા દાવપેચ દેખાવા લાગે ને! તમારા દિલમાં કોણ રમે છે, અને કેવા વિચારો આવે છે, એ બધું દેખાય તો પછી તમારો કોઈ સંગ પણ ન કરે! પેટનો છોકરો પણ કહે કે તમે દૂર રહો, સ્ત્રી પણ સંભળાવી દે કે તમે કેવા છો, તે હવે જોઈ લીધા. પતિ પણ કહી દે કે તું કેવી સતી છે, તે સમજાઈ ગયું. પણ સારું છે કે એવી બારી નથી. પણ દુનિયા ન જુએ તો કાંઈ નહિ અનંત સિદ્ધો તો જુવે છે ને! પ્રભુ આપણા કાર્યોનો સાક્ષી છે, માટે મનુષ્યત્વની છબીને ધર્મની ફ્રેમથી મઢો.

એક કવિ કહે છે:

'નરભવ નગર સોહામણું પામીને કરજે વેપાર

ચોરાશી લાખના ફેરામાં આ નરભવ નગર અનુપમ છે. મનુષ્ય-દેહરૂપી ઉત્તમ બંદર મળ્યું છે. જીવન એવું બનાવો કે ગમે તે પળે મૃત્યુ આવે તો પણ મુખ ઉપર પ્રસન્નતા હોય. આજે તો અંતસમયે દવાખાને લઈ જાય, ત્યાં અભક્ષ્ય અને અપેય દવા પી પીને મૃત્યુ પામે! દવા પીને કોઈ અમર થયું છે કે?

અમરત્વને આરે

અમરત્વ ક્યાં છે? દવા અને ડોકટરો અમર નહિ બનાવી

શકે અમરત્વ માટે એક રૂપક છે દેવોએ ઘણા કષ્ટે અમૃત શોધ્યુ પણ રાખવું કયા કે જેથી તે માનવજાતને હાથ પડે નહિ

એક દેવે કહ્યુ 'પર્વતની ટોચ પર મૂકો.' જવાબ મળ્યો 'જે માનવ માઉન્ટ એવરેસ્ટને સર કરી શકે તે કયા શિખરે ન પહોંચે?' ત્યારે સતાડવું કયા?

બીજા દેવે કહ્યુ 'પર્વતની ગુફામા કે ખીણમા સતાડો' ઉત્તર મળ્યો 'જે માણસોએ માઈલો ઊંડી ખીણો અને ખાણો ખોદી, તેલના કૂવા અને પાતાળકૂવા ખોદ્યા, તે ગુફાઓને રહેવા દેશે ખરા?'

એટલામા એક વિબુધ બોલ્યો 'અમૃતને એવે સ્થાને મૂકો કે જ્યા માણસને શોધવાનુ મન ન થાય જેનો વિચાર સરખોય ન આવે!' એટલે અમૃતને માણસના હૈયામા મૂકયુ તે દિવસથી માણસ બહાર સર્વત્ર અમરત્વને શોધતો ફરે છે, પણ અતરમા, પોતાના હૈયામા તો તપાસતો જ નથી એની સામે જ છે, એની જ ઉપર પગ મૂકી એ આગળ વધે છે!

જ્ઞાનીઓ આ વાતને સાદી ભાષામા સમજાવે છે 'જેમ વન ઢૂંઢે મૃગ કસ્તૂરીયો લેવા મૃગમદ ગધ' હરણની ડૂટીમા કસ્તૂરી છે, પણ એ ત્યા શોધતું નથી, જે દિશામાથી પવન આવે છે, તે દિશા ભણી એ દોટ મૂકે છે! તેમ અમૃત આપણી પાસે છે, પણ આપણે અતરમા ડૂબકી મારતા નથી, અને જ્યા ત્યા શોધતા ફરીએ છીએ

લોકો ધર્મને બાહ્યાચારમા શોધી રહ્યા છે મદિરોમા જઈ જોરશોરથી ઘટ વગાડયા કરે છે, જાણે ભગવાનને જગાડના ન હોય! સૌને બાહ્ય ધર્મ જોઈએ છે, અતરધર્મ અદૃશ્ય

જાય છે અરે ભાઈ! સાચો ધર્મ અંદર છે, માટે અંદર આવો

આજ વિજ્ઞાન વધ્યુ છે, પણ આત્મ-વિજ્ઞાન વિના બધુ નકામુ છે એ દુનિયાનુ બધુ અપાવશે, પણ અમરત્વ નહિ અપાવે અમૃત આત્મામાથી જ પ્રગટવાનુ છે દેહ ભલે પડે, પણ આત્મા નથી પડવાનો આ દૃષ્ટિ આજના વિજ્ઞાનમા ક્યા છે!

શ્રી સાગરજી મહરાજ માદા હતા ભક્તોએ ડૉક્ટરને બોલાવ્યા મહારાજશ્રીની છેટલી સ્થિતિ હતી ડૉક્ટરે તપાસીને ખાનગીમા જઈ એક ભાઈને કહ્યુ 'સીરિયસ છે'

મહારાજશ્રીને કાને આ શબ્દો પડયા, એમણે કહ્યુ, અરે ભલા ડૉક્ટર! આ વાતને ખૂણામા જઈને શુ કહો છો? હવે ભય ક્યા છે, કે ગભરાવાનુ હોય? સમરાગણના મરણિયા લડવૈયાને મૃત્યુનો ભય કેવો? એ લડવા માટે તો નીકળ્યો છે અમે મૃત્યુની સામે જગ ખેલવા તો સાધુ થયા છીએ'

આ સાભળી સૌ નમી પડયા મૃત્યુની છેટલી પળે પણ કેવુ ધૈર્ય! મૃત્યુ પ્રત્યે કેવી બેપરવાઈ! કિંમત દેહની નહિ, પણ આત્માની છે! એ માટે એક સુદર દૃષ્ટાત આપુ જીવનના મૂલ્ય

એક કજૂસ કરોડપતિનુ શબ સ્મશાનમા પડયુ હતુ એ સ્મશાન નદીના કિનારે હતુ આ વહેતી નદીના કિનારે એક યોગી બેઠા હતા એટલામા એક ભૂખ્યુ શિયાળ પેલા શબ પાસે આવ્યુ, અને શબ પર તરાપ મારી ત્યા યોગી બોલ્યા 'રે રે जम्बूक! मुञ्च मुञ्च सहसा नीचस्य निन्द्यं वपु! શિયાળ! રહેવા દે, રહેવા દે આ નીચ દેહ છે એની કાયા નિદાને પાત્ર છે, એને ખાઈશ તો તારી બુદ્ધિ પણ ભ્રષ્ટ થઈ જશે'

શિયાળે કહ્યુ 'બાપુ ! મને ખૂબ ખૂબ ભૂખ લાગી છે હુ બીજુ કાઈ નહિ ખાઉ, હુ તો માત્ર એના હાથ જ ખાઈશ'

યોગી કહે 'હાથ ન ખવાય, કારણ કે હૃન્તૌ દાન વિવર્જિતૌ આ હાથ દાનથી વેગળા રહ્યા છે આ હાથે દાન કર્યું નથી આ હાથથી એણે લૂટ જ ચલાવી છે આ હાથથી એણે નોટના બડલો જ ભેગા કર્યા છે કેવી રીતે ભેગા કર્યા છે, તેની તને ખબર છે? લૂટીને, કમાવીને, અજ્ઞાનમા રાખીને, વિશ્વાસઘાત કરીને-ભેગા કર્યા છે'

આ વાત વિચારવા જેવી છે ભેગુ તો કર્યું પણ સાથે શુ આવવાનુ ? પાછળ મૂકીને જવા માટે કેટલા પાપો થઈ રહ્યા છે પુણ્યનો સૂર્ય તપે છે, ત્યા સુધી પૈસાનો પ્રકાશ આવે છે, એ આથમતા આત્માનુ શુ?

જબ લગ તેરે પુણ્યકા આયા નહી કરાર
તબ લગ સબકુછ માફ હૈ, ગુના કરો હજાર

જ્યા સુધી પુણ્ય છે, ત્યા સુધી ધમધોકાર ચાલે ઊધુ નાખશો તોય સીધુ પડશે પુણ્યનો કરાર પૂરો થશે, એટલે પાપનો વારો આવશે પછી સવળુ કરશો તોય અવળુ પડશે લક્ષ્મીને રાખવા માગશો તોય તે તાળી દઈને ચાલી જશે અત્યારે તમારી પાસે છે, ત્યારે તમે વાપરો નહિ, તો લક્ષ્મી તમારી પાસે કઈ રીતે ટકે ?

આજ તો લોકોની એવી વૃત્તિ થઈ છે કે, હુ આખા ગામનુ ખાઉ, મારુ ખાય એનુ નખોદ જાય આવી વૃત્તિ હોય ત્યા ઉદારતા કેમ સભવે? આવા માણસો કદાચ દાન કરે તો તે પણ કીર્તિ માટે પાચ હજાર રૂપિયા આપેને બીજે

દિવસે ક્યા જુએ? 'છાપામા, 'છાપા'મા પોતાના સમાચાર અને ફોટા ન જુએ તો પેટમા ગોટા જ ઊપડે ને!

દાન એક પ્રકારનો વ્યાપાર ન બનવો જોઈએ દાનવીર પુરુષોએ પાલિતાણામા મદિરોનુ નગર ઊભુ કર્યું, પણ ક્યાય નામ ન મળે આજ તો એક 'પટ' કરાવે તોય અદર નામ કોતરાવે! અને એકલુ પોતાનુ કે પોતાના પિતાનુ નહિ પણ ઘરમા હોય તે બધાનુ શુ કીર્તિ ભૂખ?

તમે કહેશો 'અમે અમારા પૈસા આપીએ તો બદલો ન માગીએ?' પણ હુ તમને પૂછુ છુ કે તમે આ પૈસા લાવ્યા ક્યાંથી? ગરીબો પાસેથી ને? તો જેમના છે, તેમને આપો છો, તેમા આટલા શાના ફુલાઓ છો? એક ઠેકાણે ટેકરો છે, એનો અર્થ એ જ કે બીજે ઠેકાણે ખાડો પડ્યો છે!

પહેલાના જમાનામા સુખી માણસો ઘરમાથી નીકળતા ત્યારે અપગ માણસો તેમની વાટ જોઈને બેસતા લૂલા, લગડા, આધળાઓનુ એ પોષણ કરતા, અને ખિસ્સામા સોના મહોરો પણ રાખતા જરૂરિયાતવાળા સારા માણસને જોઈ સોનામહોરથી પણ ખીસુ ભરી દેતા એવા દાતાઓ ગયા આજ તો કેવા રહ્યા છે, તે કવિ કહે છે –

દાતા દાતા મર ગયે, રહ ગયે મખ્ખીચૂસ,
'લેને દેને મે કુછ નહિ, લડને મે મજ્બૂત'

આજ તો મોટરોનો મહિમા જાગ્યો છે મોટરની આગળ કોઈ ગરીબ આવે તો કચરાઈ મરે, અને પાછળ પડે તો ધુમાડાના ગોટા મળે ગરીબો ધનિકો પાસે આશા ન રાખે તો કોની પાસે રાખે? કોઈ ગરીબ શ્રીમતના બગલા પાસે જાય તો લિયો

ચોર જાણી ધક્કા મારે જો કે કેટલાક સારા શ્રીમતો હોય છે, પણ તે કેટલા? આંગળીના વેઢા પર આવે એટલા જ ને?

ભીખ માગવા આવનાર તો ભિક્ષા માગે છે, અને જાણે આડકતરો તમને ઉપદેશ પણ દે છે 'શેઠ, ગયા ભવમા અમારી પાસે પણ તમારા જેવો જ વૈભવ હતો, સપત્તિ હતી, પણ અમે ન આપ્યુ એટલે અમારે તમારે ત્યા માગવા આવવાનો વારો આવ્યો, તમે આજ નહિ આપો તો આવતા ભવે તમારે પણ અમારી જેમ માગવુ પડશે માટે આપો 'આ હાથ દાનથી શોભે છે, કકણ કે ઘડિયાળથી નહિ હાથથી દાન ન અપાયુ તો એ શિયાળ જેવા પશુના ખાવાના કામમા પણ નહિ આવે ચાદા તો કાગડો પણ જોઈ શકે

યોગીએ જ્યારે શિયાળને કહ્યુ કે આ મૃત્યદેહના હાથે દાન કર્યું નથી, પણ લૂટ કરી છે માટે આ હાથ ખાવા લાયક નથી, ત્યારે શિયાળે કહ્યુ 'આના બે કાન ખાઉ?'

યોગી કહે 'નહિ, કાન પણ નહિ શ્રુતિપટૌ સારશ્રુતિ –દ્રોહિણૌ આ કાને ધર્મ કથા સાભળી નથી દર્શન કથા આ કાનને સ્પર્શી નથી તેણે તો વિલાસી ગાણા' શાતિથી સાભળ્યા છે દુનિયાના ન્યૂઝ સાભળ્યા છે, આત્માના ન્યૂઝ સાભળવાની એને ફુરસદ નથી મળી

કાનને રાજકથા સાભળવી ગમે દેશકથા સાભળવામા રસ આવે ખાવાપીવાની વાતમા–ભોજનકથામા કાન સવળા થઈ જાય અને સ્ત્રીકથા આવે ત્યા તો એમા તલ્લીન થઈ જાય, એકાગ્ર બની જાય પણ નીતિકથા કાઢો તો ભાઈ ને ઝોકા આવે, આળસ ચઢે કહે કે સમય નથી કદાચ કોઈ પ્રસ-

સાંભળવા બેસી જાય તો એવા શાહુકાર કે જરાય સાથે લઈને ન જાય ! સાંભળેલું બધું જ ત્યાં મૂકી જાય! લઈ જાય તો ચોરમાં ખપે ને !

આત્માની વાત એક કલાક પણ સાંભળવા માટે સમય ન મળે તો માણસાઈ કઈ રીતે આવે ? માનવતા કઈ રીતે જાગે? આત્મપ્રબોધ કઈ રીતે થાય ત્રેવીશ કલાક આ કાનમાં દુનિયાનું ઝેર રેડાઈ રહ્યું છે એ ઝેરને ધોનાર કોઈ હોય તો વીતરાગની આ પવિત્ર વાણી છે આ વાણીના પાણી ન મળે તો આત્માની મલિનતા કઈ રીતે ટળે ?

આખો દિવસ દુનિયામાં જોશો તો નિંદા સિવાય કાંઈ ન મળે ચાર માણસ ભેગા થાય તો નિંદા કરવાના પ્રશંસા કોઈનાય મોઢે આવે છે? આખા દિવસમાં તમે કેટલા માણસના સદ્‌ગુણ જુઓ છો ? અને દુર્ગુણ કેટલાના જુઓ છો ? તમારા ધ્યાનમાં પહેલો ગુણ આવે છે કે અવગુણ ? ચાંદા જોવાનું કામ તો કાગડા પણ કરી શકે છે, એ જ કામ માનવની દૃષ્ટિ કરશે તો માનવીની મહત્તા શી ?

પાપીઓના પાપો જ પાપીઓને મારશે એની નિંદા કરી તમે શું કરવા તમારા આત્માને મલિન કરો છો ? યાદ રાખજો કે નિંદા પણ દારૂ જેવી માદક વસ્તુ છે એનો કેફ ચઢયા પછી માણસ ચૂપ રહી શકતો જ નથી પછી તો એ વગર બોલાવ્યો, વિના પૂછયે પણ જેના તેના અવર્ણવાદ-નિંદા બોલતો ફરવાનો

જુની કહેવત હતી ચાર મળે ચોટલા, તોડી નાખે ઓટલા હવે એ કહેવતને ફેરવવી પડશે બહેનોને ઘરની જવાબદારીને લીધે ઓટલા તોડવાની ફુરસદ રહી નથી હવે તો

પુરૂષો જ ભેગા થઇને ચૂટણીમા ને ઉમેદવારીમા ઓટલા તોડતા હોય છે એટલે ચાર મળે ચોટલી તો તોડી નાખે (કો'કની) રોટલી! સવારથી ઊઠીને પ્રભુનુ નામ લેવાને બદલે ઓટલા પર છાપા લઇને બેસી જાય, અને દાતણ કરતા કરતા છાપુ વાચતો જાય અને આખી દુનિયાનુ જાણે પોતે ન જાણતો હોય એમ વાચતો જાય! બે-પાચ એની પાસે બેસીને આવી વાતો સાભળી મનમા ડોલતા જાય અરે, આવી કારમી કાળી કથાઓ સાભળવા માટે આ કાન મળ્યા છે?

પત્રકારોનો ધર્મ

આ સ્થળે એટલુ કહેવુ જોઇએ આજે કેટલાક પત્રકારો પણ પોતાનો ધર્મ ભૂલ્યા છે પ્રજાને શુ પીરસવુ એ પત્રકારના વિવેક પર આધાર રાખે છે પત્રકાર વિવેકી હોય તો પ્રજાને તારી શકે પ્રજાને મહાન્ બનાવી શકે અને પ્રજા ઉન્નત ભાવનામય બને એવુ સાત્વિક સાહિત્ય પીરસી શકે આજે ઉપદેશકોનુ સ્થાન છાપાઓએ લીધુ છે ઉપદેશકો ખૂણામા છે પત્ર જાહેરમા છે, પ્રજામાનસ ઉપર પત્રની અસર જેવી તેવી નથી એ ધારે તે કરી શકે, એટલે પત્રકારની પ્રજ્ઞા પણ વિવેક માગે છે, તેમ વાચકની પાસે પણ વિવેકનો ચીપિયો હોય તો, એ ગ્રહણ કરવા લાયક ગ્રહણ કરે, ને નિદ્ય તેમજ અયોગ્ય હોય તેને જતુ કરે આવો વિવેક હશે તો આ કાન ધન્ય થશે, નહિ તો આ કાન શિયાળના ખાવાના કામમાય નહિ આવે

સૌંદર્યના અશ્વનો સવાર કોણ થઈ શકે?

જોયુ? યોગીએ હાથને નિદ્ય ગણ્યા, પવિત્ર શ્રવણ વિનાના કાનને અયોગ્ય કહ્યા, ત્યારે શિયાળે પૂછ્યુ 'તો આખ ખાઉ?'

યોગી કહે नेत्रे साधुविलोकनेन रहिते આ આંખોએ સાધુપુરુષોના દર્શન નથી કર્યા, સાધુપુરુષો એને ગમ્યા જ નથી સત્પુરુષોને સામે આવતા જોઇ એણે આખ આડી કરી છે આ આખોએ સ્ત્રીઓના ઉદ્ભટ રૂપ જોવામા જ જન્મારે કાઢયો રૂપમા, રગમાં, સૌન્દર્યમા આ આંખો ખૂચી ગઈ વસ્તુને જોવાની ના પાડી ત્યા આ નયનો ઠર્યા, અને જ્ય નયનોને ઠરવાનુ કહ્યું ત્યાથી ખસ્યા

તમે રસ્તા પરથી પસાર થાઓ છો ત્યારે જુઓ છે ને? માણસોની આખો ઠેકાણે છે ખરી? એ કેવી આડી અવળી ભટકે છે? કેટલીકવાર તો આ આખો એવા એવ સ્થાનમા તલ્લીન થઇ જાય છે કે કોઇની સાથે અથડાય ત્યારે એને ભાન આવે, એથી જ તો અકસ્માતો (Accidents વધ્યા છે? દેખતા આધળાઓની સખ્યા આજે ઓછી નથી આવા અધોને સાચા સૌન્દર્ય-દર્શન કયાથી લાધે?

સયમનો લગામ જેના હાથમા હોય તે જ સૌન્દર્ય અશ્વ ઉપર ચઢી શકે આ આખોને ચામડીના રૂપનો સૌન્દર્યને કેવો રસ છે તે જુઓ ચિતનાત્મક સાહિત્ય વાચતા આખન પાપણો પર ઊઘ ચઢી બેસે, પણ સિનેમા કે નાટકમા ઓ આવે ખરા? એનુ કારણ એ જ કે આખમા વિકાર છે વિકારને વિકારી વસ્તુ જ ગમે

સૌદર્ય કાંટો નથી ફૂલ છે.

એક કવિએ કહ્યુ છે

Beauty is to admire and not to touch it is touched it is spoiled'

સૌન્દર્ય પ્રશસાભરેલી દૃષ્ટિથી જોવા માટે છે સ્પર્શવા માટે નથી સ્પર્શતા નાશ પામે પણ તે કયુ સૌન્દર્ય? આ ચામડામા વસેલુ કે પ્રકૃતિમા વણાયેલુ? દેહદેશવાસી સૌન્દર્યને હુફનારી આખો પાપી છે આવી આખો એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને અથડાયા જ કરવાની એને સ્થિરતા કયાથી હોય? આત્મદેશવાસી સૌન્દર્ય માટે કહેવાય છે शुद्धम् अपापविद्धम् सौन्दर्यम् એ સૌન્દર્ય શુદ્ધ છે, પાપને નહિ સ્પર્શેલુ તે પવિત્ર છે

આપણા મહાકવિ કહે છે

'ઓ રસનમ્યા બાળ રસની રીત ન ભૂલજો!
પ્રભુએ બાંધી પાળ રસસાગરની પુણ્યથી'

ચામડાની રૂપકડી પૂતળીઓની શોધમા જ્યા સુધી આખો પછાડા ખાતી હોય ત્યા સુધી તેનામા સૌન્દર્યની ઉપાસિકા શુદ્ધ ચેતના છે, એમ કેમ કહેવાય? હુ કહુ છુ, સૌન્દર્યના ભક્ત બનજો, એને પૂજજો પણ તે સૌન્દર્ય આત્મિક હોવુ જોઈએ યાદ રાખજો સૌન્દર્ય કાંટો નથી, ફૂલ છે એના દર્શનથી ઘા ન વાગે, પણ હૃદય [illegible] થાય ડખ વાગે ત્યા સૌન્દર્ય નથી, પણ [illegible] છે [illegible] જોઈને આવ્યા પછી હૈયુ નિર્મળ ને હળવુ નહિ બનતું, પણ વિકલ્પોના ભારથી ભારે બને છે [illegible] સૌન્દર્યના દર્શનથી મન વિકલ્પોથી મુક્ત બની હળવુ ને [illegible] બને છે,

એટલે કવિએ કહ્યુ છે,

અખિયનમે અવિકાર જિનદા, તેરી [illegible]
શાન્ત રુચિ પરમાણુ નિપાયા [illegible]
હે [illegible]! તારી આખોમા [illegible] છે, [illegible]

શાંત અને પવિત્ર પરમાણુઓથી ઘડાયેલી તારી મનોહર મુદ્રામા વિકાર કયાથી હોય? અમારી આખો વિકારી છે, કારણ કે રાગ અને દ્વેષના અપવિત્ર પરમાણુઓથી ઘડાયેલા અમારા દેહમા અવિકાર કયાથી હોય? અમારા વિકારના અધકારને તારા દર્શનની જ્યોતમા અમે બાળવા માટે આવ્યા છીએ એને તુ બાળી નાખ અને અમને પણ અવિકારી બનાવ

આપણી આખોમા શુ ભર્યું છે, તે આપણને દેખાતુ નથી જેમ મો પર ડાઘ હોય પણ આપણને ન દેખાય, અરીસો મળે તો જ આપણે આપણા મુખ પર રહેલા ડાઘને જોઇ શકીએ તેમ આગમશાસ્ત્રનો અરીસો મળે તો આપણી આખોમાં રહેલા વિકારને આપણે જોઇ શકીએ, પણ આપણને તે જોવાની ફુરસદ નથી મોહની મહાપ્રમાદ મદિરા પીને આપણો આત્મા ચકચૂર બન્યો છે, ઘેલો બન્યો છે ઘેનમા એ પોતાના દોષનો ટોપલો બીજા પર ઢાળે છે

એક માણસને અમદાવાદથી મુબઇ જવું હતું એણે મુબઈની ટિકિટ કઢાવી અને પ્લેટફોર્મ પર આવ્યો, તે દારૂ પીને ચકચૂર બન્યો હતો, ડેકૂમા કઇ ગાડીમા બેસવું એનુ એને ભાન ન રહ્યુ તે આણુ ભણી જતી ગાડીમા ચઢી બેઠો ગાડી ઊપડી મહેસાણા આવતા ટિકિટ-ચેકર આવ્યો એણે ટિકિટ માગી ટિકિટ જોઈ એણે કહ્યુ, આ તમારી ટિકિટ તો મુબઇની છે, અને તમે તો દિલ્હી મેલમા બેઠા છો તમે ભૂલ્યા છો!'

આ સાભળી પેલો દારૂડિયો તાડૂકયો 'હુ ભૂલુ? હું તો બરાબર જોઈને બેઠો છુ પણ તમારા ડ્રાયવરે દારૂ પીધો લાગે છે! એ મુબઈ લઈ જવાને બદલે ગાડી આ બાજુ લઈ આવ્યો

છે, એને નીચે ઉતારો અને કહો કે ગાડી પાછી તુ બઈ જાણી શકે '

વિચારો! દારૂ કોણે પીધો હતો? આવી દશા જગતની છે! પોતે ભૂલોની આંધીમાં અટવાઈ ગયુ છે અને બીજાની ભૂલો શોધી રહ્યુ છે ટૂંકમાં પોતાને પોતાના ગામની ખબર નથી આપણુ ગામ એ આ ફાની દુનિયા નથી અહીં તો અલ્પ સમય માટે આવ્યા છીએ અહીં વિસામો લીધા પછી અહીં થી આગળ વધવાનુ છે આપણુ ધામ દૂર છે, ઉપર છે, સૂર્ય ને ચંદ્રનીયે પેલી પાર છે જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ પણ ઝાંખો લાગે એવા પ્રકાશમય, સૌન્દર્યમય મોક્ષ-પ્રદેશનો નિવાસી આપણો આ આત્મા છે એનો વિચાર સ્વપ્નમા પણ આવે છે?

એક ગામમા એક ભાઈએ પ્રશ્ન કર્યો, 'ત્યા મોક્ષમા ખાઈ પીને વાતો કરવાની ખરી કે નહિ?'

મે કહ્યુ 'ત્યા વાતો કેવી? ત્યા તો આપણો આત્મા અનત જ્ઞાનમય-પ્રકાશમય હોય છે વીતરાગને વાતો કેવી?'

ત્યારે ફરી પ્રશ્ન કર્યો, 'તો પછી વાતો વિના અમારો સમય કઈ રીતે પસાર થાય? અમે તો મુઝઈ જઈએ ..'

મને વિચાર આવ્યો કે જે લોકો વાત વિના રહી શકતા નથી, ઘોઘાટ વિના જીવી શકતા નથી, કોલાહલ વિના જેમને પોતાનુ જીવન શૂન્ય લાગે છે, આવા માણસોને આ મોક્ષની અનત પ્રકાશમય પ્રદેશની કલ્પનાય ક્યાથી આવે? ટૂંકમા કદી સ્વસ્થ વિચાર આવતો જ નથી. મોહનો પણ કેફ છે એમા આ માની સહજ ને વાસ્તવિક દૃષ્ટિનો વિકાસ ક્યાથી હોય?

આત્માની નૈસર્ગિક દૃષ્ટિ જાગે તો સમજાય કે આત્મા જ એક એવી ચીજ છે, જેને અગ્નિ બાળી ન શકે, પવન

સૂકવી ન શકે, તલવાર છેદી ન શકે, પાણી ભીજવી ન શકે એ વિના સ્નાને પવિત્ર છે, અને આભૂષણો વિના પણ સુંદરતમ છે

આવા આત્મસૌન્દર્યનું એકાદ કિરણ પણ મળે તો આ દૃષ્ટિ ધન્ય બને એ વિના તો આ આખ શિયાળને માટે પણ ખાવા યોગ્ય નથી યોગીએ હાથ, કાન અને આખ ખાવાની ના કહી, ત્યારે શિયાળે કહ્યુ : 'તો આ બે પગ ખાઉ ?'

યોગી કહે 'पादौ न तीर्थ गतौ । ભાઈ, પગ પણ આપીશ નહિ, કારણ કે એ તીર્થે ગયા નથી કદાચ કોઈક વાર તીર્થે જાય તો પણ ઘોડાગાડીમા, મોટરમા કે ડોળીમા બીજાને માથે પોતાનો ભાર નાખી તીર્થે ગયા તેથી શું વળ્યુ ? પોતાના સ્નેહી આવવાના છે, એમ જાણવા મળે અને વાહન ન હોય તો પગે ચાલીને પણ સામે જાય સવારે ફરવા જવાનુ— walking માટે જવાનુ હોય તો માઈલો સુધી ચાલે કોઈ આસામી ડૂઈલ થઈ જવાની છે, એમ સાભળે તો અધરાતે પણ વાહન વિના ત્યા દોડી જાય, પણ યાત્રાએ જતા થાક લાગે

પૈસાનુ નામ આવે ત્યા પગમા જોર આવે પ્રભુનુ નામ આવે ત્યા કટાળો આવે શરીરને શ્રમ આપ્યા વિના, પગે ચાલીને ગયા વિના યાત્રાનો પૂર્ણ લાભ કઈ રીતે મળે ? આજ કાલ યાત્રાના ધામો, તીર્થસ્થાનો અને ધર્મસ્થાનો અયોગ્ય આત્માઓને લીધે કર્મસ્થાનો બની રહ્યા છે ત્યા જાય એટલે ન ખાવાનુ ખાય, ન પીવાનુ પીએ જુગાર રમે, અને લહેર કરે

તમે તીર્થસ્થાનોમા રહેલી ધર્મશાળાઓની ઓરડીઓ જોશો તો તમને લાગશે કયાક બીડીના ઠૂઠા પડયા હશે, કયાક સિગારેટનો કચરો પડયો હશે, દીવાલ પર પાનની પિચકારી

એ મારેલી હશે અને આવનાર સપૂતોના નામ કોલસાના કાળા અક્ષરોમા કોતરેલા હશે ! આ ઓરડીએ આપણી શુચિતા ને સસ્કારિતાની પારાશીશી સમી છે

આ બધુ બની રહ્યુ છે, કારણ કે જીવનમા ધર્મ નથી ધર્મને લોકોએ મદિરમા જ પૂરી રાખ્યો છે એને હવે બહાર લાવો જીવનમા લાવો માણસ જેમ જમે છે રસોડામા, પણ એ ખોરાકને પચાવે છે બજારમા પચાવવા માટે રસોડામા જ બેસી રહેવુ પડતુ નથી, તેમ માણસે ઉપાશ્રય ને મદિરોમાથી ધર્મને ગ્રહણ કરી, એનો ઉપયોગ વ્યવહારમા–બજારોમા કરવો જોઇએ ધર્મને મદિરમા જ ન રખાય ધર્મ જીવનમા, વ્યવહારમા અને વર્તનમા આવશે તો જ એનો મહિમા વધશે, તો જ એ ધન્ય થશે તો જ એ જીવત બનશે

સાચી યાત્રા કોનુ નામ ?

થોડા વર્ષો પહેલાની આ વાત છે, જ્યારે લોકો યાત્રા વાહનમા નહિ, પણ પગપાળી કરતા હતા, તે દિવસની આ વાત છે એક શેઠ તખતગઢથી પાલિતાણાની યાત્રાએ ગયા સાથે એમના પત્ની પણ હતા બન્ને જણ લાબો પ્રવાસ કરી પાલીતાણા પહોચ્યા ગિરિરાજ ઉપર ચાલીને ચઢ્યા ને દેવનગરી-ના દર્શન કર્યા પ્રભુના દર્શનથી એમનો આત્મા નાચી ઊઠ્યો

જે વસ્તુ ઘણાં કષ્ટ પછી લાબે ગાળે મળે તેનુ મહત્વ કોઈ ઓર હોય છે શેઠે પણ ઘણા પ્રવાસ પછી જીવનમા પ્રથમવાર જ આદીશ્વર પ્રભુને જોયા એમનો આત્મા ડોલી ઊઠ્યો આનદમા ડોલતા શેઠ મદિરની બહાર નીકળ્યા, ત્યા એક [illegible] ભેટો થયો શેઠે એમને પણ પ્રેમથી નમન કર્યું.

સાધુએ પૂછ્યુ "શેઠ, તમે દૂરથી યાત્રાએ આવ્યા દેખાઓ છો ?"

શેઠે બે હાથ જોડી 'હા' કહી

સાધુએ કહ્યુ 'તમે દર્શન કર્યા, હવે તો તમે તમારા ગામ ભેગા થશો, પણ દર્શનની મીઠી યાદ હૈયામા કઈ રીતે રાખશો ? જો આ પવિત્ર સ્થળમા કોઈ નિયમ લો, કોઈ સભારણુ લો, તો કોઈક મીઠી સ્મૃતિ હૈયામા સદાકાળ ટકી રહે, બાકી પથ્થર ઉપાડીને તો મજૂરો પણ આ તીર્થ ઉપર આવે છે એમને થોડો જ યાત્રાનો લાભ મળવાનો હતો ? યાત્રા તો તે કે જેની મીઠી યાદ આપણા જીવનને કોઈ સદ્ગુણથી ભરી દે !'

રગમડપમા પ્રભુની સામે ઊભા રહીને જ શેઠે સાધુના વચન સાભળ્યા એમને આ વચનો મીઠા લાગ્યાં એમણે કહ્યુ 'આપની વાત સાચી છે દેવના દર્શન થયા ગુરુના વચનામૃતો પણ સાભળવા મળ્યા હવે એક નિયમ લઉ તો ધર્મ પણ જીવનમા આવે તો ગુરુદેવ ! મને નિયમ આપો ગમે તેવા પ્રસગમા પણ મારે ક્રોધ ન કરવો જે ક્રોધે મારા જીવનને કટુ બનાવ્યુ, એ ક્રોધને અહીં આવ્યા છતા પણ ન છોડુ તો યાત્રાનો અર્થ શો ? ક્રોધને અહીં મૂકતો જાઉ અને પ્રેમની હવા અહીંથી લેતો જાઉ, એ જ યાત્રાની મીઠી સ્મૃતિ '

સાધુએ કહ્યુ 'શેઠ, જો જો હો નિયમ તો લો છો, પણ એ તૂટે નહિ પ્રતિજ્ઞા લેવી સહેલી છે, પણ પાળવી ઘણી કઠિન છે ઘણા પ્રતિજ્ઞા લેવામા સિહ જેવા શૂરા બની જાય છે, પાળવામા શિયાળ જેવા કાયર '

'ના, ગુરુદેવ ! ના એવુ નહિ બને દેહના ટુકડા થશે તોય નિયમ નહિ તૂટે' દઢતાનુ તેજ આખમા લાવી શેઠે કહ્યું

શેઠ આ મીઠી સ્મૃતિ લઈ, યાત્રા કરી પોતાને ગામ આવ્યા એ જમાનામા આવી યાત્રા કરી આવનારનો કટુબીજન આખા ગામને જમણુ આપતો સૌ સ્નેહપૂર્વક સહભોજન કરતા અને યાત્રાની પવિત્ર હવા આખા ગામમા છવાઈ જતી

આ શેઠને એક ભત્રીજો હતો એણે પોતાના કાકાની આ સફળ યાત્રા નિમિત્તે ગામને ભોજન આપવાનો નિર્ણય કર્યો પણ એણે જ્યારે કાકાના નિયમની વાત સાભળી ત્યારે એને કુતૂહલ થયુ કાકા એક કલાક પણ ક્રોધ વિના રહી શકે? ક્રોધ છોડે તો પછી એ કાકા શેના? આખુ ગામ જાણે છે ક્રોધ એટલે કાકા, અને કાકા એટલે જ ક્રોધ એણે મનમા નક્કી કર્યું કે જોઉ તો ખરો કે કાકા કેવી રીતે નિયમ પાળે છે? સૌની વચ્ચે કાકાનુ સ્વરૂપ પ્રગટ કરાવુ તો જ હુ ખરો ભત્રીજો

ભત્રીજાએ આખા ગામમા જમવાના નોતરા ફેરવ્યા, પણ પોતાના કાકાના ઘરનો ટાળો કરાવ્યો કાકાને ત્યા નોતરુ ન આપ્યુ સાજે ગ્રામજનો થાળીવાટકો લઈ જમવા જવા લાગ્યા, ત્યારે શેઠ પણ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા

શેઠાણી છ છેડાઈ ગયા 'વગર નોતરે જમવા જતા શરમાતા નથી? ભૂખડી બારસની જેમ આ ચાલ્યા' શેઠ તો પ્રેમની હવા લઈને આવ્યા હતા એણે હસીને કહ્યુ 'તારી બુદ્ધિને પણ ધન્યવાદ છે અરે ઘરમાં તે વળી નોતરા શા, ને નિમ ત્રણ શા? આપણે ક્યા પારકા છીએ? આપણી યાત્રા નિમિત્તે તો આ પ્રીતિભોજન છે! ચાલ, ચાલ હવે નિમ ત્રણવાળી!'

શેઠાણી બબડતી બબડતી પાછળ ચાલી વાડીની ડેલીમા એનો ભત્રીજો સૌનુ સ્વાગત કરી રહ્યો હતો કાકાને જોતાં જ એ

પૂઠ કરીને ઊભો રહ્યો. શેઠ એની પાસે થઇને પસાર થઈ ગયા

આગળ જતા શેઠાણીએ કહ્યુ "જોયુ ? નિમત્રણ વિના આવ્યા તો કેવી ફજેતી થઇ ? સૌનુ એ માનપૂર્વક સ્વાગત કરી રહ્યો છે, આપણને 'આવો' એટલુ ય કહ્યું ? એ ગામને જમાડે છે, તમારી તો સામુ ય જોતો નથી જાઓ તમારે જવું હોય તો, હું તો આ ચાલી "

ભત્રીજો દૂર ઊભો ઊભો આ વાર્તાલાપ સાભળી રહ્યો હતો એની આખ બીજી બાજુ હતી, કાન અહીં હતા

શેઠે કહ્યુ 'તીર્થે જઈ આવી, પણ તુ તો આવી જ રહી એકલો માણસ કેટલાનુ ધ્યાન રાખે ? જોતી નથી, એ કેટલી ધમાલમા છે એ તો આપણુ બાળક કહેવાય ચાલ હવે'

ભત્રીજાએ કાકાને સાભળ્યા એનુ હૈયુ નમી પડ્યુ, પણ એને એક વધારે કસોટી કરવાનુ મન થયુ એણે જઇને કાકાની થાળીમા લાડવા પીરસવાને બદલે એક ગોળ પાણો મૂક્યો શેઠે ઊંચે જોયુ આસપાસ બેઠેલા સૌ હસી પડ્યા દૂરથી શેઠાણીએ આ અપમાનજનક દૃશ્ય જોયુ અને એ સળગી ઊઠી પણ શેઠ તો તીર્થથી વિવેક ને પ્રેમ લઈને આવ્યા હતા પ્રતિજ્ઞાની મૂડી એ એમ જવા દે ? એમણે પોતાનો જ કાન પકડતા કહ્યુ .

'મારા ભાણામા પકવાન ન શોભે પાણો જ શોભે હું વૃદ્ધ છતા મારામા એટલીય વિવેક ન આવ્યો કે ગામના માણસો પહેલા જમે, ઘરના માણસો છેલ્લે જમે ઘરનો થઇને હું પહેલો બેઠો, એ મારી ભૂલ તે ઠીક સુધારી ' એમ કહી એમણે પીરસવાનુ કમડલ હાથમા લીધુ

ક્ષત્રીજાની આખમા આસુ ધસી આવ્યા કાકાના ચરણે મા એ ઢળી પડયો એમની પવિત્ર ચરણરજ લેતા એણે કહ્યુ 'કાકા ! આપે સાચી યાત્રા કરી આપ ક્રોધને શેત્રુજી નદીના નિર્મળ નીરમા ધોઈ આવ્યા આપ ત્યાથી ક્ષમા અને પ્રેમનુ અમૃત લઈને આવ્યા મને હતુ કે કડવી તુબડીને ગગામા સ્નાન કરાવવા માત્રથી એની કડવાશ ન જાય પણ ના, મારી ભૂલ છે પારસમણિનો સ્પર્શ થાય તો લોખડ પણ સોનુ થાય છે આપને દર્શનનો સ્પર્શ બરાબર થયો છે આપની આ પ્રેમયાત્રા ધન્ય છે મને ક્ષમા આપો'

જમનારાઓએ જ્યારે આ પ્રેમકથા સાભળી ત્યારે તો એમના ભોજનની મીઠાશમા કોઈ અપૂર્વતા આવી વરી યુદ્ધના લોહીનો પૈગો આવ્યો

શિયાળ વિચાર કરે છે 'તો હવે મારે ખાવુ શુ ? હાથ, કાન, આખ ને પગ બધુ જ અપવિત્ર છે, તો લાવ, પેટ ખાઉ મને કકડીને ભૂખ લાગી છે ભૂખથી મારા પ્રાણ જાય છે'

ત્યા યોગી બોલ્યા

ભાઈલા, પ્રાણ જતા હોય તો જવા દેજે, પણ આ માણસનુ પેટ ખાઈશ નહિ, કારણ કે પેટ તો અન્યાયથી, અત્યાચારથી મેળવેલા અનીતિના દ્રવ્યથી ભરેલુ છે આ પેટ ખાઈશ તો તારી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થશે. પછી તુ તારા જાતભાઈ ઓને મદદ નહિ કરે, જાતભાઈથી દૂર ભાગીશ તુ બીજાઓની સાથે તો લુચ્ચાઇ કરે છે, પછી તો તુ જાતભાઈને, તારા કુટુબને પણ નહિ છોડે માટે આ અન્યાયના દ્રવ્યથી ભરેલુ પેટ ખાવુ રહેવા દે'

સાધુઓમા દ્વેષનુ કારણ

અનીતિનુ ખાનાર માણસની પ્રકૃતિમા પણ વિકૃતિ આવે છે એ સગાભાઈઓ સાથે પણ કલહ કરે છે, વચના કરે છે આજકાલ સાધુઓ પણ અદર અદર કલહ કરતા હોય છે, કારણ કે એમના પાત્રમા આ અન્ન પડે એટલે એમની બુદ્ધિમા વિકૃતિ આવે નહિ તો સાધુઓમા વેરઝેર, દ્વેષ, કલહ, કુસપ હોય શાના ? એમનામા તો મૈત્રી હોવી જોઈએ, પણ મૈત્રીથી ભરેલા સાધુઓ આજે કેટલા દુર્લભ છે ? સાધુ, સાધુને જોઈ દૂર ભાગતા હોય તો જાણજો કે અન્ન તેવુ મન છે

ભગવાન મહાવીરે દીક્ષા લઈ વિહાર કર્યો પહેલે જ દિવસે એ પોતાના પિતાના મિત્ર એક તાપસના આશ્રમે આવી ચડ્યા તાપસને જોતા જ પ્રભુના હૈયામા પ્રેમની છોળ ઊછળી એ બંને હાથ પહોળા કરી હૈયેહૈયુ દબાય એ રીતે એકબીજાને ભેટી પડ્યા

પ્રભુ તો મહાન સાધુ છે પેલો સામાન્ય તાપસ છે, છતા કેવો પ્રેમ ? સાધુનુ દર્શન એ જ પુણ્ય છે સાધુઓ તો હરતા ફરતા (જગમ) તીર્થ સમા છે, પણ તે કયા સાધુ ? જે ત્યાગી હોય, બ્રહ્મચારી હોય, મૈત્રીભાવથી છલકાતા હોય, એવા સાધુના નમનથી આપણામા જરૂર નમ્રતા ને સભ્યતા આવે

આજના યુગમા લોકો બે હાથ જોડીને નમન કરતા ભૂલ્યા દડવત પ્રણામ કરતા ભૂલ્યા અને નમસ્કાર પણ ભૂલતા જાય છે હવે તો દૂરથી–સલામથી (Salute) પતાવે છે આ યુદ્ધના અનાજથી માણસનુ માનસ બગડયુ છે માણસ માણસથી દૂર ભાગે છે માણસ એકબીજાને મળે છે તો વચ્ચે અવિશ્વાસનો પડદો રા –જ મળે છે માણસના માનસમા

પાપ આવ્યુ છે, એટલે માણસો માને છે કે દૂર રહેવામા જ સાર છે કેટલાક કહે છે 'ભાઈ! જોઈને ચાલવાનો આ જમાનો છે આહ! માનવતાની પ્રતિષ્ઠા ગઈ, હવે આપણી પાસે રહ્યુ શું? માણસમા કેટલો અવિશ્વાસ જાગ્યો છે તે તમને નીચેના પ્રસગ પરથી ખ્યાલ આવશે

એક છોકરો દીવાલ પર બેઠો હતો એનો પિતા નીચે ઊભો રહી કહી રહ્યો હતો, 'બેટા! ઉપરથી ઠેકડો માર, હુ તને ઝીલી લઈશ જરાય ગભરાઈશ નહિ, હું નીચે ઊભો છુ ને! તારે ડરવાનુ હોય નહિ ચાલ કૂદકો માર જોઈએ'

છોકરો મૂઝાતો હતો એને બીક હતી ત્યાં ફરી એના બાપે કહ્યુ 'અરે, ડરે છે શાનો? તુ પડતુ મૂકીશ એવો જ તને હુ ઝીલી લઈશ.' અને છોકરાએ ભૂસકો માર્યો એનો બાપ ત્યાથી ખસી ગયો છોકરાને જરાક વાગ્યુ એણે બાપની સામે જોયુ

બાપે કહ્યુ 'મે તને ભૂસકો નથી મરાવ્યો, પણ જીવનભર યાદ રહે તેવી લાખ રૂપિયાની શિખામણ આપી છે સગા બાપના વચન પર પણ વિશ્વાસ કરવા જેવો આ જમાનો નથી કોઈના આધાર કે કોઈના વચન પર, કોઈ પણ કામ કરીશ તો હાથપગ ભાગી જશે. તુ ઉપર પડીશ એમ લાગતા તારો બાપ પણ ખસી ગયો, ત્યા બીજો તો ખસી જાય એમા નવાઈ શી? માટે કોઈનાય આધારે ભૂસકો ન મારીશ શત્રુ સાથે પણ એવી રીતે વર્તજે કે કોઈવાર મૈત્રી કરવાનો પ્રસગ આવે તોય વાધો ન આવે, અને મિત્ર સાથે પણ એવી રીતે વર્તજે કે કોઈવાર એ તારો શત્રુ બની જાય તોય તને મુશ્કેલીમા ન મૂકી શકે કોઈનેય હૈયુ ન આપતો'

આજે જીવન કેવું છે તેનું આ પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત છે માનવીના મનના દ્વાર આજ ખુલ્લા નથી પણ બિડાયેલા છે એનામાં પ્રકાશ આવી શકતો નથી, અને અંદરનો અંધકાર બહાર જતો નથી માણસ મળે છે, વાતો કરે છે, સાથે ખાય છે, પીએ છે એકબીજા સાથે પ્રેમગોષ્ઠિ કરે છે પણ વચ્ચે દીવાલ છે–પડદો છે પ્રકાશ નથી, તિમિર છે આવા સંજોગોમાં માનવતાની જ્યોત એકબીજાના હૈયામાં કઈ રીતે પહોંચી શકે?

શું થાય, દ્રવ્ય એવું આવ્યું! કાળા બજારોનો, યુદ્ધના અત્યાચારોનો, વિશ્વાસઘાતનો પૈસો આવ્યો, એટલે માનવી માનવતા વિહોણો બન્યો માણસ હવે ખવડાવીને નથી ખાતો, પણ લૂંટીને એકાન્તમાં બેસી એકલો ખાય છે ત્યાં સાધર્મિક-વાત્સલ્ય કે સહભોજનની તો વાત જ ક્યાં રહી?

અતિથિને ભોજન આપવાની વાત, આજ તો કેટલાકને કલ્પનાસૃષ્ટિ જેવી લાગે છે, છતાં આપણું ભાગ્ય કે આવી હવામાં પણ વાત્સલ્યથી ભરેલા, મૈત્રીથી છલકાતા હૈયાવાળા માનવો મળી આવે છે એવાઓને જોઉં છું ત્યારે માથું એમના ચરણમાં નમી પડે છે

થોડા વર્ષો પહેલાં મુંબઈની નિશાળના બે શિક્ષકો કેટલાક પ્રશ્નો પૂછવા આવેલા અમારો વાર્તાલાપ ચાલતો હતો મેં એ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને શ્રીરામ અને ભરતનું નામ લીધું, ત્યાં પેલા બીજા ભાઈએ કહ્યું 'આ ભાઈને આ યુગના ભરત કહીએ તોય ખોટું નથી એવો એમનો ત્યાગ છે એમની ઉંમર ૪૫ વર્ષની છે એ અપરિણીત છે, બ્રહ્મચારી છે પોતાના ભાઈના કુટુંબ ખાતર એમણે જીવનભર બ્રહ્મચર્ય પાળવાની

પ્રતિજ્ઞા કરી છે' મને એમની વાત જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ મે એમને જ પૂછ્યુ. 'આ વાતનુ રહસ્ય શું છે?'

એમણે નમ્રતાથી કહ્યુ 'એવો કોઈ મહાન ત્યાગ મે કર્યો નથી આ ભાઈ મારા મિત્ર છે એટલે પ્રશસા કરે છે મે તો મારી ફરજ બજાવી છે અમે બે ભાઈએ હતા મારા મોટા ભાઈએ કેટલાય દુ ખ ને કષ્ટ વેઠી મને ભણાવ્યો, પુસ્તકો લેવા માટે ને ટર્મ ફી ભરવા માટે પણ પૈસા અમારી પાસે ન હતા, ત્યારે મહિનાઓ સુધી એક ટક ભૂખ્યા રહી એમણે મને ભણાવ્યો એમને યાદ કરુ છુ એટલે થાય છે, એ કેટલા મહાન હતા?

'આજથી વીસ વર્ષ પહેલા હુલ્લડમા એ અણધાર્યા મૃત્યુ પામ્યા પાછળ ચાર બાળકો અને ભાભી રહ્યા આજીવિકા માટે કોઈ સાધન ન હતુ સૌ નિરાધાર થઈ ગયા તે વખતે હુ અમદાવાદમા ભણાવતો હતો એ જ વર્ષમા મારા લગ્ન થવાના હતા ભાવિનાં મધુર સ્વપ્ન મને ખેચી રહ્યા હતા બીજી બાજુ મારા ભાઈનુ નિરાધાર કુટુબ હતું મારે શુ કરવું? હુ લગ્ન કરુ તો મને મળતા સો રૂપિયા મારા સસારમા જ પૂરા થાય ભાભી અને બાળકોનુ શુ? જે ભાઈએ મને પરસેવો પાડીને, ભૂખે રહીને, દુ ખની શિલા હૈયા પર લઈને ભણાવ્યો, એની ગેરહાજરીમા એના બાળકો રઝળે, ભૂખે મરે, શિક્ષણ વિના રહે? અને એ હુ જોયા કરુ? હુ લગ્ન કરીને આનદ માણુ ને મારા ભાઈનુ કુટુબ ભીખ માગે તો મારી માનવતા ન લાજે? જેણે મને પોષ્યો અને શિક્ષણ આપ્યુ, એના કુટુબને પોષવુ અને શિક્ષણ આપવું એ શુ મારો ધર્મ ન હતો? પણ એ ક્યારે બને? હુ લગ્ન ન કરુ તો!

'મે તરતજ નિર્ણય લીધો ગુરુ પાસે જઈને પ્રભુની સાક્ષી એ આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી આપના જેવાના આશીર્વાદથી આજ સુધી તો નિયમ પળાયો છે, અને હવે તો બહોત ગઈ, થોડી રહી '

'મારા ભાઈનુ કુટુબ મારી સાથે જ છે મોટી દીકરીને તો પરણાવી મારા ભાઈનો મોટો દીકરો એમ એ મા છે એ મારા વચનને દેવતુલ્ય ગણી મારી સેવા કરે છે એવી સેવા અને એવી ભકિત તો હુ જોઉ છુ કે સગો પુત્ર પણ પિતાની નથી કરતો મે નિષ્ઠાથી કર્તવ્યપાલન કર્યું તો એનો બદલો મને સો ઘણો મળ્યો છે, આજ હુ કેટલો બધો સુખી છુ ? મને થાય છે, બીજુ કોઈ મહાન કાર્ય ભલે મે નથી કર્યું, પણ કર્તવ્યપાલન તો જરૂર કર્યું છે '

લઘુતામે પ્રભુતા વસે, પ્રભુતામે પ્રભુ દૂર

જે માણસ કર્તવ્યની કેડી પર ચાલે છે, તેનુ જીવન ફૂલ જેવુ સુવાસિત, સુવિકસિત તેમજ પ્રફુલ્લ હોય છે પણ જે કર્તવ્યને બરાબર સમજતો નથી તેનુ જીવન કેવુ હોય છે તે આપણે જોઈ રહ્યા છીએ

શિયાળે યોગીને પૂછ્યુ "તો આ મડદાનુ માથુ ખાઉ?"

યોગીએ કહ્યુ, 'ના, ભાઈ, ના ! આ માણસનુ માથુ પણ ખાવા લાયક નથી કારણ કે ગર્વેણ તુગ શિર । ગર્વથી આનુ માથુ સદા ઊ ચુ જ રહ્યુ છે, એ કયારેય નમ્યુ નથી હા, અધિકારીઓ આગળ એણે માથુ ઘસ્યુ હશે, ધનવાનોને નમન પણ કર્યાં હશે, પણ દેવ આગળ, ગુરુ આગળ, અને ધર્મ આગળ તો એ અક્કડ જ રહ્યુ છે પોતાને ઘેર આવનારની સામે

એ નમ્રતાથી કદી ગયો નથી પોતાને ત્યા આવેલા અતિથિઓનો એણે નમ્રતાપૂર્વક સત્કાર પણ કર્યો નથી, અને પોતાના ગુરુજનો આગળ પણ એ અક્કડ થઈને ચાલ્યો છે'

માણસમા જેમ જેમ લાયકાત આવતી જાય, તેમ તેમ એનામા નમ્રતા આવવી જોઈએ આબાના ઝાડને જેમ જેમ ફળ આવતા જાય તેમ તેમ તે નમે છે નમ્રતામા જ એની મહત્તા રહેલી છે એટલે આપણે કહીએ છીએ, 'લઘુતામે પ્રભુતા વસે, પ્રભુતામે પ્રભુ દૂર' લાયક માણસ કેવા નમ્ર હોય છે અને અલ્પ સત્ત્વવાળા કેવા ઉદ્ધત હોય છે, એનો એક પ્રસ ગ મને યાદ આવે છે

અમે અ ધેરીમા ચાતુર્માસ હતા અમારા નજીકના બ ગલામા ગ્રેજ્યુએટ થયેલા એક ભાઈ રહે પણ એમનામા અભિમાન તો માય નહિ એ ચાલે ત્યારે અક્કડ, ઘરથી નીકળે ત્યાર એની ચાલ પણ જોવા જેવી તાડ વળે તો એ વળે અમારા સાધુઓ સામે મળે તો ભાઈ મોઢુ મરડીને ચાલે એને થાય કે આ તો બધા પૃથ્વી ઉપર ભારભૂત! આ સાધુઓ શુ કામના? મફતનુ ખાય અને ફર્યા કરે!

એક દિવસ ગમ્મત થઈ હુ એક ભાઈને બ ગલે આહાર લેવા ગયેલો, ત્યા એ બ ગલાના માલિકે મારી સાથે જ્ઞાનગોષ્ઠિ માડી, વાતો ચાલતી હતી, એટલામા પેલા અક્કડભાઈ આવ્યા શેઠને જોતા જ એ એકદમ નમ્ર બની ગયા શેઠને ખૂબ જ સભ્યતાથી સલામ કરી

શેઠે કહ્યુ "આટલુ મોડુ ! નોકરી કરો છો કે હજામત ?"

પેલાએ અતિ નમ્રતાથી અને દીનતાથી કહ્યુ " સાહેબ, આજે જરા મોડુ થઈ ગયુ માફ કરો હવેથી આવી ભૂલ

નહિ થાય ? અને એમના ઇશારા પ્રમાણે એ કામે લાગી ગયા

મે પૂછયુ 'આ ભાઈને કેટલો પગાર આપો છો?'

ઉત્તર મળ્યો 'દોઢસો' મને મનમા થયુ, દોઢસો માટે આટલી દીનતા ? આટલી કાકલૂદિ ભરી વિનતી ?

જ્યારે ભોગને રોગ જાણી લાત મારનાર ત્યાગીઓને જોઇ અક્કડ બને અને ધનવાનની આગળ દીન બને, ત્યારે દ્રોણાચાર્યનુ વચન યાદ આવે છે અર્થાના ત્દાસા વયમ્ અમે ધનના દાસ છીએ, ધર્મના નહિ !

ધનની આગળ તો સૌ નમે રોટલો આપનાર આગળ તો કૂતરુ પણ નૃત્ય કરે માણસ પણ એકલા પેટ પોષનારને જ નમે, અને મહાપુરુષોની કદર ન કરે, વડીલોના વિનય ન સાચવે, અધ્યાપકો પ્રત્યે આદર ન દાખવે તો એની માનવતા કઈ રીતે વિકસે ? નમ્રતા માટે વસ્તુપાળનો પ્રમ ગ વિચારવા જેવો છે

પાલિતાણાની યાત્રાએ નીકળેલો સ ઘ મહામ ત્રીશ્રી વસ્તુ પાળના ગામમા આવ્યો એમણે સપ્રેમ સ ઘને ભોજનનુ નિમ ત્રણ આપ્યુ સ ઘ પોતાના ઘેર આવ્યો ત્યારે એમના હૈયામાં હર્ષ માય નહિ સુવર્ણના થાળ અને સુવર્ણની ઝારી લઈ બારણા પાસે મહામ ત્રી પોતે જ સ ઘના પગનુ પ્રક્ષાલન કરવા બેઠા શ્રીવસ્તુપાળ સ ઘમા આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિને પ્રેમથી નમન કરી એના ચરણ ધૂએ અને મહાસેનાપતિ તેજપાળ અતિથિને અ દર લઈ જાય, આ રીતે સમસ્ત સ ઘના પગ ધોતા એમના શરીર પર પરસેવાની ધારા વહેવા લાગી

નોકરોએ કહ્યુ માલિક ! આ કામ અમને સોપો થોડા બાકી રહ્યા છે, એમના પગ અમે ધોઇશુ આપના શરીર પર

પરસેવાની ધારા વહી રહી છે, આપને થાક લા યો હશે.'

મહામત્રી વસ્તુપાળે આપેલો ઉત્તર કદી ન ભૂલાય તેવો છે. ' અરે થાક ! થાક તો જનમોજનમનો ઊતરી ગયો તમને આ પરસેવાની ધારા લાગે છે, પણ મને તો આ પ્રેમની ધારા લાગે છે તીર્થને સ્પર્શી આવેલા માનવીના પગ પો વાનુ સૌભાગ્ય મને ક્યારે મળે ? આ ધારાના બુ દેબુદમા વાત્સલ્ય, પ્રેમ ને મૈત્રી ભરેલા છે !'

આવા મહાન માણસોમા પણ કેવી ઉન્નત ભાવના હતી !

માનવ પ્રત્યે કવુ સન્માન હતુ ! કેવી ઉન્નત ભાવના હતી ! માનવજીવન એકલા ધનથી મહાન નથી બનતુ 'Greatness does not consist in Riches' મહત્તા ધનની નહિ, મનની છે

આ પ્રવચનમા આપણે જોઈ ગયા કે, જે હાથે દાન દીધુ નથી, જે કાને સદ્વચનો સાંભળ્યા નથી, જે આખે ત્યાગના દર્શન કર્યા નથી, જે પગે તીર્થની યાત્રા કરી નથી, જે પેટમા ન્યાયનુ–પ્રામાણિકતાનુ દ્રવ્ય ગયુ નથી, અને જે મસ્તક ગુરુજનોના ચરણમા નમ્યુ નથી, તે દેહ તો મારે માટે પણ લાયક નથી, એમ જાણી શિયાળ ભૂખ્યુ ચાલ્યુ ગયુ

આ સાભળીને વિચાર આવે છે આપણા જીવનમા ધર્મ ન હોય તો આપણુ જીવન પણ અર્થહીન ગણાય જીવનમા ધર્મ હોય તો જ જીવનની મહત્તા છે

આપ સૌ આ પ્રવચન પર ખૂબ ગભીરતાથી વિચાર કરજો, અને જીવનમાં રૂઢિનો નહિ, પણ આચરણનો, મરેલો નહિ પણ જીવતો ધર્મ લાવી જીવનને પ્રકાશમય બનાવો એ શુભેચ્છા

[૮]

દિવ્ય દૃષ્ટિ

सर्वत्र सर्वस्य सदा प्रवृत्ति-र्दुःखस्य नाशाय सुखस्य हेतो
तथापि दुःखं न विनाशमेति सुखं न कस्यापि भजेत स्थिरत्वम्

બધે સૌની રોજની પ્રવૃત્તિ દુખના નાશ માટે અને સુખની પ્રાપ્તિ માટે છે, છતા દુખનો નાશ થતો નથી અને સુખ સદા ટકતું નથી

ભયની છાયા

આજે સર્વત્ર ભય છે ભય વિનાનો માણસ વિરલ દેખાય છે માનવજાત જાણે ભયના સાગરમા ડૂબી રહી છે, અને હવામા પણ ભયનો ફફડાટ છે મુખથી ઘણા કહે છે 'અમારે કોની બીક છે? અમે તો નિર્ભય છીએ' પણ એ તો વાચા બોલે છે હૃદય શુ કહે છે? હૃદય એમ કહી શકે ખરુ કે, મને કોઈનોય ભય નથી? વાચા જ્યારે અભયની

વાણી ઉચ્ચારતી હોય છે, ત્યારે પણ હૃદય તો ધ્રૂજતું હોય છે, અને ભયના ઓળા જોતું હોય છે

ભોગીને રોગનો ભય છે ભોગ પછી રોગ તો નહિ આવે ને ? એ ફફડાટમા ભોગમા પણ શોક દેખાય છે ધનવાનોને ચોરનો ભય છે, ટેકસનો ભય છે, અગ્નિનો ભય છે, સામ્યવાદનો ભય છે પ્રધાનોને સત્તા ચાલી ન જાય તેનો ભય છે વિદ્વાનને પરાજયનો ભય છે ગુણવાનને દુર્જનોનો ભય છે દેહધારીને મૃત્યુનો ભય છે, ગમે ત્યા જાઓ, ભય જ દેખાય છે હા, વૈરાગ્ય એક એવી વસ્તુ છે, જેને કોઈનોય ભય નથી વૈરાગી તો મૃત્યુ સામે પણ મોરચો માડી શકે

વૈરાગ થોડો પણ હૈયામા હોય તો માણસ અભયનો આનંદ માણી શકે માણસ આટલો ડરપોક, કાયર અને ભીરુ દેખાય છે, એનુ કારણ એ કે એને જડ વસ્તુઓમા આસક્તિ છે એનુ મો સિહ જેવું છે, પણ હૈયુ શિયાળ જેવું છે માણસ હૃદયથી સિહ જેવો શૂરો કઈ રીતે થઈ શકે તે વિચારવાનુ છે

કબાટમા વસ્તુ મૂકેલી હોય પણ ચાવી આપણા હાથમા ન હોય તો વસ્તુ જોઈએ ત્યારે ન મળે રસોડામા સુદર વાનગી બનાવેલી હોય, એની મોડમ બહાર આવતી હોય, પણ રસોઇયો તાળુ દઈ ચાવી લઈ બહાર ચાલ્યો ગયો હોય, તો વસ્તુ આપણી હોવા છતા અવસરે આપણને મળતી નથી કોઈ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા એની ચાવી હાથમા જોઈએ

અમરત્વ અભયના ઓરડામા છે પણ અભયની ચાવી જે વીતરાગતા છે તે આપણી પાસે નથી વીતરાગતા વિના અભ ...ાર કઈ રીતે ખૂલે ? આપણે રાગના હાથમા રમી

રહ્યા છીએ પરાધીન છીએ સ્વાધીન નથી, અને સ્વાધીનતા વિના સુખ સ્વપ્નેય કયા છે? ધારો કે તમે સેઈફ ડિપોઝિટ વોલ્ટમા રૂપિયાની થેલીઓ મૂકી છે રૂપિયાની તમારે એકદમ જરૂર પડી ઘેરથી લેવા નીકળ્યા, પણ રસ્તામા હુલ્લડ ફાટી નીકળ્યુ, તો સેઈફમા મૂકેલા તમારા રૂપિયા અવસરે તમારે શા કામના? પરાધીનતાના કારણે વસ્તુ તમારી નથી

આજે આપણે નિર્ભય થઈને ફરીએ છીએ પણ તે અભય આપણો નથી, બીજાને લીધે અભય છીએ જેમ પાકિસ્તાન અમેરિકાના બળ ઉપર કૂદે છે, પણ તે પોતાનુ નથી, પારકુ છે, અને પારકા બળ પર ઝઝૂમનાર કાયર છે તેમ સૈયા ને ચોકીદારોથી અભય મેળવનાર–નિર્ભય થઇ ફરનારા પણ કાયર છે, અભય અતરથી બનો એક કવિ કહે છે·

પ્રાણ જાવે દેહ તજકે, આજ હી યા ભને હી કલ,
ન મુજકો દોષ દો કોઇ કિ યા ડરપોક મરનેકા,

જ્યા સુધી અતરમા ભય છે, ત્યા સુધી માણસથી કાંઇ જ થઈ શકે નહિ અમરત્વને માર્ગે ડગલુ ભરવું હોય તો અભય થવું જોઇએ આજકાલ રેડિયો પર પણ શ્રી આનદઘનજીનુ પદ આવે છે

અમ હમ અમર ભયે ન મરેંગે

આ મહાન ગીત રેડીયો પર આવે એટલે એમ ન માનતા કે ઘરમા અમરત્વનુ ગુજન થઈ ગયુ છે! આ ગીત હૈયામાં ગુજવું જોઈએ. હૈયામા એ ત્યારે જ ગુજે કે જ્યારે માણસનુ મન વીતરાગતા તરફ ઢળે.

સિહણનુ દૂધ સુવર્ણના પાત્રમા જ ટકે ઠીકરામા લો

તો પાત્ર પણ ફૂટે અને દૂધ પણ જાય લાયકાતવાળા પાત્રમા જ યોગ્ય વસ્તુ ટકે છે

આજ તો જાણે બધા મહાન થઇ ગયા છે બધા જ પોતાની જાતને પાત્ર માને છે પચાસ હજારની મોટરમા બેસીને આવે અને વૈરાગની, ત્યાગની સયમની વાતો ઊંચા મચ પરથી લલકારે પોતે મેવા મીઠાઇ ઉડાવે, અને લોકોને શકરિયાના લોટનો ઉપયોગ કરવાની, અને એક ટક ભૂખે રહેવાની ભલામણ કરે, આવા આચારહીન, વિચારહીન, માણસોનો શભુમેળો ભેગો થવાના કારણે જ કેટલીક મહાન સસ્થાઓની પણ બદનામી થઇ રહી છે થોડા સચા માણસો જે કરી શકશે, તે ખોટા લાખો ભેગા થઈને પણ નહિ કરી શકે

કાચા ઘડામા પાણી ભરીએ તો ઘડો ફૂટે ને પાણી નકામુ જાય, માટે એને પાકો થવા દો અગ્નિમા–ભઠ્ઠીમા તપવા દો પછી ટકોરા મારીને લો એવા પાત્રમા જે વસ્તુ મૂકશો તે દીપી નીકળશે

આ પાત્રતાને પિછાનવા દૃષ્ટિ જોઈએ આખ જોઈએ. તમે કહેશો કે 'આખ તો છે અને તેથી જ તો અમે જોઈ શકીએ છીએ' સાચી વાત છે, આપણી પાસે આખ છે, પણ તે ચામડાની છે સત્યને જાણવા માટે આત્માની આખ જાઈએ દિવ્ય નયન જોઇએ મહાત્મા શ્રી આનદઘનજી ગાય છે

ચર્મ નયને કરી માર્ગ જોતો, ભૂલ્યો સયલ સસાર
જેણે નયને કરી માર્ગ જોઇએ, નયન તે દિવ્ય વિચાર

આત્માની આખ વિના ચામડાની આખથી જીવન-પથ શોધનાર માનવી આજ ભૂલ્યો છે માત્ર ચર્મ-નયનથી

જીવનપથને શોધનારનો અંતે વિનિપાત થાય છે અંતરની આંખ વિનાના માણસની મને એક વાત યાદ આવે છે

અંતરનાદ

ભાવનગરમાં 'અંતરનાદ' ઉપર મેં વ્યાખ્યાન આપેલું એ વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા પછી એક પરિચિત ભાઈ મળવા આવ્યા મને કહે 'મહારાજશ્રી આપ અંતરનાદને તો માનો છો ને? એ નાદને અનુસરવું એ માનવીનો ધર્મ છે ને ? મેં 'હા' કહી. ત્યારે એ કહે 'મારે પણ અંતરમાંથી અવાજ આવે છે' મેં પૂછ્યું 'અવાજ શું કહે છે ?' એ કહે' 'લગ્ન કરવાનું' મને જરા આશ્ચર્ય થયું મેં કહ્યું 'તમે તો પરણેલા છો ને?' એ કહે 'હા, એ ખરું પણ બીજી વાર પરણવાનો અવાજ આવે છે પહેલાની પત્નીમાં કાંઈ જ નથી નથી રૂપ, નથી જ્ઞાન, નથી ગુણ કે નથી સૌંદર્ય

મેં કહ્યું 'એ તમારા અંતરનો અવાજ નથી, પણ શેતાનનો છે તમે બંનેના અવાજને જાણતા નથી એટલે આ ગોટાળો ઊભો થયો છે અંતરનાદ હોત તો તે એમ જ કહેત કે, જે છે એમાં સંતોષ માન—અને તારામાં કાંઈ વિશિષ્ટ તત્ત્વ હોય તો તે એ અભણ નારીમાં રેડીને એને જ ગુણવતી, જ્ઞાનવતી, ને સંસ્કારવતી બનાવ !'

મારી આ વાતની એમના પર કેટલી અસર થઈ તે હું જાણતો નથી પણ એમણે મારી આગળ તો કબૂલ કર્યું કે એ શેતાનનો અવાજ પણ હોઈ શકે

દિવ્ય દૃષ્ટિનો અભાવ માણસને કેવો બનાવી મૂકે છે! જીવનમાં સંયમ હોય આંખમાં અવિકાર હોય, ઇન્દ્રિયો

ઉપર કાબૂ હોય અને મનમા મસ્તમતા હોય ત્યારે જ દિવ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે અને આવી દિવ્યતાવાળા માનવીના અ તરનો અવાજ એ જ અ તરનાદ

બિલ્વમ ગળ સાધુ થયો, પણ એ એની પ્રિયા ચિ તામણિને ન ભૂલ્યો એ પ્રત્યેક વસ્તુમા ચિ તામણિને જ જોવા લાગ્યો જળમા, સ્થળમા, આકાશમા અને ફૂલમા પણ એને એની પ્રિયા જ દેખાવા લાગી, ભગવાનની મૂર્તિમા પણ એ પોતાની પ્રેયસીને જ જોતો એથી એ ત્રાસ્યો એને લાગ્યુ, પોતાની દૃષ્ટિમા પાપ છે, આખો પરવશ છે અને એક દિવસ એણે પોતાની આખો ફોડી નાખી સૂરદાસ બન્યો એને અ તરની આખો લાધી

આખોમા દિવ્યતા ન હોય તો એ ન કરાવવાનુ પણ કરાવે જે દૃષ્ટિ માણસને હેવાન બનાવે, એને તે દૃષ્ટિ કેમ કહેવાય ? વિકૃતિ આવે તો પવિત્ર રૂપને પણ એ પાપભાવથી જુએ, કોઈનુ સુખ જોઈ ઈર્ષા કરે, બીજાને આન દી જોઈ બળ્યા કરે, અને પોતે પાપના માર્ગે જાય આખો તો તારે, ખાડો આવે તો બચાવે આખો હોવા છતા ખાડામા પડે તો એના કરતા તો અ ધની લાકડી સારી આધળો માણસ લાકડીના આધારે ખાડામા પડતો તો બચે ને ?

તમે દેખતા છો, તમે કોઈની સાથે અથડાઈ પડો તો સામો માણસ શું કહે ? "જુઓ છો કે નહિ ?" આધળો હોય અને કોઈની સાથે અથડાય તો એ ઠપકાને પાત્ર નહિ, ઉલટો દયાને પાત્ર "બાપડો દેખતો નથી" એમ કહી એના ઉપર કરુણા આવે પણ તમે દેખતા અથડાઓ તો ગુનેગાર ખરા ને?

આખોવાળો માણસ વિકારોના ખાડામા પડે, વિષયો સાથે અથડાઇને આત્માના ચૂરેચૂરા કરી નાખે તો કહેવું પડે ને, કે દૃષ્ટિવાળો હોવા છતાં અધ છે! આ અધતા ક્યારે જાય? જ્યારે એમા દિવ્યતાના અજન થાય ત્યારે આ અજન અજાયા પછી આપણે આ જીવનમા જે વસ્તુ શોધવા નીકળ્યા છીએ તે વસ્તુ મળતા વાર ન લાગે

આપણા માર્ગદર્શક પણ દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા હોવા જોઇએ તમે અર્થ અને કામમા રચ્યાપચ્યા રહેલા ગુરુઓ પાસે માર્ગદર્શન માગો તો એ શું આપે? એ જ બાપડા માર્ગ ભૂલ્યા છે ત્યા એ બીજાને શુ ચીધે? આધળા નેતાને ચૂટનાર પ્રજા ખાડામા જ પડે ને? ગુરુ ત્યાગી જોઇએ, અર્થ અને કામથી અલિપ્ત જોઇએ નરસિહ મહેતાએ પણ કહ્યુ છે "કચન અને કામિની, ચોકી આડી શ્યામની" એટલે ગુરુ ચૂટવામા પણ વિવેક જોઇએ એવો વિવેક હોય તો સદ્ગુરુને પામી શકીએ અને કુગુરુઓથી બચી શકીએ, આજે જગતમા કુગુરુઓનો રાફડો ફાટયો છે એટલે ગુરુને પિછાનવામા પણ વિવેક જોઇએ

મગજ એક બગીચો

રસ્તા ઉપર થઇને આપણે પસાર થતા હોઈએ તે હજારો વસ્તુઓ આપણા જોવામા આવે જોયેલી બધી વસ્તુએ મગજમા ભરી રાખીએ તો આપણુ મગજ એક નકામો કચરો ભરવાની વખાર થઈ જાય અને પરિણામે એમા અધકાર અને ક્ષુદ્ર જતુઓ ભરાઈ જાય આપણુ મગજ વખાર બનાવવા જેટલું સસ્તુ તો નથી જ, માટે જોયેલી વસ્તુઓમા ગ્રહણ અને ત્યાગનો વિવેક જોઇએ યોગ્ય વસ્તુનો આદર અને

અયોગ્યનો ત્યાગ

માળી જેમ છોડવાને રોપે છે, અને નકામા છોડવાઓને ઊખેડી નાખીને બગીચાને નયનમનોહર અને સુદર બનાવે છે, તેમ આપણા મગજને પણ એક સદર બગીચો બનાવવો જોઈએ પણ શું સુદર બગીચો વાતો કરેથી બની જાય? આપણે પણ માળીની જેમ સારા વિચારોના છોડવાઓ મગજના ક્યારામા રોપીએ અને ખરાબને દૂર કરીએ તો એ બને પછી એ સ્થાનમા કેવી શાતિ મળે? કેવો આનદ આવે? કેવી સુરભિની છોળો ઊછળે? પછી આપણને એ સ્થળમા અશાતિનો અનુભવ થાય ખરો? એ સ્થળમા તો આપણે ઠડા, શાત, અને પુલકિત થઇ વિહરવાના પણ આપણે આપણા આ સુદર બગીચાને નકામા વિચારો ભરી અરણ્યમા ફેરવી નાખ્યો છે, જ્યા એકલા જતા આપણને પોતાને પણ ક્ષોભ થાય છે જાણે ચારે બાજુ ભયના ભણકારા વાગતા ન હોય! જાણે આમથી આવશે કે તેમથી આવશે! આજ માણસનુ મગજ સુદર બગીચો મટી ભયાનક અરણ્ય બન્યુ છે, ત્યા ફૂલ અને બુલબુલ નથી, પણ કાટા અને કાગડા છે, ત્યા પ્રેમની ખુશબો નથી, પણ પાપની બદબો છૂટે છે

માણસમા દિવ્યતા આવે તો એની દૃષ્ટિમા ફેર પડી જાય છે એ સારુ અને ખરાબ પારખી શકે છે

એક દૃશ્ય

એક ગામ બહાર સરોવરની પાળે એક નવજુવાન સ્રીનુ શબ પડ્યુ હતુ એના શરીર પર અનેક અલકારો હતા, મુખ પર શાતિ હતી જાણે પ્રગાઢ ઊઘમા ન હોય, એમ એ

પડી હતી! આ મુસાફર સ્ત્રીનુ શબ જોવા આખુ ગામ ભેગુ થયુ પહેલા એક ચોરની નજર એના પર પડી એના મનમા થયુ–હુ મોડો પડ્યો, જો પહેલા આવ્યો હોત તો કેવુ સારુ થાત! આટલા બધા અલકારો મળ્યા હોત તો બે પાચ વરસની પીડા ટળી જાત”

તે સમયે કામી વિચારી રહ્યો હતો–“શું મસ્ત યૌવન છે! જીવતી મળી હોત તો જન્મારો સફળ થઈ જાત!” દૂર દૂર એક શિયાળ સતાઈને જોઈ રહ્યુ હતું, એ વિચારતું, હતું “આ શબને મૂકીને આ લોકો ચાલ્યા જાય તો કેવુ સારુ! કેટલુ મોટુ શરીર! સાત દિવસ પેટ ભરીને ખાઉં તોયે ન ખૂટે!”

ત્યા થઈને એક ગુરુ શિષ્ય ચાલ્યા જતા હતા એમણે જોયુ અને ગુરુએ પોતાના શિષ્યને કહ્યુ “વત્સ! જોયુ, જગત કેવું નશ્વર છે! આ યૌવનના વૈભવથી છલકાતો દેહ પણ અણધાર્યો ઢળી પડ્યો! એના હૈયામા કેટકેટલા કોડ હશે! પણ તે બધા અપૂર્ણ જ રહ્યા પ્રાણી માત્રને અણધારી આ મહાયાત્રા આદરવી પડે છે આ તનનો ગર્વ નકામો છે, આ દેહનુ અભિમાન ખોટુ છે આપણી તદુરસ્તી છે ત્યા સુધી સયમની સાધના કરી લેવી કાળ કોઈનાય પર કૃપા કરવાનો નથી” એમ વિચારી તે ત્યાગને પથે આગળ વધ્યા

આ ઉપરથી સમજાશે કે વસ્તુ એક જ છે, પણ ચારેના દૃષ્ટિબિંદુ જુદા છે ચાર જણમાથી સતની આખમા દિવ્યતા હોવાને કારણે જે શરીર કામીને કામ તરફ પ્રેરતુ હતું, તે જ શરીર ત્યાગીને વૈરાગ્ય અને ચિતનનુ પ્રેરણાધામ બન્યુ હતું

આપણી દૃષ્ટિ મંગળમય હોવી જોઈએ બિલ્વમંગળની જેમ દૃષ્ટિને ખોવાની જરૂર નથી દૃષ્ટિ ઘણી જ ઉપયોગી વસ્તુ છે માત્ર એમા દિવ્યતા લાવવાની છે દિવ્યતાવાળી દૃષ્ટિ જગતમા આશીર્વાદ સમાન છે

સવાર જેમ તોફાની ઘોડાને કેળવીને કાબૂમા લે છે, પણ તેને મારી નાખતો નથી, કારણ કે અંતે એ જ ઘોડો કામ આપવાનો છે, તેમ આપણે પણ આપણી સ્વચ્છંદ ઇન્દ્રિયોને કેળવીને સંયમમાં લાવવાની છે એનો નાશ કરવાની જરૂર નથી નાશ કરે નહિ ચાલે ઇન્દ્રિયો ઘણી જ મહત્ત્વવાળી છે મારુ કહેવું તો એટલુ જ છે કે એને વશમા રાખો એ વશમા નહિ હોય તો જીવનરથને વાસનાની ખીણમા ખેંચી જશે. પછી નીકળવુ મુશ્કેલ થશે એ કાબૂમા હશે તો જ કામ આપશે

આપણી ઇન્દ્રિયો ને મન આખો દિવસ કઈ પ્રવૃતિમા મગ્ન રહે છે? પહેલા એને સારુ ગમે કે ખરાબ? છાપામા પણ કોઈ વિચારકનુ પ્રવચન આવ્યુ હશે તો તમે નહિ વાચો પણ કોઈ ખરાબ સમાચાર હશે, તો પહેલા વાચી કાઢશો, કોઈ પૂછે કે, 'આ સુંદર પ્રવચન મૂકી આ ખરાબ સમાચાર પહેલા કેમ વાચો છો?' તો તમે બચાવમા ઉત્તર શું આપો? 'ખરાબ જાણી લીધુ હોય તો આપણાથી ખરાબ થાય નહિ માટે!' પણ આ ઉત્તર સાચો છે? એમ નથી કહેતા કે, મારુ મન જ અધોગામી છે, એટલે એને આવી વાતો વધારે ગમે છે આપણે જે બીજામા જોવા પ્રયત્ન કરીએ તે આપણામા છે આપણે જે બીજાની નિંદા કરીએ છીએ, તે આપણા જીવનમાં જ બેઠું છે પ્રસિદ્ધ માનસ-શાસ્ત્રી નોંધ કહે છે.

'We hate in others what we dislike in ourselves" છાપાઓમા કે વાતોમા માણસ તે જ શોધે છે, જે પોતાનામા છે જે માણસમા સુદર તત્ત્વો હોય તે સારી વસ્તુ તરફ જ આકર્ષાય જેનામા નિર્બળતાઓ છે, તે નિર્બળતાની વાતો જ વાચવાનો એને સારી વાતો કહેશો તોય નહિ ગમે, કારણ કે સુદર ને સાત્ત્વિક વસ્તુ પચાવવાની એનામા શક્તિ જ નથી

મનને વિચારનો ખોરાક જોઈએ છે એ ભૂખ્યુ કદી નહિ જ રહી શકે, એને કાઈક તો જોઈશે જ એ સ્વસ્થ હશે તો સુદર ખોરાક લેશે માદલુ હશે તો ખરાબ વિચારોનો ખોરાક લેશે

વાસનાનુ ધુમ્મસ

મધરાતે કોઈ દિવસ તમે જાગો છો? જાગો તો શું વિચાર કરો? ઊધ કેમ આવતી નથી, એ જ ને? જીવનનો વિચાર કદી આવે છે? આ સુખની આલ્હાદક આદની તો પદર દિવસમા પૂરી થશે, પછી શુ? જીવનમા પ્રકાશ ટકી રહે એવું કાઈ મેળવ્યુ છે? એવું જો કાઈ જ ન મેળવ્યુ હોય, તો આ જીવનનો અર્થ શુ? સત્ય, પ્રામાણિકતા, બ્રહ્મચર્ય, પોતાના કર્તવ્યોની નિષ્ઠા–આમાથી કાઈ જ મેળવ્યુ ન હોય તો શાશ્વત પ્રકાશ જીવનમા કઈ રીતે આવશે? આવા વિચારો આપણને રાત્રે આવતા નથી ઊધ ન આવે તો વિચારીએ કે ઊધ કેમ આવતી નથી? આ તે કાઈ વિચાર છે? પણ માણસને સદ્‌વિચારો જલદી નથી આવતા, કારણ કે એની બુદ્ધિની આસપાસ વાસના, અને અજ્ઞાનનુ ધુમ્મસ જામ્યુ છે

દિવ્ય દૃષ્ટિ

પર્વતની ટોચ પર આપણે ચઢતા હોઇએ ને ઉપર ધુમ્મસ જામ્યુ હોય, ત્યારે સામે આવતી વ્યક્તિને પણ આપણે જોઈ નથી શકતા કેટલીકવાર અથડાઇ પણ પડીએ છીએ ધુમ્મસમા નજીકની વસ્તુ પણ ન દેખાય મધ્યાહ્નનો સૂર્ય તપે ત્યારે ધુમ્મસ ઊડે ને વસ્તુ દેખાય તેમ આપણા જીવનમા પણ સયમ અને જ્ઞાનનો સૂર્ય તપે તો પ્રકાશ આવે અને દેખાય જે પરમાત્માને આપણે દૂર માનીએ છીએ તે તો સાવ નજીક છે પછી સમજાય કે—

હુ મને ઓળખી શકુ તો જ પરમાત્માને ઓળખી શકુ પણ આજ તો હુ પોતાને જ ઓળખતો નથી સ્વરૂપની વિસ્મૃતિ કેવી થઈ છે એના પર કો'કે કહેલી એક રમૂજી વાત સાભરે છે

એક શીખ મુસાફરીએ ઊપડયો એણે ફર્સ્ટ કલાસની ટિકિટ લીધી અને જીવનમા પહેલવહેલો ફર્સ્ટ કલાસના ડબ્બામા બેઠો થોડીવાર પછી એને હાજત માટે સડાસમા જવાની જરૂર જણાઈ એણે બારણુ ઉઘાડયુ ત્યાં સામે જ કાચ હતો એ કાચમા એનુ પ્રતિબિબ પડયુ એને લાગ્યુ કે અદર કોઇ છે એટલે બારણુ બધ કરી એ પોતાની જગ્યા પર બેસી ગયો પાચ દશ મિનિટ કરતા કરતા કલાક થયો પણ કોઇ નીકળે નહિ અદર કોઇ હોય તો નીકળે ને ? થોડી વાર એ પ્રતીક્ષા કરતો બેઠો, ત્યા એને ઝોકુ આવી ગયુ પછી જાગ્યો એટલે એને લાગ્યુ કે હવે તો બહાર નીકળી ગયો ગે પાછુ બારણુ ખોલ્યુ તો સામે જ માણસ દેખા

આટલી વારથી આ માણુસ અંદર ભરાઈ બેઠો છે, એટલે જરૂર કોઇ બદમાસ હશે એમ જાણી એણે ટિકિટચેકરને બૂમ પાડી આવનાર પણ આના જેવો જ બુદ્ધિનો જરા દુશ્મન હતો એણે બધી વાત સાંભળી પછી બારણુ ઉઘાડ્યુ તો પોતાના જ જેવો રેલ્વે હેટવાળો માણુસ અંદર દેખાયો એણે ઝટ પાછુ બારણુ બંધ કરતા કહ્યુ 'યહ અંદર તો હમારે સ્ટાફકા આદમી હૈ, ઉનકો હમ કુછ ભી નહીં કહ સકને તુમ બાજુ કે કમ્પાર્ટમેન્ટમે જા સકતે હો'

આ વાત રમૂજી લાગે છે, કેમ? પોતાના જ પ્રતિબિંબને કાચમા નહિ ઓળખનાર આ બંને મૂર્ખ લાગે છે, ખરુ ને? પણ આપણે પણ આપણુ સ્વરૂપ ક્યા ઓળખીએ છીએ? આપણા પોતાના સ્વભાવનુ, પોતાની વૃત્તિઓનુ, પોતાના માનસનુ આપણને પોતાને જ ભાન નથી બીજાની વૃત્તિઓનો અને વિચારોનો આપણે જેટલો અભ્યાસ કરીએ છીએ, એટલો આપણો પોતાનો અભ્યાસ ક્યારે કર્યો છે?

આંખમા મોતિયો આવે તો માણુસ પોતાના સ્વજનને પણ ઓળખી શકતો નથી કોઈ કુશળ ડૉક્ટર મળે, મોતિયો ઉતારે અને યોગ્ય ચશ્મા મળે, તો એ જોઈ શકે, તેમ માણુસની આંખ પર વિકારનો મોતિયો આવ્યો હોય, તો એ પોતાના સ્વરૂપને કઇ રીતે જોઇ શકે? સદ્ગુરુનો યોગ મળે, એ વિકારના મોતિયાને ઉતારે, જ્ઞાનનુ અંજન કરે, દિવ્ય ચક્ષુ મળે, તો સમજાય કે આત્મા માટે દેહ છે દેહ માટે આત્મા નથી જ દેહ માટે વસ્ત્રો છે, વસ્ત્રો માટે દેહ નથી માણુસને લાગે કે વસ્ત્રો વિના દેહને ફાયદો થવાનો છે, તો એ

અવસરે વસ્ત્રને પણ ફગાવી દે છે તેમ જ્યારે આત્માને એમ લાગે કે આ દેહના અર્પણથી આત્માને લાભ છે તો દેહના અર્પણમા પણ આત્માને આનદ આવે આપણે અર્પણનો આખો ઇતિહાસ વાચીશુ તો લાગશે કે અર્પણની પાછળ આવી કોઈ મહાન ને દિવ્ય ભાવના જ કામ કરી રહી હતી આ દૃષ્ટિ આવ્યા પછી માણસ પામર નથી રહેતો એનામા નવુ બળ, નવુ તેજ, નવો જુસ્સો આવે છે આ બળ દેહનુ નહિ પણ આત્માનુ છે

હાથી દેહની અપેક્ષાએ ઘણો બળવાન હોય છે દસ સિહ ભેગા થાય તોય હાથીના સ્થૂલ બળને ન પહોચી શકે એટલો હાથી બળવાન હોય, છતા એક જ સિહની ગર્જના દસ હાથીને ઢીલા કરી દે છે ઘણીવાર તો એની ત્રાડ સાભળી હાથી જીવ લઇ નાસે છે, એનુ કારણ એ જ કે સિહની ચેતનામા પૌરુષ છે એ હાથીની પ્રચડતાનો વિચાર જ કરતો નથી એ પોતાના બળ ઉપર મુસ્તાક છે એ પોતાની શક્તિથી સજાગ છે

હાથી બળવાન હોવા છતા હૈયાનો કાયર છે એ સિહની ગર્જના સાભળતા જ હિમ્મત હારી જાય છે એના શરીરમાથી પરસેવો ઝરવા માડે છે આ તકનો લાભ લઇ સિહ એના ગડસ્થળ પર કૂદી પડે છે અને પહાડ જેવા હાથીને પણ ઢાળી દે છે આ બળ મનનુ છે આ દૃષ્ટાન્ત પરથી સમજાશે કે મન શું કામ કરે છે? એક કવિ કહે છે

મનકે હારે હાર હૈ, મનકે જિતે જિત,
મન ચઢાવે ચાકડે, મન બનાવે નીચ

મન વરાળ જેવુ છે વરાળના સચયથી એન્જિન જેમ

લાખો માણસના બોજાને ખેંચી જાય છે, તેમ મનની સચિત શક્તિથી પણ ધાર્યું કાર્ય કરી શકાય છે આ મનને બળવાન બનાવવાનુ સાધન એક જ છે —અભય

જેનુ મન અભય છે, તેને મન જગતમા એવુ કોઈ પણ કાર્ય નથી કે જે તે ન કરી શકે આ અભય ત્યારે જ આવે કે જ્યારે આપણી દષ્ટિમા દિવ્યતા આવે

તો હવે આપણે એક જ કાર્ય કરવાનુ છે. દષ્ટિને દિવ્ય બનાવવાનુ

આત્મા અને ઇન્દ્રિયોની ભિન્નતાના જ્ઞાનમાંથી આપણી દષ્ટિમા દિવ્યતા પ્રગટે અને એ દ્વારા આપણુ અતર અભયના આનદથી સભર બને એ જ પ્રાર્થના

[૯]

આત્મ જાગૃતિ

बिभेषि यदि संसारात् मोक्षप्राप्तिं च काङ्क्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥

—જ્ઞાનસાર

વાસનાની દુનિયાથી તુ જો ગભરાતો હોય અને મુક્તિની મહાસમાધિ જો ઇચ્છતો હોય તો તારી ઇન્દ્રિયોને જિતવા તારા અફાટ પરાક્રમભર્યા પૌરુષનો ઉપયોગ કર

[સૂર્યનાં મોનેરી કિરણો કમળના હૃદયને જગાડે છે અને એની પાંખડીઓને વિકસાવે છે, તેમ ભગવાન મહાવીરનાં જ્ઞાનવચનો પણ તમારા આત્માને જગાડો અને આત્માની પાંખડિઓને વિકસાવો, એવી શુભેચ્છાપૂર્વક આજના વ્યાખ્યાનનો હું પ્રારંભ કરીશ]

તેજનો તણખો

જે માણસને આત્મા વિષે શ્રદ્ધા હોય છે, તેને જ આત્મો-

લાખો માણસના બોજાને ખેંચી જાય છે, તેમ મનની સંચિત શક્તિથી પણ ધાર્યું કાર્ય કરી શકાય છે આ મનને બળવાન બનાવવાનું સાધન એક જ છે —અભય

જેનું મન અભય છે, તેને મન જગતમાં એવું કોઈ પણ કાર્ય નથી કે જે તે ન કરી શકે આ અભય ત્યારે જ આવે કે જ્યારે આપણી દૃષ્ટિમાં દિવ્યતા આવે

તો હવે આપણે એક જ કાર્ય કરવાનું છે દૃષ્ટિને દિવ્ય બનાવવાનું

આત્મા અને ઇન્દ્રિયોની ભિન્નતાના જ્ઞાનમાંથી આપણી દૃષ્ટિમાં દિવ્યતા પ્રગટે અને એ દ્વારા આપણું અંતર અભયના આનંદથી સભર બને એ જ પ્રાર્થના

[૯]

આત્મ જાગૃતિ

बिभेषि यदि संसाराद् मोक्षप्राप्तिं च काङ्क्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥

—જ્ઞાનસાર

વાસનાની દુનિયાથી તું જો ગભરાતો હોય અને મુક્તિની મહાસમાધિ જો ઈચ્છતો હોય તો તારી ઇન્દ્રિયોને જિતવા તારા અફાટ પરાક્રમભર્યાં પૌરુષનો ઉપયોગ કર

[સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો કમળના હૃદયને જગાડે છે અને એની પાંખડીઓને વિકસાવે છે, તેમ ભગવાન મહાવીરનાં જ્ઞાનવચનો પણ તમારા આત્માને જગાડે અને આત્માની પાંખડિયોને વિકસાવો, એવી શુભેચ્છાપૂર્વક આજના વ્યાખ્યાનનો હું પ્રારંભ કરીશ]

તેજનો તણખો

જે માણસને આત્મા વિષે શ્રદ્ધા હોય છે, તેને જ આત્મો-

ન્નતિનો વિચાર આવે છે તેનો જ આત્મા જાગે છે, પણ આત્માની જ જેને જાણ નથી, આત્માને જે સમજતો નથી, અગર આત્માની જેને શ્રદ્ધા નથી, તેને આત્મોન્નતિનો વિચાર કયાથી આવે? તેનો આત્મા કેમ જાગે! જે માણસ કેવળ જડ વસ્તુઓની મોહકતામા મગ્ન રહે છે, તેને આત્મા કેવો બળવાન છે એ નહિ સમજાય અને જેને આત્માની તાકાતનો ખ્યાલ નથી તે મૃત જીવન જીવે છે આજે એવા મૃતજીવનોની સખ્યા વધી રહી છે એ મૃતજીવનમા ચેતનાના પ્રાણ ફૂકવા માટે જ આજના સબોધનનો વિષય રાખ્યો છે—આત્મજાગૃતિ

આપણને એવા કેટલાય માણસો મળે છે, જેમને પોતાના શબ્દોમા વિશ્વાસ નથી, વાણીમા શ્રદ્ધા નથી, જીવનમા તેજ કે તાકાત નથી, એ નિર્માલ્યની જેમ કહે 'મારાથી આ કામ કેમ થશે? આ કામ તો ખૂબ અઘરુ છે' આ નિર્માલ્ય શબ્દો કોણ બોલાવે છે? દેહભાવ બોલાવે છે આત્મભાનવાળા આવુ કદી ન બોલે ચેતનાવતની વાણીમા તો તેજના કિરણો ચમકતા હોય છે તાકાતના તણખા ઝરતા હોય છે

રઘુવશમા કાલિદાસે લખ્યુ છે રઘુવશના બાળકો એવા હતા જે—

शैशवे अभ्यस्त-विद्याना

બાલ્યકાળમા જ આત્મવિદ્યાનુ સિચન પામતા હતા એ કઈ વિદ્યા? પેટ ભરવાની નહિ પૈસા ભેગા કરવાની નહિ એ વિદ્યા તો કીડી-મકોડાને પણ આવડે છે એ પણ ગળપણ મળે ત્યા દોડી જાય આમ ત્રણની પણ રાહ ન જુએ! અમે બેઠા હતા ત્યા એકવાર કીડીઓ ઊભરાઈ એક ભાઈએ તેની

આસપાસ રાખ નાખી એટલે થોડી વારમા તે ચાલી ગઈ કીડીઓને લાગ્યુ કે અહી રસ નથી, રાખ છે રસવૃત્તિને પોષવામા તો કીડીઓ પણ પાવરધી છે માણસની વિશિષ્ટતા પેટ ભરવાની વિદ્યામા નથી એની વિશિષ્ટતા અધકારમાથી પ્રકાશમા લઈ જાય, એ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં છે પ્રાચીનકાળમા શિશુને નાનપણથી જ એવા વિચારોમા ઉછેરવામા આવતુ, જેથી એનો આત્મા સદા જાગૃત રહેતો નિરાશાજનક કે નિર્માલ્ય વાતો એમની આગળ ઉચ્ચારવામા આવતી જ નહિ

રામચન્દ્રજી યૌવનને આગણે રમતા હતા તે સમયે ચીનનુ સૈન્ય મિથિલા પર ચઢી આવ્યુ જનકે પોતાના મિત્ર શ્રી દશરથ પાસે સહાયતા માગી અને કહેવડાવ્યુ 'તમારા વીરપુત્ર શ્રી રામ અને લક્ષ્મણને સૈન્ય સાથે અમારી વહારે મોકલો શ્રી દશરથ જરા થડક્યા મમતાનેલીધે વિચારના વંટોળિયામા એ અટવાઈ ગયા એ જગલી ને કદાવર માણસો સાથે આ બાળકો કેવી રીતે લડી શકશે? છતા એ બોલ્યા નહિ મનમા જ વિચારતા હતા, પણ રામ પિતાનો આશય સમજી ગયા એમણે કહ્યુ 'પિતાજી! શું સિહનુ નાનુ બચ્ચુ મોટા હાથીના ગડસ્થળને ભેદી શકતું નથી?

બાદર બચ્ચા લાખ, લાખે બિચારાં,
સિહણ બચ્ચુ એક એકે હજારા

આ વીરતા ભર્યો ઉત્તર સાભળતા જ દશરથનો ભ્રમ ટળી ગયો બન્ને કુમારો ધનુષ્ય-બાણ લઈ મિથિલા ગયા શત્રુઓને હરાવી, વિજય પતાકા ફરકાવી, ગૌરવપૂર્વક ઘેર આવ્યા

આ ખમીર ક્યાથી આવ્યુ? એ બહારથી નથી આવ્યુ

અદર જ છે એને જાગૃત કરવાની જરૂર છે આત્મામા અનત શક્તિ છે, એ ભાન થતા, એ કોઈથીય નહિ ગભરાય, કોઈનાથીય નહિ અજાય

આજે માબાપ બાળકને વીર બનાવવાને બદલે કાયર બનાવે છે બાળક રડતું હોય ને ઊંઘતું ન હોય તો, ' જો બાવો આવ્યો, પકડી જશે ' આવા ભીરુતાભર્યા વાક્યો સભળાવે છે આથી બાળકની છાતી બેસી જાય છે, પછી એ મોટો થાય, બહાર બહાદૂર દેખાય, પણ અદરથી ડરપોક હોય આવા માણસો નાગરિક તરીકે નકામા બાયલા નાગરિકોથી દેશનુ પણ રક્ષણ ન થાય, તો આત્માનુ કલ્યાણ તો ક્યાથી થાય?

માણસની કેટલી તાકાત છે, એનો પ્રત્યક્ષ દાખલો લો એટમબોમ્બ ભયકર છે હાઇડ્રોજન બોમ્બ એથી પણ ભયકર છે એનામા સહારની અનત શક્તિ છે રતલ દોઢ રતલનો બોમ્બ લાખો માનવીનો સહાર કરી શકે છે ગાઈલોના વિસ્તારને ઉજ્જડ કરી શકે છે એક નાનકડા બોમ્બમાં આટલી શક્તિ છે, પણ એને શોધનાર તો મનુષ્ય જ છે ને? તો વિચારી જુઓ માનવીના સર્જનમા પણ આટલી અપ્રતિમ શક્તિ છે, તો એના સર્જક એવા માનવીના આત્મામા કેટલી શક્તિ હોવી જોઈએ? જડને આવિષ્કૃત કરનાર ચેતનામા પ્રતિભા ન હોત તો આ અમર્યાદ શક્તિ આવિષ્કૃત કેમ પામત? આત્માની અપ્રતિમ તાકાતનુ આ જ્વલત દષ્ટાત છે

અમરતાનો સદેશ

આત્માની આ અનત શક્તિઓને જેણે જાણી અને એને જેણે કેન્દ્રિત કરી તેણે પોતાની પ્રભુતા મેળવી, તે જ

પ્રબુદ્ધ થયા, ભગવાન થયા, સસારથી તે પાર પામ્યા

જે માણસ પ્રકૃતિના નિર્મળ તત્ત્વોથી ડરે છે અરે, પોતે એકાતમા ધ્યાન ધરતા પણ ડરે છે, અને પોતાની જ બીક પોતાને લાગે છે, તે માણસ મહાત્મા તો ઠીક, પણ માણસ તરીકે પણ લાયક કઈ રીતે ગણાય? માણમ આવો ભીરુ થઈ જાય છે, કારણ કે બાલ્યકાળમા એને આત્મવિદ્યા મળી નથી આત્માની અમરતાનો સંદેશ મળ્યો નથી માબાપે એના દેહનુ ભરણપોષણ કર્યું, પણ આત્માનુ પોષણ ન કર્યું દેહનુ પોષણ તો કૂતરાં બિલાડાં પણ કરે છે માનવીનુ ગૌરવ બાળકોના માત્ર દેહનુ પોષણ કરવામા જ નથી માણસનુ ગૌરવ પોતાના સતાનને સસ્કારી ને તેજસ્વી બનાવવામા છે મારી આ વાત તમને આજ કદાચ કડવી લાગશે, પણ તે સત્ય છે વિચારી જોજો આજ નહિ તો કાલે જરૂર સમજાશે

મહાલસા પોતાના બાળકને પારણામા ઝુલાવતા પણ ગાતી સિદ્ધોઽસિ બુદ્ધોઽસિ નિરજનોઽસિ । વત્સ! તુ સિદ્ધ છો સિદ્ધિઓ તારામા છે તુ બુદ્ધ છો બુદ્ધિ-પ્રજ્ઞા તારામાં છે તુ નિરજન છો તને કોઈ વાસનાને રગે રગી શકે તેમ નથી, તુ મુક્ત છો તને બાધનાર આ વિશ્વમા એકેય તત્ત્વ નથી તુ સ્વતત્ર છો, મુક્ત છો હાલરડામા જ જે બાળકને આવું મુક્તિનુ ગીત સાભળવા મળે, તે યુવાન તેજસ્વી, ત્યાગી કે પ્રતાપી કેમ ન બને? આજનો યુવાન એ આશાની જ્યોત નથી, પણ નિરાશાનો દરિયો છે. એનામા જીવનની ખુમારી નથી, પણ વાસનાની બિમારી છે

જે દેશના યુવાનો વિલાસી વાતાવરણમા ઉછરે છે, તે

દેશની પ્રજા ધીમે ધીમે નિર્વીર્ય થઈ જાય છે પ્રજાને મહાન બનાવવા યુવાનો સામે આદર્શ જોઈએ એમની સામે સયમના પ્રતીકો જોઈએ જ્યા એમને ઘડવામા આવે છે, એમને કેળવણી આપવામા આવે છે, એ સ્થાનો કેવા હોવા જોઈએ ? ત્યા વિલાસ અને વિકારની હવા હોય તે ચાલવે ? પણ આજ તમે જોશો તો વિદ્યામદિરોમા પણ કટ અને વટ સિવાય વાત નથી આપણે કોલેજોને વિદ્યામદિરો કહીએ છીએ, પણ મદિરને અનુકૂળ સયમ અને પવિત્રતાથી ભરેલુ વાતાવરણ છે ?

અને કેળવણી શા માટે લેવામા આવે છે, તેનુ ધ્યેય-ચિત્ર પણ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કર્યા છે ? 'ज्ञानस्य फल विरति' જ્ઞાનનુ ફળ વૃત્તિઓનો વિરામ છે જ્ઞાન મળે તો વિરામ આવવો જોઈએ, પણ આજે એવુ દેખાય છે ? વિદ્યાર્થીઓમા શિસ્ત ને સભ્યતા છે ? આજે માણસ વૃત્તિઓથી વિરમવા માટે નથી ભણતો, પણ વૃત્તિઓના તાંતણા કરોળિયાની માફક વધારે ને વધારે કઇ રીતે કાઢી શકાય એ માટે ભણે છે સીધી ભાષામા કહીએ તો એમ કહી શકાય કે ગુનો કરીને છુપાવવો કેમ, અસત્યને સત્ય બનાવવું કેમ, એ માટેનુ કૌટિલ્ય શાસ્ત્ર ભણે છે

એક ભાઈને મે પૂછ્યુ 'તમારા અભ્યાસનુ ધ્યેય શુ ?' એ કહે 'સાહેબ, ધ્યેય વળી શું ? આજકાલ કાયદા વધી પડ્યા છે ભણીએ નહિ તો એ કાયદાઓમાથી બારી ક્યાથી જડે ? હવેના જમાનામા વકીલોના આધારે જીવાય એમ નથી, જાતે જ જાણવું જોઈએ, નહિ તો રળીએ તેમાથી અડધો ભાગ તો વકીલો ખાઈ જાય જાતે શીખ્યા હોઈએ

તો જ કાયદાના ફાયદા મળે'

જોયુ, આ કેળવણી! માણસ ભણે છે શા માટે? ચોરી કરવા માટે ચોર બનવા, પોતાની જ સરકારની આખમાં ધૂળ નાખવા પૈસા રળવા છે પણ ટેકસ Tax ભરવો નથી પૈસો પોતાના મોજશોખમા ખર્ચવો છે પણ બીજાના હાથમા જવા દેવો નથી આ વિદ્યાર્થી માણસ મુક્ત બને કે બધાય? જે એક શ્રેષ્ઠ નાગરિક બનવાને અયોગ્ય છે, તે શ્રેષ્ઠ જીવન માટે યોગ્ય કઇ રીતે ગણાય?

મૃત્યુને જીતે તે વિદ્યા.

એક ભાઈ ઈન્ટરની પરીક્ષા આપી રજામા ઘેર આવ્યા એ અરસામા બહારગામથી એમને ત્યા એક મહેમાન આવ્યા એ મહાન ચિન્તક હતા વિદ્યાર્થીના પિતા પોતાના પુત્રને બપોરે ચિન્તકની પાસે લાવ્યા અને પોતાના પુત્રના અભ્યાસની વાત કરી ચિન્તકે પૂછ્યુ 'શું ભણો છો?' 'સાહેબ, ઈન્ટરની પરીક્ષા આપીને આવું છુ' 'હવે શું કરશો?' 'બી એ થઇશ' 'પછી શું કરશો?' 'પછી તો જો ફ્સ્ટ ક્લાસ આવીશ તો વિલાયત જઇશ અને એમ એ થઇશ' 'એમ એ. થઈને પછી શુ કરશો?' 'પછી કોઈ સારી નોકરી મેળવીશ.'

પેલા ચિતક તો આગળ જ વધી રહ્યા હતા એમણે પૂછ્યુ 'પછી? પેલો વિદ્યાર્થી જરા થડક્યો એને થયુ, આ શું પૂછે છે? પણ ઉત્તર આપ્યા વિના ચાલે તેમ ન હતું, એટલે એણે કહી નાખ્યુ 'પછી પ્રભુતામા પગલા માંડીશુ' ચિન્તકે 'પ્રભુતામા પગલા' આ શબ્દ ચાવ્યો શબ્દ તો ઘણો સારો છે પશુતા માટે વધારેમા વધારે છૂટ મેળવનારા પણ આજ

શબ્દ વાપરતા હોય છે

ચિન્તકે પૂછ્યુ 'ઠીક, પછી શુ?' વિદ્યાર્થીએ કહ્યુ 'પછી વળી શું? ઘરડા થઈશું' ચિન્તકને પોતાના પ્રશ્નનો દોર બરાબર હાથમા આવતો લાગ્યો એટલે ધીમેથી પૂછ્યુ 'પછી શુ?' પેલો વિદ્યાર્થી મુઝાઇ ગયો થોડો અકળાયો, એણે એના પિતા સામે જોયુ એના પિતા પણ વિચારોમા તણાતા હતા હવે પછી શુ? એના પિતાની આખમા પણ પ્રશ્નાર્થ હતો એટલે વિદ્યાર્થીએ કહી નાખ્યુ 'પછી મરી જઈશુ'

ચિન્તકે કહ્યુ 'બરાબર, હુ એ જ કહેવા માગતો હતો આટલા અભ્યાસ પછી, આટલી પ્રવૃત્તિ પછી, આટલી સાધના પછી પણ મરવાનુ! મરવા માટે આટલુ બધુ કરવાનુ? મરવું જ હોય તો આટલો અભ્યાસ ન કરો, દેશાટન ન કરો તો પણ મરી શકાય છે શુ અભણ નથી મરતા? અભણ પણ મરી શકે છે વિદ્વાન તો એમ કહે કે–પછી અમર બનીશ, મૃત્યુ સામે યુદ્ધ કરીશ, વૃત્તિઓ પર વિજય મેળવીશ, જીવનમા પ્રેમ, પ્રકાશ અને શ્રદ્ધાને ભરીશ અને મૃત્યુને તરી જઈશ વિદ્યા તો મૃત્યુને જિતવા માટે છે એક કવિ કહે છે હસી મૃત્યુ-મુખે ધસવાનુ જ દે, ધમી મૃત્યુમુખે હસવાનુ જ દે

વિદ્યાવાનમા જીવનની ખુમારી જોઇએ સુખમા કે દુખમા, સપત્તિમા કે વિપત્તિમા, સયોગમા કે વિયોગમા પોતાના આત્માની અને પોતાના મનની મસ્તી ન ગુમાવે તે જ અભ્યાસી તે જ વિદ્યાવાન

પ્રકૃતિના રહસ્યને જાણનાર માણસ ઉનાળો આવતા અકળાતો નથી શિયાળો આવતાં ફરિયાદ કરતો નથી, કે

વર્ષાકાળ આવતા બબડાટ કરતો નથી એ જાણે છે કે આ તો ઋતુ ઋતુના ખેલ છે શિયાળામા ટાઢ પડે છે, પણ ઘઉં ને કપાસ એમા જ તૈયાર થાય છે વર્ષામા વૃષ્ટિ થાય અને કીચડ થાય પણ જુવાર બાજરી એમા જ પાકે છે ઉનાળામા તડકો પડે છે પણ મીઠી કેરીઓ અને રાયણુ એ ઋતુમા જ પાકે છે, તેમ દુખ, વિપત્તિ, વિયોગ પણ માણસને ઘડવા આવે છે એથી માણસની કસોટી થાય છે માણસનુ હીર આવા સયોગોમા જ પ્રગટે છે સાચો અભ્યાસી દુખને પણ કુદરતની પ્રિય ભેટ માની હસતા મુખે એનુ સ્વાગત કરે છે એ સમજતો હોય છે કે આજનુ દુખ એ મારી ગઈકાલની ભૂલનુ જ પરિણામ છે એક ભૂલને સુધારવી હોય તો બીજી નવી ભૂલ ન કરવી, દુખ વખતે અફસોસ કરવો એ જૂની ભૂલમા નવી ભૂલનો ઉમેરો કરવા બરાબર છે

ઋતુનો ખેલ

પણ કેટલાક માણસો આ વાતનો વિચાર કર્યા વિના કેવળ ફરિયાદ જ કરતા ફરતા હોય છે વરસાદ આવે તો કહે 'આહ! શુ વરસાદ છે! બધ થતો જ નથી મારી નાખ્યા' ટાઢ પડે ત્યારે કહે 'શુ ટાઢ પડે છે! ચામડા ચીરાઈ ગયા' તાપ પડે ત્યારે કહે 'તડકો પડે છે કાઈ તડકો! ધરતી તો ભડકે બળી રહી છે!' આમ રોદણા રોયા જ કરે, પણ આ તો ઋતુના ખેલ છે, એમ ન સમજે તેમ કેટલાક માણસો પણ જીવન અગે રોદણા જ રોતા હોય છે કોઈ પુત્ર માટે તો કોઈ પત્ની માટે, કોઈ ધન માટે તો કોઈ ધધા માટે, પણ ફરિયાદ કર્યા વિના જ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ, એમ ન વિચારે

આવા સયોગોમા માણુસને સાચી વિદ્યા મળે તો જ માણુસ જીવનના તત્ત્વોને સ્પર્શી શકે અને દુખના તાપને, પણ જીવનના ઘઉં પકવવાનુ સાધન માની, એને સત્કારી શકે વિષમ પ્રસગોમાથી પણ કાઇક બોધ મેળવી જીવનને ઘડી શકે

આપણુ કોઈ સ્વજન મરી જાય છે, ત્યારે આપણુને કેટલો બધો શોક થાય છે! આપણુ મન દુખના અગાધ સાગરમા કેવુ ડૂબી જાય છે! પણુ તે પ્રસગે આપણે સ્વસ્થ ચિત્તે વિચારીએ કે આ શોક શાથી આવ્યો? શા કારણે આવ્યો? ગામમા આટલા મરી જાય છે, છતા આખે એક આસુ પણ નથી આવતું અને અત્યારે આ આસુઓનો સાગર કેમ છલકાઈ ગયો?

મૃત્યુ એ જ જો અનિષ્ટ અને દુઃખનુ કારણુ હોય તો ગામમા કોઇ મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે શોક કેમ આપણુને ઘેરી વળતો નથી? મહોલ્લામા કોઇ મરી ગયુ હોવા છતા તે દિવસે ભોજનમા મિષ્ટાન આવ્યુ હોય તોય ભોજન કરતા શોક થતો નથી અને પોતાનુ સ્વજન જતા હૃદય રડે છે, એનુ કારણુ શુ? એનુ કારણુ એ છે કે, એને જે વ્યક્તિ પ્રત્યે રાગ હતો, જેના તરફથી 'કાઈક' મળતું હતું, તે હવે બધ થયુ છે, તે હવે મળવાનુ નથી એટલે એ રડે છે, પણ એ કોને માટે રડે છે? જનાર વ્યક્તિ માટે નહિ, પણ એ વ્યક્તિ તરફથી જે મળતુ હતુ, તેને માટે એટલે કે પોતાના અર્થ માટે રડે છે અને એ અર્થ માણુસને બીજી કોઈ વ્યક્તિ તરફથી મળતો હોય તો તે શોક શમી જાય છે

ધીમે ધીમે શોકમા ઓટ આવે છે, અને માણુસ મૂળ

સ્થિતિએ આવી જાય છે હા, આમ છતા સ્નેહ જેવી એક પવિત્ર અને ચિરસ્મરણીય વસ્તુ પણ દુનિયામા છે, જે અર્થ અને કામની નહિ, ચેતનાની ભૂખી છે આ ભૂખ એક આત્મ જ્યોત માથી જન્મેલી છે, બીજી કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી તે મળતી નથી જ્યાથી એ પ્રગટે છે, ત્યા જ એ વિલીન થાય છે એટલે આવા પ્રસગોમા માણસના હૈયા ઉપર શોકની છાયા ઘણી ઘેરી થઈ જાય છે અને આવા કેટલાક પ્રસગોમા તો માણસ કા જ્ઞાની બને, કા ઉન્મત બને, જ્ઞાની વિચારે કે મારુ પ્રિયજન એક એવા પ્રવાસે ઉપડયુ છે, કે જ્યા અ તે મારે પણ જવાનુ જ છે એ પહેલા ગયેલ છે, હુ પછી જઈશ એમ વિચારી સમાધાન મેળવી લે છે જ્યારે અજ્ઞાનીને થાય છે હવે શુ થશે? ખેલ ખલાસ! બાજી બગડી ગઈ મારે જીવનભર ઝૂરવાનુ હવે કયા મળવાના છીએ? જીવન શૂન્ય થઇ ગયુ અને એવા વિચારોમા અજ્ઞાનતા અને ઉન્મત્તતા વધતી જાય છે

આ બને પ્રસગોમા પ્રિયજન તો બંનેએ ગુમાવેલ છે, પણ એક સમાધાન મેળવે છે, બીજો ઝુરે છે કવિ જીબ્રાન કહે છે "When you are sorrowfull, look again in your heart, and you shall see that in truth you are weeping for that which has been your delihgt" જ્યારે તમને શોક લાગે ત્યારે વળી તમારા હૃદયમા જોજો અને તમને જણાશે કે સાચે જ તમે જેને માટે રડી રહ્યા છો તે તમારા હર્ષનો વિષય હતો, એટલે જે હર્ષ આપે એ શોક આપે જ એ શોકને ટાળવાનો માર્ગ એક જ છે, અને તે આત્માનુ જ્ઞાન અને પ્રકૃતિનુ ઊડાણ!

આત્મજ્ઞાન થતા શોક કેવો હળવો થાય છે એનુ આ એક જ્વલત દષ્ટાત તમારી સામે મૂકુ છુ

શોકના તળિયે શાન્તિ

શાણી સુમતિ ભગવાન શ્રી મહાવીરની વાણી સાભળવા ગઈ હતી એનો પતિ આત્મારામ બહાર ગયો હતો એના બને યુવાન પુત્રો તળાવમા સ્નાન કરવા ગયા હતા

સુમતિએ વ્યાખ્યાનમા સાભળ્યુ જ્યા સયોગ છે, ત્યા વિયોગ છે આત્મા સિવાય જગતની પ્રત્યેક વસ્તુ વિખૂટી પડે છે આજે આપણે જેના માટે હસીએ છીએ, તે જ વસ્તુ આવતી કાલે રડાવે છે આનદ અને શોક એક જ છે ત્રાજવાના બે પલ્લા છે અનત સમાધિનો માર્ગ એકજ છે મોહનો ત્યાગ ! આ મોહનો ત્યાગ જન્મે છે, આત્માની એકલતાના જ્ઞાનમાથી"

સુમતિએ આ ઉપદેશને પોતાના હૈયાની દાબડીમા ગ્રીત્યો એનો વિચાર કરતી, એને જીવનમા વણવા મથતી, એ ઘેર આવી, ત્યા એકાએક સમાચાર મળ્યા

"એના નહાવા ગયેલા બને દીકરા ડૂબી મર્યા છે. પહેલા એક નહાવા પડયો, પણ એ તો કીચડમા ખૂચતો જણાયો એને કાઢવા બીજો ગયો, પણ એ ખૂચતો છોકરો બીજાને બાઝયો અને બને ડૂબ્યા"

જુવાનજોધ બે દિકરા જાય તો કઈ માતાનુ હૈયુ શોકમા ન ડૂબે ? સુમતિના હૈયાના કટકે કટકા થવા લાગ્યા એ શોકના ઝઝાવાતમા ઘેરાઈ ગઈ, એને મૂર્છા આવી, અને એ ધરતી પર ઢળી પડી થોડી વારે એ મૂર્છા ઊતરતા એના હૈયા પર જ્ઞાનવચનો આવવા લાગ્યા

જ્યાથી આનદ આવે છે, ત્યા જ શોક હોય છે, અ
એ શોકના તળિયામા જ શાતિ હોય છે શોકને ઉલેચ
નાખો, શાતિ ત્યા જ જડશે

સુમતિનો શોક ધીમે ધીમે ઉલેચાતો ગયો અને
ઊડી ને ઊડી ઊતરતી ગઈ, જ્યા જીવનની પરમ શાતિ હતી!

એણે પોતાના બ ને પુત્રોના દેહને પથારીમા પધરાવ્ય
એમના પર શ્વેત વસ્ત્ર ઓઢાડ્યુ, અને પતિની પ્રતિક્ષા કરત
એ વિચારમા ડૂબી ગઈ

આત્મારામે ડેલીમા પગ મૂકયો અને એનો આન
ઊડી ગયો, એને વાતાવરણમા કાઈક શોકની હવા લાગી
રોજ એ ઘેર આવતો ત્યારે એની પત્ની હસતા મુખે એ
સ્વાગત કરતી પણ આજ તો એ ઉદાસ હતી

આત્મારામે પૂછ્યુ – "કેમ? આમ ઉદાસ કેમ?
થયુ છે? તુ તો જાણે ઘરમાં શોકનો સાગર લાવી છે!"

"કાઈ નથી એ તો પાડોશી સાથે જરા કલહ થયો છે
શોકના ભારથી નમેલી પાપણોને ઊચી કરતા સુમતિએ કહ્યુ

આત્મારામને આશ્ચર્ય થયુ સુમતિનો સ્વભાવ
જાણતો હતો આખુ ગામ ગરમ થાય તોયે એની આખમ
શીતળતાનો સાગર લહેરાતો હોય એવી એ શાત હતી, અ
એવી જ એ શાણી પણ હતી

આત્મારામે ગભરાઈને પૂછ્યુ "એવું તે શુ થયુ
તારે કજિયો કરવો પડયો?"

'કાઈ નહિ વીશ દિવસ પર આપણા દિનેશના લ
હતા, ત્યારે પાડોશીને ત્યાથી બે રત્નકકણ પહેરવા

હતી આજે એ માગવા આવ્યા મે ન આપ્યા, એટલે બોલવું થયુ, અને કલહ વધ્યો' સુમતિ આટલુ ધૈર્યપૂર્વક બોલી ગઈ પણ એના અવાજમા જરા વિષાદની છાયા હતી

'તું યે ખરી છે પારકા કકણ કયા સુધી રખાય? એનો માલિક માગવા આવે ત્યારે આપી દેવાજ જોઇએ ને! તારા જેવી શાણી સ્ત્રી આવી વાત પર કલહ કરે તો થઇ રહ્યુ ના? કોઈ જાણે તો ય હસે એવી આ વાત છે જા, જા, જલદી આપી આવ" એને ઊભી કરતા આત્મારામે મીઠો ઠપકો આપ્યો

'જરા ઊભા તો રહો તમે આપી આવવાનુ તો કહો છો, પણ મને એ કેટલા ગમે છે! મારુ મન એમા કેટલું રમે છે, એ તમે જાણો છો? કેવા સુંદર એ રત્નકકણ છે! એનો ઘાટ, એની ઝીણી ઝીણી કારીગરી, જેની જોડ ન જડે! અને એના રત્નો પણ કેવા તેજસ્વી છે? નાથ, મને તો એ પાછા આપવાનુ જ મન નથી થતું મનમા થાય છે, કે રાખી લઉં પછી જે થવાનુ હશે તે થશે કજિયો તો કજિયો!' આટલુ કહેતા કહેતા તો સુમતિનુ હૃદય ભરાઈ આવ્યુ એની પાસે જ્ઞાન હતું, છતા વિષાદ કાઈ ઓછો ન હતો!

"પણ આજે તને થયુ છે શુ? તું પાગલ તો નથી થઈ ને! અરે, તું આ શુ બોલી રહી છે? જે વસ્તુ પારકી છે તે કેટલા દિવસ રખાય? એના પર મમતા કરવી, એને પોતાની માનવી અને 'મારી' કહી શોક કરવો એ અજ્ઞાનતા નહિ તો બીજુ શુ છે? પારકી વસ્તુ તો જેમ વહેલી અપાય તેમ સારુ" શિખામણ આપતા આત્મારામે કહ્યુ

સુમતિ ઊભી થઈ એણે પતિનો હાથ ઝાલ્યો, એનો

હાથ ધ્રૂજતો હતો એને તમ્મર આવી [illegible] એની છાતી પર ભાર હતો પણ 'શ્રમણ ભગવાન [illegible]ના જ્ઞાનના બોલ એના આત્માને આશ્વાસન આપી [illegible] એ પતિને અંદર દોરી ગઈ

ફૂલ જેવા પોતાના બે બાળકોના મૃતદેહ [illegible] રેલુ શ્વેત વસ્ત્ર એણે ઉચકી લીધુ, અને [illegible] પ્રબુદ્ધ બનેલી સુમતિએ કહ્યુ "નાથ! આ [illegible] રત્નકણ, એક સોળ વર્ષનુ, બીજુ વીસ વર્ષનું [illegible] આપણે એમને રાખ્યા, સાચવ્યા, પણ [illegible] પૂરો થયો, અને એમણે એમનો માર્ગ [illegible] ન હતા, એ આપણા ન હતા [illegible] એ મળ્યા હતા હવે એમને નિસર્ગ[illegible] ધરવા એ આપણુ કર્તવ્ય છે એની [illegible] કરવા વ્યર્થ છે, ગયેલી વસ્તુ આખુ[illegible] મૌનની શાંતિમા આપણે એમને [illegible]"

આત્મારામ તો આ જોઈ [illegible] ક્ષણ માટે ત્યા ગભીર સ્તબ્ધ[illegible], [illegible] વાતાવરણમા, બધે જ સ્તબ્ધ[illegible] આસુનુ પૂર ધસી આવ્યુ [illegible] તો સુમતિની આખમા [illegible] એના પર જીવનની ઊડી [illegible] રહ્યા હતા

શ્રદ્ધાની જ્યોત

આ પ્રસગ પરથી [illegible] છે,

શું કામ કરે છે! જેને આત્મા જાગૃત છે તે જ શોક પર મોહ પર વિજય મેળવે છે

પણ જે જીવનમા હારે છે, મૂઝાય છે, તેનું કારણ આત્મ-જ્ઞાનનો અભાવ છે, અને તેથી જ વિપત્તિ કે અતરાય આવતા એ થથી જાય છે, ગભરાઈ જાય છે, અને ધ્યેયમાથી વિચલિત થઈ, બીજા માર્ગ ભણી વળે છે

પણ જે માણસ અતરપ્રેરણાથી પ્રેરાઈને કાર્ય કરે છે, જીવનને સમજીને જીવે છે, એ ગમે તેવા વિપરીત સજોગોમા પણ જેના પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો હોય, એવો સાથી સાથ છોડીને ચાલ્યો જાય, એવા સજોગોમા પણ–ધૈર્યને ખોયા વિના, ભય રાખ્યા વિના, આગળ વધ્યે જ જાય છે

આત્મજ્ઞાની, લોકોના અભિપ્રાયના આધારે નહિ, પણ પોતાના આત્માના અભિપ્રાયના આધારે આગળ વધે છે એ તો કહે છે 'લોકોને હસવું હોય તો હસવા દો, બકવું હોય તો બકવા દો, પણ મારો પથ અફર છે'

એને પોતાના પ્રત્યેક પગલામા શ્રદ્ધા હોય છે એને પોતાની પ્રત્યેક ક્રિયામા નિષ્ઠા હોય છે, અને પોને સ્વીકારેલ ધ્યેય પાછળ સમર્પિત થવાનો એનામા અદમ્ય ઉત્સાહ હોય છે આવી વ્યક્તિ માટે કહી શકાય કે

In the long run he shall be happy & presperous,

પણ જે માણસ કાર્ય કરે છે, પણ એના પરિણામની જવાબદારી લેતા ગભરાય છે, એ સફળ કેમ થાય? એને ફૂલ જોઈએ છે, પણ કાટા નથી ખાવા અને કાટા વાગે છે ત્યારે એને દૂર કરવા માટે એ જ્યા ત્યા પ્રાર્થના કરતો ફરે છે

સહનશીલતા અને સાધના વિના સિદ્ધિ નથી, એ વાતને જાણે માનવી ક્ષણભર ભૂલી જાય છે

સોક્રેટિસ તો પ્રાર્થના કરતા કહેતો 'ભગવાન, હુ એક જ માગુ છુ અયોગ્ય વસ્તુ હું માગુ તો પણ તુ આપીશ નહિ, અને યોગ્ય વસ્તુ હુ ન માગુ તો પણ તું આપજે જ ' માણસ જો આ રીતે વિચારે તો એને દુખમાય સુખ લાગે, એને થાય કે ગુમડુ પાકયુ છે, તો એનુ ઓપરેશન operation અનિવાર્ય છે વેદના વેઠયા વિના દર્દ કેમ મટે ? વેદનાને વેઠયા વિના વિપત્તિ કેમ ટળે ?

શ્રી શ્રેણિક નરકમા પણ માનસિક શાનિ અનુભવે છે દેહને વેદના થઈ રહી છે, શરીરમા આગ છે, પણ આત્મામા શીતળતા છે, કારણ કે એ સમજે છે કે જેણે કર્યા છે તે ભોગવે છે આ દેહે બીજાને દુખ દીધા છે, તો આજે એને દુખ મળે છે, એણે બીજાને બાળ્યા છે, તો આજે એ પોતે બળે છે એમા મારે શુ ? આત્મા, એ દેહથી ન્યારો છે ખીટીએ કોટ ટાગ્યો હોય, એ સળગી ઊઠે, બળીને ખાખ થઈ જાય તો એના માલિકને નુકશાન થાય, પણ એ દાઝે તો નહિ ને ? કારણ કે દેહ કોટથી ભિન્ન છે તેમ આત્મા પણ દેહથી ભિન્ન છે પણ આજે અજ્ઞાનને લીધે આત્માનો પ્રકાશ આ દેહથી ઢકાઈ ગયો છે

કાળના વિકરાળ પજામા ધ્વસ થતી વસ્તુઓને જોઈને શેક્સપીઅર કહે છે —

Ruin hath t'aught me thus to ruminate
That time will come and take my Love away

This thought is as a death which can not choose
But weep to have that which it fears to lose

વિનાશે મને આ રીતે વિચાર કરતા શીખવ્યુ છે, કે કાળ આવશે ને મારી પ્રિયતમાને પણ મારાથી દૂર લઈ જશે આ વિચાર એક મૃત્યુ સમાન છે, કે જેને માટે રુદન સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી કારણ કે જે વસ્તુ તેણે પ્રાપ્ત કરી છે તેને ગુમાવવાનો તેને સદા ભય રહે છે

અર્પણનો આતશ

પ્રકૃતિ અને માનવહૃદયની મહત્તાને ગાનારો આ મહાકવિ પણ અહી કેવો ગમગીન છે!

આવી ગમગીનીમા શાતિ કોણ આપે? અરણ્ય જેવી એકલતામા આશ્વાસન કોણ આપે? માણસ સમ્યગદર્શન દ્વારા જીવનના આવા દુ ખદ પ્રસગોને પણ એક જુદી જ દૃષ્ટિથી એક જુદા જ ભાવથી--આવકારી શકે મને યાદ છે આજથી લગભગ પદર વર્ષ પહેલા એક વાર અમે મિત્રો નાસિક પર્યટન માટે ગયેલા, ત્યા રસ્તામા રોગિષ્ટ દશામા એક સાધુ બેઠો હતો તેના શરીર પરના ગુમડા પર કીડા ખદબદતા હતા કીડા એટલા બધા હતા કે ગુમડામાથી ગબડીને નીચે પડે પણ પેલો સાધુ બહુ જબરો! નીચે ગબડેલા એ કીડાને ઉચકીને ગુમડા પર મૂકતા કહે 'અરે, બાહર કહા જાતા હૈ? બૈઠ ઈધર, બાહર ભૂખા મર જાયગા' આવી રીતે ગુમડા ખદબદે છે, છતાં એ મસ્ત છે એની મસ્તીનુ કારણ એ જ કે દુ ખને સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વીકારવાનુ એની પાસે આત્માનુ દર્શન છે

ભગતસિંહને ફાંસીએ ચડાવતા પહેલા માફી માગવા કહ્યું. પણ એણે તો દેશાભિમાનની મસ્તીમા એક જ કહ્યુ 'કોઈ પણ દેશનો નાગરિક પોતાના દેશની આઝાદી માટે જે કરે છે તે જ મે મારા દેશ માટે કર્યુ છે, અને તે બરાબર છે' એમ કહી ફાંસીના દોરડાને પણ ફૂલની માળા ગણીને એ ભેટી પડયા આવી ફનાગીરી અને આવી ખુમારી મનુષ્યમા ક્યારે આવે? કોઈ પણ ઉદાત્ત હેતુ માટે મનુષ્ય નિર્ણય કરે છે, ત્યારે જ એનામા અર્પણનો આવો આતશ પ્રગટે છે આ મસ્તી, આ આતશ રૂપિયાથી કે સત્તાથી નથી મળતો, પણ આત્માની પ્રમાણિક નિષ્ઠામાંથી પ્રગટે છે અને તે પ્રસંગે મૃત્યુનો પણ એક પ્રકારનો આનંદ માણી શકાય છે, —માળો છોડી અનંત ગગનમાં ઊડતા પંખી જેવો

માનવી અને માળો.

આત્મપંખી! તુ ગગનવિહારી છે, અનંત આકાશમાં ઊડનાર તુ મુક્ત પંખી છે માળામા તુ વસે છે, પણ માળો એ તુ નથી માળો તારાથી ભિન્ન છે તુ તારા માળાને સ્વચ્છ ને સુંદર રાખજે કાંટા-ઝાંખરા લાવીને તારા માળામાં ન ભરતો નહિ તો અવસરે તુ જ એમા [illegible] જઈશ. ઊડવા ધારીશ ત્યારે નહિ ઊડી શકે અને તારા માળાનાં દ્વાર પણ મોટા રાખજે કે જેથી ઊડતી વખતે તારી પાંખને ઈજા ન થાય.

માણસો ઈંટ ચૂનાથી ઘર બાંધે છે [illegible] ઘાસથી બાંધે છે—દેહને દેહનો [illegible], [illegible]

બધાય, પણ રે આપણા આત્માનો માળો કયો? આ દેહ એ આત્માનો માળો છે પંખી જેમ માળાને મૂકીને ઊડે છે, અને માણસ બંગલાને છોડીને બહાર વિહરવા જાય છે, તેમ આત્મા આ દેહને છોડીને પરલોકના પ્રવાસે ઊપડે છે

પંખીને માળો સાથે નથી આવતો માણસને બંગલો સાથે નથી આવતો, તેમ આત્માને આ દેહ સાથે નથી જતો, છતા પંખીને અને માણસને કેવી મમતા છે? એક ભાઈને પૂછ્યુ 'આ બંગલો કોનો છે?' એણે પોતાની છાતી પર હાથ મૂકતા ગર્વથી કહ્યુ 'મારો છે આપ જોતા નથી? બંગલા પર મારુ જ નામ છે!' એમ કહી એણે તકતી સામે આંગળી ચીંધી, પણ આ ભોળા જીવને વિચાર પણ નથી આવતો કે આ કયા તારો છે? તારા દાદા મૂકીને ગયા, તારા બાપા ય મૂકીને ગયા, અને હવે થોડા દિવસમા તુ ય મૂકીને જવાનો તારા સગા દિકરા પણ તારો અગ્નિસંસ્કાર આ બંગલાના કંપાઉન્ડમા નહિ કરવા દે તને તો ઊંચકીને જમાલપુર ભેળો કરશે! છતા મકાન જોઈ મલકાય છે, અને કહે છે, 'આ મારો બંગલો છે!'

આવી મમતાવાળા માણસો કરતા તો પંખી સારા કે સમય આવે આસક્તિ રાખ્યા વિના માળો મૂકીને ઊડી જાય માણસ પોતાના માળા માટે કેટલી મુસીબત ઉઠાવે છે? ટૂકડા જમીન માટે કેવા વેરઝેર બાંધે છે? માળાની ચિતામા વિદાય વેળાએ આપણો આત્મપંખી જ અટવાઈ જાય છે

માણસ જાગે તો ચિંતા ભાગે માણસને ખ્યાલ આવવો જોઈએ કે એના દેહમાં કોઈ મહાન વસે છે, ઈશ્વર વસે છે, પરમાત્મા વાસ કરે છે. આવો વિચાર આવે તો માણસ કેવો

નિશ્ચિંત રહે ? એના મોપર અભયનુ કેવું તેજ ચમકતું હોય ?

અત્યારે માણસની એવી સ્થિતિ છે કે એક પ્રધાન સાથે વાત કરવી હોય તોય એના હાથ ધ્રૂજે, અને જીભનો લોચો વળી જાય જો કે આવો માણુસ પણ પોતાના નોકર આગળ કે પોતાના આશ્રિત આગળ તો દમ મારતો હોય છે, પણ એથી કાઈ તેજસ્વિતા આવી ગઈ એમ ન કહેવાય

માણસને પિછાનવાની રીત એ સભ્યતા છે જે સભ્યતાથી એક પ્રધાન સાથે વર્તો, એ જ સભ્યતાથી તમારા નોકર સાથે પણ વર્તો, અને જે ગૌરવ તમારા માણસો આગળ બતાવો એ જ ગૌરવ એક પ્રધાન સાથે પણ રાખો

વલસાડના સ્ટેશને એક યુરોપિયન ફર્સ્ટ કલાસનો આખો ડબ્બો રોકીને બેઠો હતો, જે કોઈ એ ડબ્બામા બેસવા આવે એની સામે એ ઘૂરકીને પૂછે Who are you ? તમે કોણ છો ? યુરોપિયનનો આ પ્રશ્ન સાભળતા જ આવનાર ભાગે એવામા એક આત્મગૌરવવાન યુવાન આવ્યો એણે બારણુ ઉઘાડ્યુ ત્યા પેલો ઘૂરકયો. Who are you ? યુવાને શાતિથી કહ્યુ I am your father–હુ તારો બાપ છુ પેલો યુરોપિયન ખુશ થઈ ગયો એણે કહ્યું Come in પેલા યુવાનને પોતાની પાસે બેસાડતા એણે કહ્યું તમારા જેવા ગૌરવવાળા અને નિર્ભય મિત્રની મારે જરૂર હતી, કારણ કે બીકણ, નિર્માલ્ય અને ડરપોકની સાથે બેસવામા પણ પાપ છે કાયરની મૈત્રી નકામી, એથી સસ્કાર ન આવે, સયમ પણ ન આવે, અને પ્રતિષ્ઠા પણ ન મળે.

એ ... આપણાથી અધિક ગુણુસ પન

માણસની સોબત કરીએ તો એના ગુણ આપણામા આવે અને અધમની સોબત કરીએ તો આપણા ગુણ જાય, અને એની અધમતા આપણામા આવે સડેલા પાન સાથે મૂકેલા સારા પાન પણ સડે છે, અને એ તાજા પાનને પણ ડાઘ લગાડે છે

આપણા આત્માની પણ એ જ દશા છે, વિષયવાસના અને વૃત્તિઓના સ ગથી એ પોતાનુ સ્વરૂપ, પોતાની શક્તિ અને પોતાનો પ્રકાશ ભૂલી ગયો છે

સિ હ અને ઘેટા.

એક સિ હણનુ બચ્ચુ હતું એની મા એને જન્મ આપી તરત મરણ પામી માવિહોણા આ સિ હબાળને એક ભરવાડ ઊચકી લાવ્યો અને પોતાના ઘેટાની સાથે એને પણ વાડામા પૂર્યું દૂધ પર એ મોટુ થવા લાગ્યુ, ઘેટા-બકરા જ ગલમા ચરવા જાય, ત્યારે આ પણ એમની સાથે જાય એ બધાની સાથે એવુ તો હળી ગયુ કે પોતાને પણ, તેઓમાનુ એક માને, અને બે બે કરે ભરવાડ સિસકારા કરે ત્યારે ઘેટા સાથે તે પણ ભરવાડ પાછળ દોડે

સિ હણનુ પડખુ સેવ્યુ હોત, મુક્ત જ ગલમા ઊછર્યું હોત, અને સિ હણના દૂધને પામ્યુ હોત, તો એ ગર્જના કરી સ્વત ત્ર રીતે વનવિહાર કરી શકત, પણ આ તો ઘેટા સાથે રમેલુ આમા શૌર્ય કે શક્તિ કેમ પ્રગટે ?

એક વાર સરિતાકિનારે આ ઘેટા પાણી પી રહ્યા હતા, પર્વતની ગુફામાથી કોઈ સિ હ બહાર આવ્યો, અને
ના કરી ત્રાડ સાભળી
સિ હબાળ પણ

દોડયુ, એણે દોડતા દોડતા પાછુ વાળીને જોયુ, ત્યા બ નેની આખો મળી ટોચ પર રહેલા સિહને થયુ કે આ તો મારો જાત ભાઈ છે સિહ ઘેટાના ટોળામા કેમ? આ મારાથી કેમ ડરે છે? એણે ગર્જના કરી કહ્યુ 'વિચાર કર દોડ નહિ આપણે એક જ કુળના છીએ તારે મારાથી ડરવાનુ ના હોય, તુ પણ મારી જેમ ગર્જના કરી શકે, ત્રાડ નાખી શકે, પૂછડુ પછાડી શકે, અને મુક્ત રીતે આ જગલમાં વિહરી શકે, જો તુ તને ઓળખે તો!'

પણ એમ કાઇ એ માને? વર્ષોથી ઘર કરીને બેઠેલી વાત એક ક્ષણમા કાઈ નીકળી જાય? એ તો નાઠુ અને ઘેટાના ટોળા ભેગુ થઇ ગયુ પણ પેલા સિહના છેલ્લા શબ્દોના પડઘા એના મગજમા રમવા લાગ્યા 'તું તને ઓળખ ગર્જના કરવા પ્રયત્ન કરી જો' આ શબ્દો એના મનમાથી કેમેય ખસે નહિ, એણે અવાજ કરવા પ્રયત્ન આદર્યો, પણ બે બે અવાજ નીકળ્યો ઘણા કાળના ઘેટાના સહવાસથી એ પોતાનો અવાજ પણ ખોઈ બેઠુ હતું

એક સાજે સરિતાકિનારે એ સિહબાળ પાણી પીવા ગયુ, ત્યારે તેણે પોતાનુ પ્રતિબિ બ પાણીમા જોયુ, તો પોતાનુ શરીર આ ઘેટા જેવું નહિ, પણ પેલા સિહ જેવું લાગ્યુ હવે એને સિહના શબ્દોમા વિશ્વાસ બેઠો એણે પ્રયત્ન આદર્યો એક વાર–બે વાર–ત્રણ વાર, અને એના અવાજમાં રણકો આવ્યો ઘેટા ભડકયા ભાગવા લાગ્યા, સિહમા આત્મવિશ્વાસ પ્રગટ્યો એણે જરા જોર કર્યું ત્યા ભરવાડ અને ઘેટાના કાળજા ફાડી નાખે એવી ` એના અવાજમાથી પ્રગટી

ઘેટાં હવે ઊભા રહે? સિંહે પોતાના સ્વરૂપને ઓળખ્યું, તો તે વનરાજ થયો, મુક્ત થયો

તમે પણ તમારા સ્વરૂપને ઓળખો જીવનના ઉન્નત શિખર પર ચઢી ગર્જના કરો, સિંહવૃત્તિ કેળવો, તમારી આસપાસ ઘેરો ઘાલીને બેઠેલ વાસનાના બકરા ભાગવા માંડશે, તમારી ત્રાડ સાંભળી લાલસા તો જીવ લઈ દોડશે આજ સુધી ઇંદ્રિયો ના સહવાસમા રહીને આત્મા પોતાનુ સ્વરૂપ, પોતાની શક્તિ, પોતાનો શાશ્વત પ્રકાશ બધું જ ભૂલી ગયો છે, અને ઇંદ્રિયોની પ્રેરણાથી વાસના પાછળ પરવશ બનીને દોડે છે, એને જગાડો

જીવનદ્રષ્ટાઓ આપણને સંબોધે છે જાગો અને જુઓ, તમે કોણ છો? તમારામા કેવી અદમ્ય શક્તિ છુપાયેલી છે! તમે ધારો તે કરી શકો, જે દુનિયામા મહાન થયા તે તમારા-માનાજ એક હતા ભગવાન શ્રીનેમિનાથને શ્રીકૃષ્ણે પૂછ્યુ ત્યારે, અને ભગવાન મહાવીરને મગધપતિ શ્રેણિકે પૂછ્યુ ત્યારે, એમણે આ જ ઉત્તર આપ્યો હતો, તમારો આત્મા પણ મારા જેવો જ છે, અને મારા જેવું જ સ્થાન તમને મળવાનુ છે, પણ આજ તમારો આત્મા કર્મોને આધીન છે, એટલી જ ભિન્નતા છે કર્મના અને વૃત્તિઓના ક્ષયે આપણે સમાન છીએ–સિદ્ધ–બુદ્ધ–મુક્ત

બંધુઓ, આ પ્રવચનનો ઉપસંહાર કરતા એક જ વાત હવે કહેવાની છે તમે તમારી ઇંદ્રિયોનો તમારા મનનો, તમારી યૌવનવતી શક્તિઓનો અને તમારી બુદ્ધિનો એ રીતે ઉપયોગ કરજો કે જેથી તમારો આત્મા આજ જ્યાં છે, ત્યાથી આવતીકાલે એક કદમ આગળ હોય, અને તમારા પ્રત્યેક નવ પ્રભાતમા આત્મજાગૃતિ ભરી પ્રગતિ હોય!

[૧૦]

જીવન શિક્ષણ

माता वैरी पिता शत्रु, येन बालो न पाठितो ।
न शोभते सभामध्ये, हंसमध्ये बको यथा ॥

જેણે પોતાના સંતાનને જીવન શિક્ષણ આપ્યું નથી, તે માતા વૈરી છે, અને પિતા શત્રુ છે

હંસોની સભામાં જેમ કાગડો શોભતો નથી, તેમ જીવન શિક્ષણને નહિ પામેલ સંતાન પણ એવી સભામાં શોભતું નથી

પ્રવચનનો પ્રારંભ હું એક પ્રસંગ કથાથી કરીશ

થોડા વર્ષો પહેલાની વાત છે એક વૃદ્ધ રસ્તાની એક બાજુ આંબો રોપી રહ્યો હતો ત્યાં થઈને બે સંન્યાસી પસાર થયા. એમણે જોયું કે પોણોસો વર્ષનો વૃદ્ધ વૃક્ષ રોપી રહ્યો છે એમને હસવું આવ્યું એમણે કહ્યું, "દાદા, તમને આ શી માયા લાગી છે? આજ વાવો છો તે વૃક્ષ ઊગશે ક્યારે અને એના ફળ તમે ખાશો ક્યારે?"

વૃદ્ધે નમણુ હસીને જે ઉત્તર આપ્યો, તે તો હ્રદયમાં સદા કોતરી રાખવા જેવો છે "ભાઈ, માર્ગની બન્ને બાજુએ ઊભેલા વૃક્ષો આપણા પૂર્વજોએ વાવ્યા, તો એની છાયા અને એના ફળનો લાભ આપણને મળ્યો હવે આજ આપણે વાવીને જઈશુ તો એનો લાભ આવતી કાલની પેઢીને મળશે આપણે ગઈ કાલ પાસેથી કાઈક લીધુ હોય, તો આવતી કાલને આપણે કાઈક આપવુ જોઈએ આમ કરવું એ માયા નથી, પણ માનવતા છે"

આ પ્રસગ આજના પ્રસગને અનુરૂપ છે સમાજનો આપણા ઉપર ઘણો ઉપકાર છે આપણે જે કેળવણી લીધી છે, તેની પાછળ કેટલાય વૃદ્ધોનો શ્રમ છે, આત્મત્યાગ છે હુ જ્યારે વૃદ્ધોને જોઉ છુ, ત્યારે આબો વાવનાર વૃદ્ધ મને યાદ આવે છે

આજે કેળવણી પામેલા, કેળવાયેલા આ કાર્યની પાછળ ભોગ આપનારાઓનો વિચાર કરી પોતે ભોગ ન આપે તો કેળવણી નહિ લાજે ?

ઈમારતનો આધાર એના રગ–રોગાનથી નથી, પણ એના પાયામા પુરાયેલા પથરા, ચૂના અને ઈટોથી છે ઇમારતની મજબૂતાઈ જેમ પાયાને આભારી છે, તેમ આપણી ઉન્નતિ, આજ સુધી આ પ્રવૃત્તિ પાછળ જેણે ભોગ આપ્યો છે, તેને આભારી છે આબો રોપનાર તેના ફળની આશા વિના તેની ભાવી પેઢીના ભલા માટે વાવે છે, તેમ આપણે પણ ભાવી પેઢીના ભલા માટે કાઈક કરવું જોઈએ, તો જ સમાજ ઉત્કર્ષને

આગળ વધે એક જ્યોતનો પ્રકાશ બીજાને આપતા

જવુ, કે જેથી એ જ્યોતની પરપરા અખડ રહે

આજે હુ જોઈ રહ્યો છુ, કે જ્ઞાતિમા જ નહિ, પણ સમાજ, દેશ કે રાજ્યમાં—જ્યા જુઓ ત્યાં વૃદ્ધો યુવાનોની અદાથી કામ કરી રહ્યા છે પ જવાહરલાલજી અને શ્રી વિનોબાજી યુવાનોને શરમાવે એવા જુસ્સાથી આગળ વધી રહ્યા છે યુવાનોએ એમાથી પ્રોત્સાહન મેળવવુ જોઇએ, એ જ રીતે જ્ઞાનની પરબમાથી જેણે લાભ લીધો હોય, તેણે આ કાર્યને આગળ વધારવા પોતાનો હિસ્સો આપતા આગળવધવુ જોઇએ એનુ નામ જ સાચો વારસો છે

સિહ જોઇએ, ઘેટા નહિ !

લોકો આજની કેળવણીને વખોડે છે, વિદ્યાપીઠોને ભાડે છે, પણ ખરી રીતે એ કેળવણી ખરાબ નથી, પણ એમા પેઠેલા દૂષણોએ આ પરિસ્થિતિ ઊભી કરી છે આ દૂષણોને ટાળવા યુવાનોએ કમ્મર કસવી જોઇએ, સસ્કાર અને સયમનુ હવામાન ઊભુ કરવુ જોઇએ

ચારિત્ર એ અમારુ જીવન છે, આશા એ અમારો પ્રાણ છે, અને જીવનની સ્વચ્છતા એ અમારુ સર્વસ્વ છે, એમ જ્યારે વિદ્યાર્થીઓને લાગશે, ત્યારે લોકો કેળવણીને વખાણશે, અને આજે જે કેળવણી વખોડાય છે, તે પ્રશસાને પાત્ર બનશે

આટલા આટલા વર્ષોથી તમે આ પ્રવૃત્તિ ચલાવો છો; પણ પ્રથમ કક્ષાએ આવે એવા કેટલા તૈયાર થયા ? જેનુ નામ આગળીને ટેરવે આવતું હોય એવો એક પણ તૈયાર ન થયો ? ... ઘટે કે આપણે ત્યાં સિહ તૈયાર થયાં છે કે

પ્રાચીન ભારતની પુણ્યતીર્થ જેવી તક્ષશિલા, નાલંદા અને વલ્લભીની વિદ્યાપીઠોનુ સ્મરણ કરતા આપણુ હ્રદય ગૌરવથી છલકાઈ જાય છે જ્ઞાનના પુંજ અને તેજના ફુવારા જેવા ચારિત્રવાન વિદ્યાર્થીઓથી આપણો દેશ, આપણો ધર્મ, આપણો સમાજ અને આપણો ઇતિહાસ ઉજળો છે ચીનના મહા યાત્રી હ્યુએનશાંગ જેવાને એમનો ઉલ્લેખ, પોતાની સ્મૃતિ નોંધમા કરવો પડ્યો છે

આજના કેટલાક યુવાનો તો વાળ કપડા અને બૂટની ટાપટીપમાથી જ ઊચા નથી આવતા આવા યુવાનો પણ પ્રથમ કક્ષાએ તો આવતા જ હોય છે પણ શામા? સિનેમા અને નાટકના નટ-નટીઓની પમદગી કરવામા! આમ કહીને હુ મારા યુવાન મિત્રોને ઉતારી નથી પાડતો, હુ તો એમને જાગૃત કરવા માગુ છુ, ચેતાવવા માગુ છુ આવતી કાલ ઉપર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ અને આશા છે, કારણ કે આ યુગમા પણ આત્મઅર્પણ અને સયમથી શોભતા કેટલાએ ભણેલા આપણી નજર સમક્ષ છે, જે આપણી શ્રદ્ધા અને આશાના પ્રતીક છે હુ તો એટલું જ કહુ છુ કે દૂષણોને દૂર કરી કેળવણીને નિષ્કલકિત બનાવો

જ્ઞાતિવાદમા કેટલાય દૂષણો અને દુર્ગુણો પેઠા છે, જેનો ઇતિહાસ લાબો છે છતા એના ફાયદા પણ એટલા જ છે દૂષણોને દૂર કરી, આપણે એ દ્વારા લાભ ઉઠાવવાનો છે આજે વિદ્યાર્થીઓને છ માસની ફીની આટલી મોટી રકમો અપાય છે, અને વિદ્યાર્થીઓને અધ્યયનમા જે સહાયતા મળે છે તે જ્ઞાતિની સસ્થાને આભારી છે

હું તોડવા કરતા જોડવામા માનનારો છુ, એટલે જે છે, તેમાથી સારુ લેવાનુ છે, અને ખરાબને છોડવાનુ છે

તમે જગતને સુધારવા માગો છો? ભલે સુધારો પણ તમે જ્યા છો ત્યાથી શરૂઆત કરો તમે તમારા ઘેરથી કચરો કાઢવાની શરૂઆત કરો ઘરને વાળી, કચરો ઘર બહાર લઈ જાઓ પછી શેરીનો કચરો ગામ બહાર લઈ જાઓ, અને ગામનો કચરો દેશ બહાર લઈ જાઓ દેશનો કચરો દુનિયાની બહાર લઈ જાઓ, અને અતે એને દરિયામા ફેકી દો પણ આજે તો દુનિયા વામમાર્ગે ચાલે છે, ઊધે માર્ગે ચાલે છે મને યાદ છે કે દેશમા લડત ચાલતી હતી ત્યારે કેટલાએ યુવાનો હાથમા ઝાડુ લઈ આખો બજાર વાળી આવતા, પણ એની મા માંદી હોય અને ઘરનુ આગણુ વાળવાનુ હોય તો ના કહી ચાલવા માડતા તે વખતે સેવા જાણે ફેશન હતી

આવા માણસો દુનિયાનો કચરો વાળવા નીકળે, એ કચરો પોતાના દેશમા લાવે, દેશનો પોતાના ગામમા, ગામનો પોતાના મહોલ્લામાં અને મહોલ્લાનો પોતાના ઘરમા લાવે આનુ નામ જ વામ-માર્ગ! હુ તો કહું છુ કે પહેલા તમારી જાતને સુધારો પછી ઘર અને જ્ઞાતિને સુધારો, એ રીતે ચારે બાજુથી સુધારો આવશે તો આપણો ધર્મ, સમાજ અને દેશ જરૂર મહાન અને બળવાન બનશે

આજની કેળવણી જીવનને માર્ગદર્શક ત્યારે જ બને કે જ્યારે એ કેળવણીને ધર્મનુ માર્ગદર્શન હોય કેળવણીકારોએ ધર્મને આઘો મૂકયો છે આવા સજોગોમા યુવાનોમા ધર્મનુ તેજ આવે કયાથી? એટલે હવે આ કામ જ્ઞાતિઓએ અને

સમાજે ઉપાડી લેવાનુ છે, અને ધર્મનુ હવામાન ઊભુ કરવાનુ છે એક રીતે સુધરેલી વ્યક્તિ અનેક રીતે ઉપયોગી થશે કારણ કે એક જ માણસને જીવનના કેટલા અગો છે? ધર્મની દૃષ્ટિએ ધાર્મિક છે, જ્ઞાતિની દૃષ્ટિએ જ્ઞાતિજન છે, સમાજની દૃષ્ટિએ સામાજિક છે, દેશની દૃષ્ટિએ રાષ્ટ્રીય છે અને જીવનની દૃષ્ટિએ વ્યક્તિ છે આ રીતે કોઈ પણ જ્ઞાતિનો એક સસ્કારી અને સયમી માણુસ ધર્મ, સમાજ દેશ અને જીવનને ગૌરવરૂપ થઈ પડે છે, અને એની સસ્કારછાયા સમગ્ર વર્તુલ ઉપર પડે છે

પણ આજે આપણી આસપાસની હવામા અમરત્વની ભાવના ક્યા છે? એ ભાવના સાચા ધાર્મિક શિક્ષણથી લાવી શકાય આધ્યાત્મિક વિચાર વિના એ અમરત્વનો ખ્યાલ કોણ આપે? આધ્યાત્મિક જ્ઞાન જ જીવનની અસ્મિતા પ્રગટાવી શકે, એટલે દુન્યવી જ્ઞાન સાથે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પણ મળો એમ આપણે ઇચ્છીએ

હમણા એક ભાઈ બોલ્યા "દાન દેનારા ઘણા છે, પણ લેવા જનાર નથી" આ વાક્ય શેઠશ્રી કસ્તુરભાઈએ થોડા દિવસ પહેલા ઉચ્ચાર્યું હતુ એમનો અનુભવ સાચો છે, પણ સાથે સાથે એ પણ સાચુ છે કે જેવા તેવા તકલાદી કાર્યો ઊભા કરવાથી પૈસા નથી મળતા કાર્ય સાચુ જોઈએ, નક્કર જોઈએ, અને એ કાર્યની પાછળ કાર્ય કરનાર સાચો આત્મા જોઈએ આત્મા સાચો હશે તો સહાયતા એક નહિ તો બીજેથી પણ મળી રહેશે કાર્ય કદી નહિ અટકે

આ પ્રસગે જે એક વાત યાદ આવે છે તે એ છે કે કેટલાક લક્ષ્મીનદનો પોતાના પૈસાને વિલાસને માર્ગે વાપરી રહ્યા

છે, જેના પાપે સમાજની સસ્કારિતાનો ધ્વસ થઈ રહ્યો છે પૈસો સારે માર્ગે ન વપરાય અને ખરાબ માર્ગે વપરાય, વિલાસને માર્ગે ખરચાય તો જાણજો કે એ અન્યાય અને માનવશોષણમાથી આવેલ છે, અને એ જેની પાસે હોય તેનો વિનાશ કર્યા વગર નહિ રહે

તમે જોયુ ને, કે રાજાઓના રાજ્ય ગયા, તો આ ખોટી રીતે આવતો અને ખોટી રીતે જતો પૈસો કેવી રીતે ટકશે ? આ સિવાય અહીં સ્મશાનની સામે જ ઈન્કમટેક્સ ઓફિસ છે એ સૂચવે છે કે દુનિયામા વાપરીને આવો સારા કામમા નહિ વાપરો તો Death Duty અહીં ભરવી પડશે, જમાનો કેવો આવ્યો ! માણસ શાતિથી મરી પણ ન શકે ! મરતી વખતે ટેક્સ અને મર્યા પછી પણ ટેક્સ ! પૈસો હાથે ન વાપરવાનુ આ પરિણામ !

બગાળમા ભારતેન્દ્ર હરિશ્ચદ્ર નામના એક ધનપતિ થઈ ગયા એ ઉદારતાપૂર્વક પૈસો વાપરતા એમના સ્વજનો અને મિત્રોએ કહ્યુ 'તમે પૈસાને પાણીની જેમ કેમ વાપરો છો ?' એમણે હસીને ઉત્તર આપ્યો 'આ સપત્તિ મારા બાપને અને મારા દાદાને ખાઈ ગઈ મને પણ એ ખાવા માગતી હતી પણ મે વિચાર્યુ કે એ મને ખાઈ જાય તે પહેલા હુ જ એને ખાઈ જાઉ '

હુ પણ આપને એ જ સલાહ આપુ કે એ તમને ખાઈ જાય એ પહેલા તમે એને ખાઈ જાઓ અને એમ કરવાથી તમે એક સામાન્ય સપત્તિના બીજમાથી મહાન્ સપત્તિના અમર વૃક્ષને ઊભુ કરશો કે જેને કાળ પણ નહિ ખાઈ શકે

આ સિવાય મારે આપને ખાસ વાત કહેવાની છે કે

આવા કાર્યોમા મોટામા મોટુ ભયસ્થાન તો મોટાઈનુ છે એક માણસ કામ કરે ત્યારે બીજો વિચારે કે એ મને ક્યા પૂછીને કરે છે? કરવા દો એને! હુ પણ જોઉ છુ કે એ કેવી રીતે કરે છે? એમ વિચારી કામ કરનારને સહાયતા આપવાને બદલે એને તોડવા પ્રયત્ન કરે, કા એના કામમા અંતરાય નાખે, અને એ રીતે પોતાની મહત્તા બતાવે

પણ યાદ રાખજો કે ક્ષણભરની માણસની અહમ્‌ની તુચ્છતાથી માણસનો વિકાસ નથી થતો, પણ વિનાશ થાય છે એકબીજાના પૂરક બનો, એકબીજાને ટેકો આપો, અને એકબીજાને આગળ વધારો જ્યા સપ છે, ત્યા જપ છે Unity is Strength એક તાતણો હોય તો તૂટી જાય, પણ તાંતણાનો સમુદાય હોય તો દોરડુ બને, અને તે હાથીને પણ બાધી શકે એક ઇટ હોય તો તૂટી–ફૂટી જાય, પણ ઈટો સમુદાયમા ગોઠવાય તો ભવ્ય મકાન બને, અને હજારોને આશ્રય આપી શકે ઊનના એક દોરાથી શરીર ઢકાતુ નથી, પણ એકબીજામા ગૂથાય છે ત્યારે તે વસ્ત્ર બને છે, અને માનવીને ઢાકે છે શિશિરમા પણ હૂફ આપે છે

આપ સૌ પણ આવી જાહેર પ્રવૃત્તિઓમા એકબીજાની ત્રુટીઓ ધ્યાનમા ન લેતા ગુણોને ધ્યાનમા લઈ સપથી, સહકારથી કાર્ય કરશો, તો જરૂર પ્રગતિ સાધશો, અતે આપ સૌને એક જ કહેવાનુ છે કે અત્તરનુ પૂમડુ જેમ વાતાવરણને સુવાસથી ભરે છે, તેમ આપ પણ આપના જીવનને સત્કાર્યોની સુવાસથી ભરો! એવી શુભેચ્છા

[૧૧]

સૌમ્ય પ્રકૃતિ

સૌમ્ય પ્રકૃતિ એ એવો ગુણ છે કે એ જેની પ્રકૃતિમા વણાયો હોય તેને જેમ શાતિ આપે છે, તેમ તેના સમાગમમા આવનારને પણ શાતિ આપનાર બને છે આ ગુણ આખા સસારને સુખમય બનાવનાર છે, મધુરી હવા ફેલાવનાર છે, અને દ્દઢ બધાઈ ગયેલી મિથ્યા માન્યતાને કેવી રીતે ગાળવી તેનો ઉકેલ કરનાર પણ આ સૌમ્ય પ્રકૃતિ નામનો ગુણ જ છે

સામા માણસની કાંઈક ભૂલને લીધે, તેને જોતા, તમને અણગમો ઉત્પન્ન થાય, છતા તમે તેને તક આપો જેમ તમને હૈયુ, લાગણી, ભાવના છે, તેમ તેને પણ તે બધું છે કદાચ તેણે ભૂલથી અગર સસારના સયોગોની વિષમતાને લીધે કઈક ખરાબ કાર્ય કર્યું હોય તો પણ તમે તેને એકવાર જરૂર

ક્ષમા આપો

જેમ સાગરની અંદર ભરતી–ઓટ આવે છે, તેમ માનવીની ભાવનાઓમા પણ ભરતી–ઓટ આવે છે જેમ તમે પોતે કાંઈક ભૂલ કરી હોય અને તમને પશ્ચાતાપ થાય, અને પછી એમ થાય કે મને આ તક માફી આપે, અને સજા ન કરે તો સારુ, તેમ સામો માણસ પણ પશ્ચાતાપ કરીને તમારી પાસેથી માફી ઇચ્છે છે, નહિ કે સજા

માનવીની મહાન ક્ષતિ જો કોઈ હોય તો તે આ છે મનુષ્ય જેટલો પોતાનો ગુનો, પોતે કરેલી ભૂલ, છુપાવવાને ઇચ્છે છે, તે કરતા સામા માનવીનો ગુનો, તેણે કરેલી ભૂલ, પ્રગટ કરવામા અનેકગણો આતુર હોય છે, પણ ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરશો તો માલૂમ પડશે, કે જેમ તમારુ હૈયુ ક્ષમા માટે ઝંખે છે, તેમ સામા માણસને પણ તમારા જેવી જ ઝંખના રહે છે, એની આર્દ્ર આંખો પણ ક્ષમાની ભીખ માગતી હોય છે જેનામા સામા માણસના હૈયાને–દિલને પારખવાની શક્તિ નથી તે માનવી નથી એ માનવજીવન જીવવાને પણ લાયક નથી! તેમ તમે પણ કોઈના સંજોગોનો વિચાર ન કરી શકતા હો, સામાની લાગણીની કદર ન કરી જાણુતા હો તો તમે પણ દાનવોની કોટિમા જ ગણાઓ

ઇતિહાસનુ અવલોકન કરશો તો એવા અનેક દાખલાઓ મળશે, જે ઘણી ભયંકર ભૂલો કરવા છતા કોઈક સુંદર તક મળતા સુધરી ગયા, ઉન્નતિના શિખરે પહોચી ગયા, આ વાત ધ્યાનમા રાખી તમે વર્તનમા સામા માટે એવી ભાવના કેળવો કે આજે એ ભલે બૂરો હોય પણ કાલે મારા સહવાસથી

જરૂર સુધરશે અને તે માટે તમે તમારા હૃદયના દરવાજા ખોલી તેની વાત સાભળો, તેને માટે તમારા હૈયામા જે ગાઠ બધાઈ ગઈ હોય તેને દૂર કરો, અને તેને જાતે જ સુધરવાની તક આપો, તેને અનુતાપ કરવાનો અવસર આપો, તો તે જરૂર સુધરશે

સામા માણુસની વાત સાભળતા તમે જાગૃત જરૂર રહો, ચેતતા જરૂર રહો, સાચા-ખોટાની પારખ કરતા રહો, પણ સાભળો તો જરૂર! અમાવાસ્યાની ઘોર અધારી રજનીમા પણ તારલા હોય છે કે નહિ? તેનુ થોડુ ઘણુ પણ તેજ ખરુ કે નહિ? તે તારલાને ભરોસે પણ તેની સામે મીટ માડો, તેના પાપી હૃદયમા પણ તારલિયા જેટલુ સત્વ તો જરૂર હશે! એ કાળા હૈયામા પણ એક દિવસ ચદ્ર જરૂર ઊગશે, પૂર્ણ કળાએ ખીલી નીકળશે આ દૃષ્ટિ કેળવીને તમે તેને તક આપવામા ઉદાર બનો તમારી જાત માટે જેવો વિચાર કરો છો, તેવો સામા માણુસ માટે પણ વિચાર કરો આપણે એમ ન માની લેવું જોઇએ કે હું સુવર્ણમાથી ઘડાયેલો છુ અને બીજા પિત્તળમાથી બીજા બધા ખરાબ અને હુ એક જ સારો છુ, આવી કદાગ્રહી દૃષ્ટિ જો તમારા જીવનમાં વ્યાપક બની ગઈ તો તમે સસારમા આગળ વધી શકવાના નથી

કેટલાક કહે છે કે, સગા બાપના વચન ઉપર પણ વિશ્વાસ ન કરવો, વિશ્વાસથી ડગલુ ભરવા લાયક આ પૃથ્વી રહી નથી દુનિયા એવી છે કે અવસરે ખમી જાય! આવી માન્યતાવાળો માનવી પોતાના આત્માને આગળ વધારી શકતો નથી હુ એમ નથી કહેતો કે કોઈના પર તમે સપૂર્ણ વિશ્વાસ

મૂકી દો, હું તો એટલું જ કહું છું કે જાગૃતિપૂર્વકનો વિશ્વાસ તો તમે જરૂર રાખો જાગૃતિપૂર્વકના પ્રકાશની અંદર જીવવું એ જીવનની કોઈ ઓર લહેજત છે, એની મધુરતા અલૌકિક છે જ્યારે પ્રેમનું વાતાવરણ વિશ્વાસની સુવાસથી મિશ્રિત બને છે, ત્યારે આપણું જીવન કોઈ અલૌકિક બની જાય છે

આજે આપણે અવિશ્વાસને લીધે જ સત્ય ને અસત્ય, હિંસા ને અહિંસા, દૈવીસંપત્તિ ને આસુરી સંપત્તિ, પાશવતા ને માનવતા વગેરેને પૂર્ણ રીતે સમજી શકતા નથી, સંસારમાં પ્રકાશ પાથરી શકતા નથી, અને આત્માને ઉન્નત બનાવી શકતા નથી

અવિશ્વાસના અંધારાને લીધે જ સામા માણસના હૃદયમાં જે અવિશ્વાસનું અંધારું હોય છે તે આપણા હૃદયમાં પેસી જાય છે સૌમ્ય પ્રકૃતિ નામના ગુણનો સ્વભાવ પ્રકાશ છે અને તે આવતા અંધકારને અટકાવે છે, રોકે છે, તેનો અવરોધ કરે છે

સૌમ્ય પ્રકૃતિ નામનો સદ્‌ગુણ એ આપણને ઉદ્‌ઘોષણા કરીને કહે છે કે, સહિષ્ણુ બનો, ને સંસારમાં કડવા ઘૂંટડા ગળી જતા શીખો, આટલું જ નહિ પણ ઝેરના ઘડા પીતા પણ શીખો સંસારને જો શાંતિમય, પ્રેમમય અને ભાવનામય બનાવવો હોય તો આ સૌમ્ય પ્રકૃતિ નામના ગુણની સુવાસ જીવનમાં મહેકાવી દો !

[૧૨]

ગૌપૂજા

[૧૩-૩-૫૪ના દિવસે, મુંબઈ રાજ્ય ગોશાળા પાંજરાપોળ સંઘના ત્રીજા અધિવેશન ને ગોશાળા પ્રદર્શન પ્રસંગે હજારોની માનવ મેદની સમક્ષ વડોદરાના ન્યાયમંદિરમાં આપેલું ભાષણ]

બહેનો અને ભાઈઓ !

ગોસંવર્ધન ને પ્રાણીરક્ષાના કાર્યમાં જીવન અર્પણ કરનારા મહાનુભાવો આ વિષયમાં મારી પહેલા ઘણું ઘણું કહી ગયા છે, છતાં સૌ ભાઈઓનો આગ્રહ છે કે મારે પણ કંઈક કહેવું, તો હું આપની આગળ મારી વ્યથા વર્ણવીશ

આર્યાવર્તના માણસો ગાયની પૂજા કરે છે, એના કપાળે કુમકુમનો ચાંલ્લો કરે છે, એનું પૂંછડું આંખે લગાડે છે, પણ

એ જ ગાય પોતાનુ પેટ ઉકરડે ભરે છે ગલીએ ગલીએ ભમી, એઠવાડ ખાઈ પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કરે છે! આ ગૌપૂજા કઈ જાતની? દૂધ પીવું છે, પણ સેવા કરવી નથી ગાય દૂધ આપતી બધ થાય કે જાય કસાઈખાને! હુ પૂછુ છુ કે માનુ દૂધ પીનાર, એનાથી પોતાના શરીરને પોષનાર, એનાવડે મશક્ત બનનાર અને એનાથી જીવન મેળવનાર, એ જ માતાની ઉપેક્ષા કરનારને આપ સપૂત કહેશો કે કપૂત? એને ઉત્તમ કહેશો કે અધમ? તેવી જ રીતે ગાયનુ દૂધ પીનાર, અને વસૂકી જતા એની ઉપેક્ષા કરનાર, એને કસાઇખાને મોકલનાર એ કેવો કહેવાય? ગાયો–નિર્દોષ પ્રાણીઓ–આજે કસાઇખાનામા કપાઈ રહ્યા છે? ગોમાસ છડેચોક વેચાઈ રહ્યુ છે શું આ આપણી આઝાદી? એ નિર્દોષ પશુઓની વેદનાભરી આખો સામે તો જુઓ! એમની મૂકવેદના કોણ સાભળે તેમ છે? વાતો કરે કઈ જ નહિ વળે પ્રતિજ્ઞા કરો ઘેર ઘેર એક એક પેટી રાખો સવારે ઊઠી એ પેટીમા કઈક નાખીને પછી નિત્ય કાર્યો કરવા જોઇએ, ભલે, એક પૈસો નાખો પણ સૌ આ નિયમ પાળે તો બાર મહિને કેટલી મોટી રકમ ભેગી થાય? એ રકમ આવી પાજરાપોળને અજલિરૂપે, અર્ધ્યરૂપે અર્પો એ જ સાચુ ગૌપૂજન છે! એમને કસાઇખાને જતી અટકાવવી એ જ સાચી પૂજા છે!

ઘણા કહે છે ગાયના પૂછડામા તેત્રીસ કરોડ દેવતા છે એનો અર્થ શો? તેત્રીસ કરોડ દેવતા એટલે તેત્રીસ કરોડ માનવ દૂધ, છાશ, ઘીથી એ તેત્રીસ કરોડ માનવોને પોષે છે પશુધન પર માણસના જીવનનો આધાર છે એટલે ગૌરક્ષાનો ટૂકો લાક્ષણિક અર્થ ઇન્દ્રિયરક્ષા થાય છે ગૌપાલન એટલે

ઈન્દ્રિયપાલન, કારણ કે ગાયના ગોરસથી ઈન્દ્રિયો સશક્ત અને સતેજ રહે છે

પણ એકલુ ગૌપાલન કરીને જ અટકી જવાતુ નથી માનવધર્મ એથીયે આગળ જાય છે ગાયોને પાળવી અને બીજા પ્રાણીઓને કતલખાને જવા દેવા એ તો સ્વાર્થધર્મ થયો ગાય દૂધ આપે છે, એટલે એને પોષવી, અને બીજા પ્રાણીએ ઉપયોગી નથી, એટલે એના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવી, એ માનવને શોભે ખરુ ? સ્વાર્થમા દાનવતા છે, પરમારથમા માનવતા છે માનવધર્મનો ઉપાસક અબ્રાહમલિંકન અત્યારે મને યાદ આવે છે

એ અમેરિકાના પ્રમુખ હતા એક વખત એ પાર્લામેન્ટમા જઈ રહ્યા હતા ગાડી ઝડપથી જઈ રહી હતી એમની નજર કીચડમા ખૂચી ગયેલા એક ડુક્કર પર પડી એ કીચડમા તરફડી રહ્યુ હતું, ચીસો પાડી રહ્યુ હતુ લિંકને ગાડી ઊભી રાખી, ડુક્કર તરફ દોટ મૂકી, કીચડમા ખૂચી ગયેલા એ નિરાધાર પશુને એણે અજબ રીતે ઉગારી લીધુ ! પણ એનો સૂટ કીચડમા ખરડાઈ ગયો ફરી ઘેર જઈ કપડા બદલવા જેટલો સમય નહોતો પાર્લામેન્ટનો સમય થઈ ગયો હતો અને સમયની નિયમિતતા માટે તો લિંકન પ્રસિદ્ધ હતો એ સીધો સભાગૃહમા આવ્યો, સભ્યોએ ગાડીવાનને પૂછ્યુ : પ્રમુખના કપડા આમ કીચડમા કયા ખરડાયા ? ગાડીવાનની વાત સાભળી સૌ આશ્ચર્ય પામી ગયા વાહ ! આવો દયાળુ ! બધા મળીને લિંકનને માન આપતા કહેવા લાગ્યા 'આપ ખરેખર દયાળુ છો આપને ધન્યવાદ છે આપે ડુક્કરનો ઉદ્ધાર કર્યો !' પણ પ્રશસકોને અધવચ્ચેથી અટકાવી લિંકને આપેલો

ઉત્તર હૈયામા કોરી રાખવા જેવો છે 'બસ, બસ, વ્યર્થ મારી પ્રશંસા ન કરશો મે કોઈનાય પર દયા કરી નથી તેમ મે કોઈનો ઉદ્ધાર પણ કર્યો નથી. મે તો મારા હૈયામા ભોકાયેલા કાટાનો જ ઉદ્ધાર કર્યો છે કીચડમા તરફડતા ડુક્કરને જોઈ મારા હૈયામા કાટો વાગ્યો મારી વેદનાના કાંટાને કાઢવા માટે મારે ડુક્કરને કાઢ્યા વિના ચાલે તેમ ન હતું કાંટો કાઢવાનો કઈક ઉપાય તો લેવો જ પડે ને ? ' માનવતાભર્યો આ ઉત્તર સાભળી સૌ નમી પડયા

ભારતના કોઈ સતનો દાખલો ન આપતા, મે અમેરિકાના પ્રમુખનો દાખલો આપ્યો કારણ કે આપણા રાજ્યબધારણનુ ખોખુ અમેરિકાનુ છે વાતાવરણમા અમેરિકાની હવા ભરી છે એ હવાએ જ આ પ્રાણીનાશની હવા ફેલાવી છે ત્યારે વિચારવાની આવશ્યકતા છે કે જડવાદની હવામા પણ એ માનવી કેવી કુમળી લાગણી ધરાવતો હતો ! જ્યારે અધ્યાત્મવાદની હવાવાળા દેશમા કતલખાના ઊભરાઈ રહ્યા છે, એ શુ સૂચવે છે? વિચારજો માનવતા હોય તો

[૧૩]
આદર્શ શિક્ષક

जहा खरो चंदणभारवाही भारस्स भागी न हु चंदणस्स।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो नाणस्स भागी न हु सुग्गईए॥

—ઉપદેશમાળા

જેવી રીતે ચંદનના લાકડાને ઉપાડીને જનાર ગધેડાને એનો ભાર મળે છે, પણ ચંદનની સુવાસ કે શીતળતા મળતી નથી, તેમ સદાચરણ વિના માત્ર જ્ઞાનને ધારણ કરનારને પણ જ્ઞાનનો ભાર મળે છે, પણ સદ્‌ગતિ–ઊર્ધ્વગતિ નથી મળતી।

આજે આપણે 'આદર્શ શિક્ષક' સંબંધી વિચાર કરવાનો છે આપણા પ્રત્યેકના હૃદયમાં જે જે ભાવનાઓ જાગે છે, જે જે ઊર્મિઓ દિવ્ય જીવનના સર્જન માટે ઝંખના સેવે છે, તેનો પડઘો પડે છે, અને અંતે તે કાર્યમાં આકાર પામે છે આદર્શ એટલે અરીસો અરીસામાં આપણું મુખ

પરંતુ જો એ અરીસો ગંદો, મલિન કે ડાઘાવાળો હોય તે તેમાં આપણું પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ દેખાતું નથી પ્રતિબિંબ સ્વચ્છ અને નિર્મળ અરીસો જ ઝીલી શકે એ પ્રમાણે આપણુ જીવન પણ પવિત્ર, સ્વચ્છ અને નિષ્કલંક હોવું જોઈએ કો પણ માણસ આપણું જીવન તપાસે તો તેને આપણામાં કા ઊણપ દેખાવી ન જોઈએ આપણા જીવનમાંથી એને પ્રકાશ મળવો જોઈએ, અને એનાથી એનું જીવન પ્રકાશમય બન જવું જોઈએ આપણા જીવનમાંથી સાફ તત્ત્વો એને મળવ જોઈએ, નબળાં નહિ

ભવિષ્યના નાગરિકો તૈયાર કરનાર શિક્ષકોનું જીવન આ દૃષ્ટિએ પવિત્ર અને નિષ્કલંક હોવું જોઈએ લોંગફેલોએ કહ્યું છે

Lives of great men all remind us,
We can make our lives sublime,
And departing leave behind us
Footprints on the sands of time'

મોટા માણસોની જિંદગી જીવનની મહત્તાને સભાન આપે છે કે જેથી આપણે આપણા જીવનને ઊર્ધ્વગામી બનાવ શકીએ અને આ જગતમાંથી વિદાય લેતી વખતે કાળની રેત પર આપણા શુભ કાર્યોની પગલીઓ મૂકતા જઈએ કે જે આધારે ભૂલા પડેલા આપણા બંધુઓ જીવન-પથમ હિંમતપૂર્વક આગળ વધી શકે એવા મોટા માણસના પગલે જઈશું તો આ ભવસાગરના વમળમાં ભૂલા પડતા માર્ગ મળશે આ જીવન અતિ ગૂઢ છે જીવન સહેલાઈથી જીવ જવાય એવું નથી અનેક મુશ્કેલીઓ, આંટીઘૂંટી અને દુઃખ

છાંડી ખીણો ઓળગવી પડશે, અને તે વખતે આદર્શોનુ ભાથુ આપણી પાસે હશે, તો જ આ જીવનપથને વટાવી શકાશે

દરેક માણસે પોતાના આદર્શો નક્કી કરી લેવા જોઇએ— અને એ જ કામ લાગશે આપણે બધા ભીત ઉપર સૂત્રો લખીએ છીએ, પણ એ સૂત્રનુ રહસ્ય જીવનમા ઉતારવું જોઇએ જેમ એન્જિનની પાછળ ડબ્બો દોડી આવે છે, તેમ આપણા જીવનરૂપી ડબ્બાને આદર્શરૂપી એન્જિન લગાડવું જરૂરી છે કે જેથી જીવનમા વેગ આવે, અને એ પ્રગતિ કરે

એક ઠેકાણે કહ્યુ છે કે સત્ય એ તો પ્રકાશ છે દશ હજાર વર્ષનુ અધારુ હોય છતા ત્યા જો એક દીવાસળી સળ ગાવવામા આવે તો તત્કાળ અધકાર દૂર થઈ જાય છે વ્રત એ પણ પ્રકાશ છે એ આવે તો જ સ્વચ્છદતાનુ અધારુ જાય આ પ્રકાશના આગમનથી આપણામાથી દાનવતા નાશ પામશે અને માનવતા આવશે, કારણ કે માનવી દિવ્ય ચેતનાવત પ્રાણી છે એણે પોતાના જીવનમાથી માનવતાની હવા પેદા કરવી જોઈએ

અત્યારે જે શિક્ષણ અપાઈ રહ્યુ છે, તે કેટલેક અશે જગતને છેતરનારુ—લ્ટનારુ છે, ચોરી કરનારી વૃત્તિ કેળવે એવુ છે મનુષ્ય જેમ વધારે ભણેલો તેમ તે વધુ પ્રપચી અને વધુ કાવાદાવાવાળો બને છે આજના કેટલાક વકીલો, બેરિસ્ટરો અને ન્યાયાધીશોને જોજો તે કહે છે કે ચોરી કરીને આવો, કે ખૂન કરીને આવો, પણ સાથે નાણાની કોથળી લેતા આવો! તમારો બચાવ કરવા અમે બેઠા જ છીએ શુ આ જીવન છે?

મહાવીરસ્વામીએ કહ્યુ છે કે—જેમ ગધેડો

પરતુ જો એ અરીસો ગદો, મલિન કે ડાઘાવાળો હોય તો તેમા આપણુ પ્રતિબિબ સ્પષ્ટ દેખાતું નથી પ્રતિબિબને સ્વચ્છ અને નિર્મળ અરીસો જ ઝીલી શકે એ પ્રમાણે આપણુ જીવન પણ પવિત્ર, સ્વચ્છ અને નિષ્કલક હોવુ જોઇએ કોઈ પણ માણસ આપણુ જીવન તપસે તો તેને આપણામા કાઈ ઊણપ દેખાવી ન જોઇએ આપણા જીવનમાથી એને પ્રકાશ મળવો જોઇએ, અને એનાથી એનુ જીવન પ્રકાશમય બની જવું જોઇએ આપણા જીવનમાથી સારૂ તત્ત્વો એને મળવા જોઇએ, નબળા નહિ

ભવિષ્યના નાગરિકો તૈયાર કરનાર શિક્ષકોનુ જીવન આ દૃષ્ટિએ પવિત્ર અને નિષ્કલક હોવું જોઇએ લોગફેલોએ કહ્યુ છેકે-

Lives of great men all remind us,
We can make our lives sublime,
And, departing leave behind us
Footprints on the sands of time'

મોટા માણસોની જિદગી જીવનની મહત્તાને સભારી આપે છે કે જેથી આપણે આપણા જીવનને ઊર્ધ્વગામી બનાવી શકીએ અને આ જગતમાથી વિદાય લેતી વખતે કાળની રેતી પર આપણા શુભ કાર્યોની પગલીઓ મૂકતા જઇએ કે જેને આધારે ભૂલા પડેલા આપણા બધુઓ જીવન-પથમા હિમતપૂર્વક આગળ વધી શકે એવા મોટા માણસના પગલે જઇશું તો આ ભવસાગરના વમળમા ભૂલા પડતા માર્ગ મળશે આ જીવન અતિ ગૂઢ છે જીવન સહેલાઈથી જીવી જવાય એવું નથી અનેક મુશ્કેલીઓ, આટીઘૂટી અને દુખની

ઊંડી ખાણ્ડા ઓળગવી પડશે, અને તે વખતે આદર્શોનું ભાથું આપણી પાસે હશે, તો જ આ જીવનપથને વટાવી શકાશે.

દરેક માણસે પોતાના આદર્શો નક્કી કરી લેવા જોઈએ—અને એ જ કામ લાગશે આપણે બધા ભીત ઉપર સૂત્રો લખીએ છીએ, પણ એ સૂત્રનું રહસ્ય જીવનમાં ઉતારવું જોઈએ જેમ એન્જિનનો પાછળ ડબ્બો દોડી આવે છે, તેમ આપણા જીવનરૂપી ડબ્બાને આદર્શરૂપી એન્જિન લગાડવું જરૂરી છે કે જેથી જીવનમાં વેગ આવે, અને એ પ્રગતિ કરે.

એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે સત્ય એ તો પ્રકાશ છે દશ હજાર વર્ષનું અંધારું હોય છતાં ત્યાં જો એક દીવાસળી સળગાવવામાં આવે તો તત્કાળ અંધાર દૂર થઈ જાય છે સત્ય એ પણ પ્રકાશ છે એ આવે તો જ સ્વચ્છંદનું અંધારું જાય આ પ્રકાશના આગમનથી આપણામાંથી દાનવતા નાશ પામશે અને માનવતા આવશે, કારણ કે માનવી દિવ્ય ચેતનાવંત પ્રાણી છે એણે પોતાના જીવનમાંથી માનવતાની દેવા પેદા કરવી જોઈએ

અત્યારે જે શિક્ષણ અપાઈ રહ્યું છે, તે [illegible] અને જગતને છેતરનારું—લૂંટનારું છે [illegible] વૃત્તિ કેળવે એવું છે મનુષ્ય જેમ વધારે [illegible] વધુ કાવાદાવાવાળો બને છે [illegible] વકીલો, બેરિસ્ટર અને ન્યાયાધીશોને જોઈએ તે [illegible] કરીને આવો, કે ખૂન કરીને આવો, પણ સાથે [illegible] લેતા આવો ? તમારો બચાવ કરવા અમે [illegible] શું આ

ભગ [illegible]

ચદનના લાકડા ઉપાડી જતો હોય તો તેને કાંઈ સુગધ મળતી નથી, પણ ભાર જ મળે છે, તેમ સદાચાર વિના, માત્ર જ્ઞાનનો બોજ ઉપાડીને ફરનાર પણ એક પ્રકારનો ગધેડો જ છે

આપણી પાસે જે જ્ઞાન છે, તેનો સદ્ઉપયોગ ન કરીએ, તો તે આપણને અને જગતના લોકોને શા કામનુ? કરોળિયો અન્ય જીવને ફસાવવા માટે જાળ રચે છે, માંખી કે બીજા જતુને તેમા ફસાવે છે, પણ છેવટે પોતે પણ એમા જ ફસાઈ જાય છે આજનુ શિક્ષણ પણ એની જેમ ફસાવે એવું જ છે ને? "सा विद्या या विमुक्तये" આ સૂત્ર જે દીવાલ ઉપર છે તેને તમે તમારા દિલના દીવાલ ઉપર કોતરો

જે કેળવણી માણસને પોતાના જીવનનો ભાર બીજા ઉપર નાખીને જીવતા શીખવે, તે કેળવણી પણ નથી અને તે લેનાર કેળવાયેલો માણસ પણ નથી જીવનમા ઓછામા ઓછી જરૂરિયાત રાખો, સાદુ જીવન જીવો, ઊંચા વિચાર રાખો, સાદો ખોરાક લો, અને ઉચ્ચ જીવન બનાવો—એમ જે શિખવાડે તેનુ નામ જ તાલીમ એ કહે છે કે મગજ દ્વારા નહિ પણ જીવન દ્વારા જીવન જીવતા શીખો

આ યત્ર યુગમા તો મગજને પણ તસ્દી ન આપવી પડે એવાં યત્રો શોધાયા છે યત્ર ઉપર હજારો રકમના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર થાય છે એવા યત્રયુગમા આપણે પ્રજાને શ્રમનુ મહત્ત્વ સમજાવવાનુ છે આ કામ સહેલુ નથી, કઠિન છે, પણ આ કઠિન કાર્ય કર્યા વિના આપણો આરો નથી, આપણને શાતિ પણ નથી માણસ પોતાના પગ ઉપર ઊભો રહેતા શીખે, અને કોઈના પણ આધાર વિના જીવી શકે,

એજ પાયાની કેળવણી

અગ્રેજી કેળવણી તો વેલ જેવી છે, તેને ઝાડનો ટેકો જોઈએ, પરતુ બુનિયાદી કેળવણી તો વડના ઝાડ જેવી છે તેને ટેકાની જરૂર નથી, તે અન્યને છાયડો આપે છે, પક્ષીઓ તથા માનવોને વિશ્રામ આપે છે

આત્માની જરૂરિયાત જેમ જ્ઞાન, સયમ અને તપ છે, તેમ આપણા જીવનની મુખ્ય જરૂરિયાત ત્રણ છે અન્ન, વસ્ત્ર અને ઓઢ્ઢો એ સિવાય તમામ જરૂરિયાત વધારાની છે, બિનજરૂરી છે, માટે જીવનમા જે ખોટી જરૂરિયાત દેખાય છે તેને પોષણ ન આપો, તેને વધારો નહિ જરૂરિયાત ઘટાડો

હાતિમતાઈએ એકવાર મિજબાની આપી તેમા આખુ ગામ આવ્યુ, પણ એક કઠિયારો ન આવ્યો સાજે કઠિયારો તેને મળ્યો ત્યારે તેને હાતિમતાઈએ પૂછ્યુ 'કેમ ભાઈ, આખુ ગામ જમવા આવ્યુ, તોય તમે ન આવ્યા?'

કઠિયારાએ કહ્યુ 'જેના બાહુ સલામત છે, તેણે હાતિમતાઈને ત્યા શુ કામ જવુ જોઈએ?'

એ પછી એકવાર હાતિમતાઈને કોઇએ પૂછ્યુ "દાતા કોણ?'

એણે ઉત્તર વાળ્યો 'કઠિયારો કારણ કે જેને પોતાને માટે બીજાની પાસે હાથ ધરવો પડતો નથી તે જ શ્રેષ્ઠ દાતા' જે માણસને બીજાની વસ્તુ લેવાની જરૂર પડે તે પરાવલબી છે જે સ્વાવલબી છે તે કોઈને લૂટતો નથી, અને કોઈનીય સ્પૃહા રાખતો નથી આ પ્રકારનુ જીવન જીવનાર કોઈની પણ સામે અણનમ મસ્તકે ઊભો રહી શકે છે સાદુ

જીવન જીવનારો નિષ્કલંક હોય છે એવું જીવન જીવીએ તો આભને આંબે એવું ઉન્નત માથું રાખી શકીએ મહાત્મા આનંદઘનજી કહે છે કે જેમ કૂતરો આશા ધારણ કરીને ઘેર ઘેર ભટકે છે, તેમ વધારે જરૂરિયાતવાળો માણસ પણ ઠેરઠેર ભટકતો હોય છે, પરંતુ સ્વાવલંબી કોઈના ઘેર જતો નથી

પહેલા ગામડાના લોકો પોતાના બાળકોને શિક્ષણ અપાવતા, તેના બદલામાં શિક્ષણ આપનારને ભિક્ષા કે દક્ષિણા આપતા પણ તેનું સ્થાન સમાજમાં ગુરુનું હતું આજે તો પ્રોફેસરો પણ પંતુજી ગણાય છે તે વખતે શિક્ષણ આપનાર વ્યક્તિ નિઃસ્પૃહી હતી આજે તો ગામડે ગામડે અને શહેરે-શહેરમાં સ્કૂલ-કૉલેજમાં શિક્ષણ અપાઈ રહ્યું છે, પણ તે ભાડૂતી આ શિક્ષણ ભાડૂતી ધાવમાતા બાળકને રમાડે એવું છે એમાં સ્નેહ નથી, વાત્સલ્ય નથી, મમતા નથી, માત્ર બદલો લેવાની જ ભાવના છે વધારે લેવું છે ને થોડું આપવું છે

હમણાં યુરોપમાંથી થોડી બહેનો ભારતમાં આવી છે તેઓ અહીં રહીને ભારતના કુટુંબજીવનનો અનુભવ લે છે, અને અહીંના કુટુંબજીવનનો ખ્યાલ મેળવે છે તેઓ મને મળવા આવ્યા ત્યારે કહે કે 'યુરોપમાં તો વૃદ્ધો માટે અલાયદા મકાનો તૈયાર હોય છે, ત્યાં તેમને રાખવામાં આવે છે' આ વાત કેવી વિચિત્ર લાગે છે! માણસના જ્યાં સુધી રસકસ રહે, ત્યાં સુધી તેને ચૂસી લઈ પછી તેને વૃદ્ધ-ગૃહ Old house માં મોકલી આપવો! કેવી ખોટી ભાવના! સાચું શિક્ષણ નહિ આવે તો મને લાગે છે કે ભારતમાં પણ કદાચ એવો વખત આવે!

આણંદના વલ્લભવિદ્યાનગરમાં મારે એક ભાઈ સાથે

વાતચીત થઈ તે ભાઈએ કહ્યુ 'ઈશ્વર કેમ દેખાતો નથી ?' આ પ્રશ્ન સાભળી મને એક ચિન્તકે આપેલો ઉત્તર યાદ આવ્યો પછી મે કહ્યુ, 'તમે આ કાગળ ઉપર ઈશ્વર શબ્દ લખો' પછી મે કહ્યુ 'આના ઉપર એક રૂપિયો મૂકો' અને એણે ખિસ્સામાથી રૂપિયો કાઢ્યો અને એના ઉપર મૂકયો મે પૂછ્યુ 'હવે ઈશ્વર કયા છે?' એણે કહ્યુ : 'ઈશ્વર રૂપિયા નીચે દટાઈ ગયો છે' બસ આ જ વાત છે ઈશ્વર–પરમા મા ધન નીચે દબ ઇ ગયો છે આ જ રીતે પૈસાની નીચે જેમ ભગવાન દબાઈ ગયો તેમ કેળવણી નીચે માણસ દટાઈ ગયો છે આજ સમાજમા સૌ કોઈ પૈસા પાછળ પડ્યા છે જેની પાસે પૈસા વધારે હોય તેને સમાજમા વધારે માન મળે છે આવા ધનલોભી કરતા પશુ વધારે સારા તે પોતાના જીવન સુધી મૌનપણે સેવા બજાવે છે, અને મર્યા પછી પણ તેના ચામડા, શીગડા, હાડકાં વગેરેથી કાંઈક આપતા જાય છે માણસનુ શું કામ લાગે છે!

શિક્ષકો આધુનિક ભારતના ઘડવૈયા છે તેના પર સૌએ મીટ માંડી છે તેની પાસે જે બાળકો શિક્ષણ કે સસ્કાર મેળવવા આવે છે તેઓને એવુ શિક્ષણ આપવું જોઈએ કે શિક્ષણ લેનારને થાય કે જેમ આપણા શિક્ષક, જીવન જીવી ગયા, તેમ અમે પણ અમારુ જીવન વિતાવીએ શિક્ષકે ધૂળમાથી માનવ બનાવવાનો છે

એક વખત કોઈએ માટીના ઘડાને પૂછ્યુ, 'ઘડા, તારી કિમત કેટલી?' જવાબ મળ્યો 'બે આના' બસ, બે જ આના?' 'હા, બે આના' ઘડો કહેવા લાગ્યો 'મ રી કિ બે જ આના કેમ છે તે સાભળો પ્રથમ હું ઢેફુ હતુ

\

જીવન જીવનારો નિષ્કલંક હોય છે એવું જીવન જીવીએ તો આભને આબે એવું ઉન્નત માથું રાખી શકીએ મહાત્મા આનંદઘનજી કહે છે કે જેમ કૂતરો આશા ધારણ કરીને ઘેર ઘેર ભટકે છે, તેમ વધારે જરૂરિયાતવાળો માણસ પણ ઠેરઠેર ભટકતો હોય છે, પરંતુ સ્વાવલંબી કોઈના ઘેર જતો નથી

પહેલા ગામડાના લોકો પોતાના બાળકોને શિક્ષણ અપાવતા, તેના બદલામા શિક્ષણ આપનારને ભિક્ષા કે દક્ષિણા આપતા પણ તેનું સ્થાન સમાજમા ગુરુનું હતું આજ તો પ્રોફેસરો પણ પંતુજી ગણાય છે તે વખતે શિક્ષણ આપનાર વ્યક્તિ નિઃસ્પૃહી હતી આજે તો ગામડે ગામડે અને શહેરે-શહેરમા સ્કૂલ-કૉલેજમા શિક્ષણ અપાઈ રહ્યું છે, પણ તે ભાડૂતી આ શિક્ષણ ભાડૂતી ધાવમાતા બાળકને રમાડે એવું છે એમા સ્નેહ નથી, વાત્સલ્ય નથી, મમતા નથી, માત્ર બદલો લેવાની જ ભાવના છે વધારે લેવું છે ને થોડું આપવું છે

હમણા યુરોપમાંથી થોડી બહેનો ભારતમા આવી છે તેઓ અહી રહીને ભારતના કુટુંબજીવનનો અનુભવ લે છે, અને અહીના કુટુંબજીવનનો ખ્યાલ મેળવે છે તેઓ મને મળવા આવ્યા ત્યારે કહે કે 'યુરોપમા તો વૃદ્ધો માટે અલાયદા મકાનો તૈયાર હોય છે, ત્યા તેમને રાખવામા આવે છે' આ વાત કેવી વિચિત્ર લાગે છે! માણસમા જ્યા સુધી રસકસ રહે, ત્યા સુધી તેને ચૂસી લઈ પછી તેને વૃદ્ધ-ગૃહ Old house મા મોકલી આપવો! કેવી ખોટી ભાવના! સાચુ શિક્ષણ નહિ આને તો મને લાગે છે કે ભારતમા પણ કદાચ એવો વખત આવે!

આણંદના વલ્લભવિદ્યાનગરમા મારે એક ભાઈ સાથે

વાતચીત થઈ તે ભાઈએ કહ્યુ 'ઈશ્વર કેમ દેખાતો નથી ?' આ પ્રશ્ન સાંભળી મને એક ચિન્તકે આપેલો ઉત્તર યાદ આવ્યો પછી મે કહ્યુ, 'તમે આ કાગળ ઉપર ઈશ્વર શબ્દ લખો' પછી મે કહ્યુ 'આના ઉપર એક રૂપિયો મૂકો' અને એણે ખિસ્સામાથી રૂપિયો કાઢ્યો અને એના ઉપર મૂકયો મે પૂછ્યુ 'હવે ઈશ્વર કયાં છે?' એણે કહ્યુ : 'ઈશ્વર રૂપિયા નીચે દટાઇ ગયો છે' બસ આ જ વાત છે ઈશ્વર–પરમાત્મા ધન નીચે દબાઇ ગયો છે આ જ રીતે પૈસાની નીચે જેમ ભગવાન દબાઈ ગયો તેમ કેળવણી નીચે માણસ દટાઇ ગયો છે આજ સમાજમા સૌ કોઈ પૈસા પાછળ પડ્યા છે જેની પાસે પૈસા વધારે હોય તેને સમાજમા વધારે માન મળે છે આવા ધનલોભી કરતા પશુ વધારે સારા તે પોતાના જીવન સુધી મૌનપણે સેવા બજાવે છે, અને મર્યા પછી પણ તેના ચામડા, શીંગડા, હાડકા વગેરેથી કાંઈક આપતા જાય છે માણસનુ શું કામ લાગે છે!

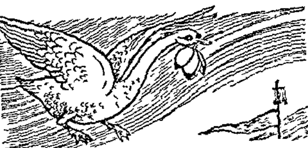
શિક્ષકો આધુનિક ભારતના ઘડવૈયા છે તેના પર સૌએ મીટ માંડી છે તેની પાસે જે બાળકો શિક્ષણ કે સસ્કાર મેળવવા આવે છે તેઓને એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ કે શિક્ષણ લેનારને થાય કે જેમ આપણા શિક્ષક, જીવન જીવી ગયા, તેમ અમે પણ અમારુ જીવન વિતાવીએ શિક્ષકે પૂળમાથી માનવ બનાવવાનો છે

એક વખત કોઈએ માટીના ઘડાને પૂછ્યુ, 'ઘડા, તારી કિમત કેટલી?' જવાબ મળ્યો 'બે આના' બસ, બે જ આના?' 'હા, બે આના' ઘડો કહેવા લાગ્યો 'મારી કિમત બે જ આના કેમ છે તે સાભળો પ્રથમ હું ઢેકુ હતું (ઢેકુ

નાન્યતર જાતિ) કુંભાર મને ગધેડા પર નાખી પોતાને ઘેર લઈ ગયો ત્યાં હું માટી બની (નારી જાતિ) કુંભારે મને ખૂંદી પિંડ બનાવી ચાક પર મૂકયો, ને પુષ્કળ ઘુમરી લીધી એટલે મારો આકાર થયો કેટલોક ભાગ તેમાંથી કાપી નાખી મને તડકામાં મૂકયો હું પુરુષ બન્યો (ઘડો) કુંભારે મને અગ્નિમાં નાખ્યો, તેમાં જે કાચા ઘડા હતા તે ફૂટી ગયા અને જે ફૂટ્યા તેના ઠીકરા થયા ઠીકરા શું કામ લાગે છે તે તમે જાણો છો ? કચરો ઉશેચવા

તેમ જે કાચા માલુમ છે તેની પણ એ જ દશા થાય હવે બાકીના જે સાંગોપાંગ રહ્યા તેમને કુંભાર લઈ આવ્યો અને રસ્તા પર પ્રદર્શન ભર્યું તેને બહેનો કઈ એમ ને એમ લે છે? લેના પહેલા ટકોરા લગાવે છે ટકોરામાં હું પાસ થયો તો મારી કિંમત થઈ મૂલ્ય ભલે બે આના છે, પણ મારું સ્થાન કયાં છે ? સ્ત્રીના માથા ઉપર, સૌથી ઊંચે'

આ વાત કહીને હું એ કહેવા માગું છું કે જે આદર્શ શિક્ષક હશે તે ઊંચે સ્થાને બિરાજશે, નહિ તો ઠીકરા તો છે જ

[૧૪]

ધર્મરત્ન

મૂલ્યવાન હીરો સોનાની વીંટીમાં જ શોભે પિત્તળ તેને માટે અપાત્ર છે, તેમ આપણું મન સુવર્ણ જેવું શુદ્ધ હોય તો જ ધર્મરત્ન એમાં શોભે માટે ધર્મરત્ન પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં પાત્રતા મેળવો આપણું મન સંયમવિહોણું હોય તો એ અપાત્ર ગણાય

તો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે, શું આપણે અપાત્ર છીએ ? ના, આપણે આ દુનિયામાં કદાચ અપાત્ર ન પણ હોઈએ, પણ જ્ઞાનીની દુનિયામાં પ્રવેશવા માટે તો મહાપુરુષોએ ચીંધેલી પાત્રતા મેળવવી પડશે જ, કારણ કે દુનિયાની દૃષ્ટિએ પાત્ર બનેલો માણસ ઘણીવાર જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ અપાત્ર પણ ઠરે છે, અને પાત્રતા મેળવવા ફરીથી એકડો ઘૂંટવો પડે આત્મિક પાત્રતા સત્તાથી, વૈભવની વિપુલતાથી કે ધનથી નથી મળતી,

આત્મિક પાત્રતા વાસનાના વિજયથી, સત્સમાગમથી, ગર્વના નાશથી અને યોગ્ય વચનના વ્યવહારથી મળે છે, અને આ વસ્તુઓનો આધાર હૃદયની સૂક્ષ્મ ભાવના પર છે, સ્થૂલ વસ્તુ પર નથી જ

કેટલીક વાર એવું પણ જોવા મળે છે, કરોડો રૂપિયાના માલિકમા જે પાત્રતા હોતી નથી તે એક નિર્ધનમા જોવા મળે છે એ બહારથી સામાન્ય ને નિર્ધન દેખાતો માણસ અદર રાતદિવસ વાસના સામે યુદ્ધ કરતો હોય છે એ યુદ્ધ એ જ એની પાત્રતા

પાત્ર માણસ તો અજાણતા પણ આવેલા ક્રોધને, માયાને કે લોભને પોતાના હૈયામા વધારે સમય ટકવા દેતો નથી દુર્જનના સ્નેહની જેમ એના કષાયો પણ ક્ષણજીવી હોય છે!

આ અદરની પાત્રતા લાવવા માટે મનુષ્યે પોતે જ પોતાના ચોકીદાર બનવુ પડે છે, કારણ કે દરેક ક્રિયાની પાછળ મનની શુદ્ધિનુ જ મહત્ત્વ છે, દુર્ગુણો અતરમા જ થાણુ નાખીને પડયા છે આ દુર્ગુણોને કાઢવાની અને નવા ન પ્રવેશી જાય તેને માટે માણસને બમણી મહેનત લેવી પડે છે

નવા દુર્ગુણો માણસોમા ક્યારે પ્રવેશી જાય તે કહેવુ મુશ્કેલ છે, તેથી દરેક મનુષ્યે મહાપુરુષોની સેવા કરી, એમની પાસેથી શાસ્ત્રશ્રવણ કરવુ જોઈએ શાસ્ત્રશ્રવણ માણસને દુર્ગુણ તરફ જતો રોકે છે એના પર આવતા વાસનાના દબાણને એ અટકાવે છે, અને માણસને સદ્‌વિચારમા રાખે છે

માણસ સારુ સાભળે તો એને વિચાર પણ સારા આવે ખરાબ વાચે-વિચારે તો એને નબળા વિચાર આવે સોબત તેવી અસર ઘોડાને ગધેડાની સાથે બાધ્યો હોય તો એ ભૂકતા ભલે ન શીખે, પણ લાત મારતા તો જરૂર શીખે

ઉકરડા પાસે બેસીએ તો બદબો આવે અને બગીચામા બેસીએ તો ખુશબો આવે દુર્જન સાથે બેસીએ તો અધમતા આવે, સજ્જન સાથે મૈત્રી હોય તો ઉત્તમતા આવે

આજ માણસોને ઉત્તમ સાધુઓની સોબત ગમતી નથી, કારણ કે અતરમા રોગ છે અદર રોગ હોય ત્યા બધા ઉપચાર નકામા નીવડે છે

વાસના એ અદરનો રોગ છે

અપવિત્ર તત્ત્વો હરહમેશાં આપણી આસપાસ ચક્કર લઈ રહ્યા છે એ નિર્બળ પળની પ્રતીક્ષા કરે છે સમય મળતા એ આત્મા પર ચઢી બેસે છે એની સામે માણસ જાગૃત હોય તો એનુ કાઈ જ નથી ચાલતું પણ એ અપવિત્ર તત્ત્વો માણસને ઘેનમા નાખે છે, એને ગાફેલ બનાવી ઢાળી પાડે છે

આ ઘેનની સામે રક્ષણ આપનાર સત્સગ છે

આ સત્સગ પછી બીજી વાત તે ગર્વને ગાળવાની છે જેમ સોડાવોટરની શીશીમા ગોળી હોય છે, તેમ માણસમા પણ ગર્વની ગોળી હોય છે આ ગોળીને લીધે અદરનુ અધારુ બહાર જતુ નથી અને બહારનો પ્રકાશ અદર આવી શકતો નથી

ગર્વ ગળે તો પ્રકાશ મળે

આ ગોળીને ગાળવા માટે આત્મામા લઘુતા લાવવી, મહાપુરુષોને વદન કરવુ, એમની નિશ્રામા રહેવુ, એમના પ્રત્યે સદ્ભાવ બતાવવો, આ ગર્વને ગાળવાના ઉપાય છે

માણસ સત્સગ કરતો હોય, ગર્વને ગાળવા સતત પ્રયત્ન કરતો હોય તો એની વાણી કેવી હોય? એવા માણસની વાણીમાં સત્ય હોય, પથ્ય હોય, અને મધુ હોય

સત્ય એટલે પ્રકાશ આપનારી,
પથ્ય એટલે યોગ્યતા ભરેલી
મધુ એટલે પ્રિયકારિણી

આવી વાણીવાળો માનવી ધર્મરત્નને માટે ખરેખર પાત્ર ગણાય

વૃદ્ધોનો જીવન-આનંદ સ્ત્રીઓની નવરાશનો સદુપયોગ
ને કિશોર-કિશોરીઓનું ઘડતર
આ ગ્રંથમાળાના પુસ્તકો એટલે દરેક સંસ્કારી ઘરનું
સુંદર પુસ્તકાલય

શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા ટ્રસ્ટના

ત્રીજા વર્ષ (૨૦૧૫) નાં પુસ્તકો

૧. પ્રેમનું મંદિર રૂ. ૩-૫૦ (લે. શ્રી જયભિખ્ખુ)
૨. જગતશાહ રૂ. ૩-૦૦ (લે. શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય)
૩ હવે તો જાગો (લે. મુનિશ્રી ચંદ્રપ્રભસાગરજી)
૪. શ્રી નેમ રાજુલ (લે. શ્રી જયાબેન ઠાકોર)
૫ રાગ અને વિરાગ (લે. શ્રી રતીલાલ દેસાઈ)
૬. આભે આવ્યો મ્હોર (લે. શ્રી જયભિખ્ખુ)
૭ (બાળપુસ્તક) બિંદુમાં સિંધુ (લે. મુનીશ્રી ચંદ્રપ્રભસાગરજી)

શ્રી જીવન-મણિ સદ્વાચનમાળા ટ્રસ્ટના પુસ્તકો

—મળવાનાં ઠેકાણાં—

૧ ટ્રસ્ટની ઓફિસ-હઠીભાઈની વાડી સામે અમદાવાદ
૨ ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય ગાંધીરોડ, અમદાવાદ
૩ મુ. મેનેજર જશવંતલાલ ગીરધરલાલ, ડોશીવાડાની પોળ અમદાવાદ
૪ સોમચંદ ડી. શાહ, પાલીતાણા
૫ ગાંધી નાથાલાલ મગનલાલ ઘીયાળીપોળ, ધર્મશાળા સામે, વડોદરા
૬ મેઘરાજ જૈન પુસ્તક ભંડાર, પાયધુની, ગોડીજીની ચાલ, મુંબઈ
૭ ચંદુલાલ ભીખાભાઈ, પ્રીન્સેસસ્ટ્રીટ, આનંદભુવન, પહેલે માળે, મુંબઈ
૮ શ્રી દેસાઈની પોળ જૈન પેઢી, ગોપીપુરા, સુરત